

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE KUR'ÂNÎ TEMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİME AYDOĞDU

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ LOKMAN BEDİR

BİLECİK, 2026

10811818

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE KUR'ÂNÎ TEMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ
HALİME AYDOĞDU

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ LOKMAN BEDİR

BİLECİK, 2026

10811818

BEYAN

“Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Kur’ânî Temalar” başlıklı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazım aşamasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehberine uygun olarak tez projemi hazırladığımı, başkalarının eserlerinde yararlandığım bölümlerde bilimsel etik kurallarına uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, çalışmamın herhangi bir kısmının başka bir tez projesi olarak sunulmadığını, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukukî sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Halime AYDOĞDU

.../.../2026

İmza

ÖN SÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Bütün övgüler, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. O'nun bize hakikati öğretmek adına gönderdiği tüm elçilere, içlerinden âlemlere rahmet olmak üzere seçtiği Hz. Muhammed'e ve bu yüce şahsiyetlerin izini süren sâlih kullara selâm olsun.

İslâm medeniyetinin Türk-İslâm coğrafyasındaki özgün yansımalarından biri olan Alevî-Bektâşî düşüncesi ve bu düşünce dünyasından neş'et eden bakış açısı, tarihsel süreç içerisinde kendine mahsus bir edebî birikim meydana getirmiştir. Alevî-Bektâşî geleneği ve öğretileri çerçevesinde şekillenen bu edebî birikim, genel itibariyle tasavvufî yönü ağır basan dinî içerikli metinlerden oluşmaktadır. Bu metinler, ortaya çıktıkları ve yayıldıkları coğrafyanın kültürel motiflerini yansıtıyor olmanın yanı sıra İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i referans alan öğretileri ve nasihatleri ile de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla söz konusu metinlerin vahiyle bağlantılı olarak ele alınması, hakkıyla değerlendirilmelerine imkân tanıyacaktır. Bu çalışma, Alevî-Bektâşî geleneğine ait belli başlı edebî eserlerin, Kur'ân-ı Kerim ekseninde yeniden yorumlanması ve anlaşılması çabalarına bir katkı sunma amacı gütmektedir. Mevcut literatürde bu köklü geleneğin tarihsel ve sosyolojik süreçlerine dair pek çok çalışma bulunmakla birlikte, dinî ve fikrî alt yapısının oluşmasında önemli yeri olan klasik metinlerinin, Kur'ânî temalar bağlamında bütüncül ve sistematik bir analize tabi tutulması noktasında bir boşluk olduğu müşahade edilmektedir.

Bu araştırma, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan 14 ciltlik *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı*'nı merkeze alarak, bu eserlerde yer alan öğretilerin Kur'ân ayetleri ile olan paralelliklerini tespit etmeyi ve değerlendirmeyi hedeflemektedir. Akademik bir üslup ve nesnel bir bakış açısıyla kaleme alınan çalışma; tezin konusu, amacı ve yönteminin açıklandığı giriş bölümünün ardından iki ana başlık altında yapılandırılmıştır:

Birinci Bölümde, çalışmanın temel veri kaynağını teşkil eden *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı*'nı oluşturan 14 eser; müellifleri, içerikleri ve gelenek içerisinde ifade ettikleri önem bakımından ana hatlarıyla tanıtılmıştır.

İkinci Bölümde, söz konusu klasik eserlerin içerikleri, İtikat, İbadet ve Ahlâk başlıkları altında kategorize edilip incelenerek; bu içeriklerde Kur'ân âyetlerine yapılan doğrudan atıflar, âyetlere telmihte bulunulan ifadeler ve Kur'ân'daki buyruk ve öğütlerin esas alınması ile şekillendiği anlaşılan öğretiler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise araştırma hakkında genel bir değerlendirilme yapılmış ve ulaşılan kanaat belirtilmiştir.

Bu alışma ile nihayete eren yüksek lisans sürecimin ders döneminde kendisinden çok şey öğrendiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Yusuf Alemdar’a, tez yazımı boyunca çalışmamı takip ederek ve devamı hususunda cesaret vererek desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Lokman Bedir hocama, çalışmam hakkındaki tavsiyeleri ile yol gösteren Dr. Öğretim yesi Kerim zmen ve Prof. Dr. Osman Kabakılı hocalarıma değerli katkıları ve emekleri için saygı ve şükranlarımı sunarım.

Bu alışmanın, Alevi-Bektāři düşünce dünyasının Kur’ān-ı Kerīm ile olan bağını görünür kılması ve bu sahada yapılacak ilgili araştırmalara akademik bir katkı sunması en büyük temennimdir.

ÖZET

Bu araştırma, Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin köklü ve özgün yapılarından biri olan Alevî-Bektâşî geleneğinin yazılı literatürü içinde yer alan bazı klasik eserlerin, içerdikleri Kur'ânî temaları ve kaynaklık ettikleri öğretilerin Kur'ân-ı Kerîm ile olan paralelliklerini tespit ederek akademik bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel materyalini, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan ve 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan geniş bir tarihsel süreci kapsayan 14 ciltlik *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı* oluşturmaktadır.

Tez çalışması, giriş bölümünün ardından iki ana gövde üzerine inşa edilmiştir. Birinci bölümde, külliyyat içerisinde yer alan 14 eser hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise bu eserlerde yer alan veriler; İtikat, İbadet ve Ahlâk ana başlıkları altında tematik bir tasnife tâbi tutulmuştur. İtikat başlığı altında; iman bahsinin Alevî-Bektâşî geleneğinde nasıl ele alındığı ve neleri kapsadığı Kur'ân ayetleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İbadet başlığı altında; Kur'ân'da gerekliliği bildirilen temel ibadetler merkeze alınarak geleneğin kulluk ve ibadet kavramlarına bakış açısı analiz edilmiştir. Ahlâk başlığı altında ise geleneğin idealize ettiği insan ve toplum modelinin Kur'ânî referansları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, incelenen klasik eserlerin sadece birer edebî miras olmadığı; bilakis her birinin doğrudan veya dolaylı olarak Kur'ân-ı Kerîm'den ilham alan birer dinî-fikrî rehber olma niteliği taşıdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Alevî, Bektâşî, Alevî-Bektâşî Klasikleri

ABSTRACT

This study aims to examine selected classical works within the written literature of the Alevi-Bektashi tradition—one of the most deeply rooted and distinctive components of Turkish-Islamic culture and civilization—from an academic perspective by identifying the Qur’anic themes they contain and demonstrating the parallels between their teachings and the Qur’an. The primary source of the study is the 14-volume *Alevi-Bektashi Classics Collection*, published by the Turkish Religious Foundation (Türkiye Diyanet Foundation), which encompasses a broad historical period extending from the thirteenth to the nineteenth century.

Following the introduction, the thesis is structured around two main chapters. The first chapter provides brief information about the fourteen works included in the collection.

The second chapter presents a thematic analysis of the data found in these works under the three principal headings of Creed (‘Aqīdah), Worship (‘Ibādah), and Morality (Akhlāq). Under the heading of Creed, the study comparatively examines how faith is understood in the Alevi-Bektashi tradition and the concepts it encompasses in light of the Qur’anic verses. Under the heading of Worship, the tradition’s understanding of servitude to God and acts of worship is analyzed with reference to the fundamental acts of worship prescribed in the Qur’an. Under the heading of Morality, the Qur’anic foundations of the ideal human being and social model envisioned by the tradition are explored.

In conclusion, the study demonstrates that the classical works examined are not merely literary heritage but also religious and intellectual guides that draw their inspiration, either directly or indirectly, from the Qur’an.

Keywords: Tafsir, Qur’an, Alevi, Bektashi, Alevi-Bektashi Classics

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	2
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları	3
2. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİ.....	5
2.1. Besmele Tefsiri.....	6
2.2. Makâlât.....	7
2.3. Kitâb-ı Dâr	8
2.4. Velâyetnâme	10
2.5. Erkânnâme 1	11
2.6. Dâstân-ı İbrâhîm Edhem	13
2.7. Kitâb-ı Cabbâr Kulu	14
2.8. Hızırnâme	15
2.9. İlm-i Câvidân	16
2.10. Dil-güşâ	17
2.11. Saraynâme	18
2.12. Fütüvvetnâme-i Tarîkat	18
2.13. Muhammed b. Hanefiyye Cengi.....	19
2.14. Şeyh Safî Buyruğu	20
3. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE KUR'ÂNÎ TEMALAR	23
3.1. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde İtikat.....	23
3.1.1. İmanın kökeni: Elest bezmi.....	24
3.1.2. İmanın özü: Tevhid.....	25
3.1.3. İmanda ölçü: Samimiyet.....	29
3.1.4. İmanda kesinlik: Yakîn	30
3.1.5. İmanda bütünlük: Âmentü	31
3.1.6. İmanda sonuç: Sâlih amel	32
3.1.7. Allah'a iman	33
3.1.7.1. Allah'ın birliği ve eşsizliği.....	33

3.1.7.2. Allah'ın aşkın oluşu.....	35
3.1.7.3. Allah'ın ilmi ve kudreti.....	38
3.1.7.4. Allah'ın yaratıcılığı ve mutlak iradesi.....	42
3.1.7.5. Allah'ın rahmet ve mağfireti.....	45
3.1.7.6. Allah'ın gazabı ve kahrı.....	50
3.1.8. Meleklerle iman.....	51
3.1.9. Kitaplara iman	54
3.1.10. Peygamberlere iman	57
3.1.11. Âhirete iman	66
3.2. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde İbâdet	71
3.2.1. İbadetin özü: Kulluk bilinci	72
3.2.2. Kulluğun gereği: Sorumluluklara riayet	75
3.2.3. Kulluğun sınavı: Nefis ve şeytan.....	84
3.2.4. Kulluğun zirvesi: Zühd ve takvâ	87
3.2.5. Kulluğun karşılığı: Bağışlanma ve mükâfât.....	93
3.3. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Ahlâk.....	94
3.3.1. İnsanın farkı: Bireysel ahlâk.....	95
3.3.1.1. Bireysel ahlâkın ilkeleri	97
3.3.2. İnsanın eseri: Toplumsal ahlâk.....	101
3.3.2.1. Toplumsal ahlâkın ilkeleri.....	101
4. SONUÇ	110
KAYNAKÇA	112

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

- b.** : bin (oğlu)
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
Haz. : Hazırlayan
Hız. : Hazreti
no. : Numara
ö. : Ölüm tarihi
S. : Sayı
s. : Sayfa
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. : Tahkik eden
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri

1. GİRİŞ

“Alevî” terimi sözlükte, “Ali’ye mensup, Ali’ye ait” anlamlarına gelmektedir.¹ Bu bağlamda Alevîlik, genel anlamda “Hz. Ali’yi sevmek, saygı duymak ve ona her konuda bağlı kalmak” şeklinde tanımlanmakta olup, İslâm tarihinin seyri içinde zamanla itikadî, siyasî ve tasavvufî yönleriyle özgün bir inanç ve yaşam biçimi hâline gelmiştir.²

13. yüzyılda Anadolu’da, Hacı Bektâş-ı Velî’nin (ö. 1271 [?]) manevî şahsiyeti ve öğretileri etrafında şekillenmeye başlayan Bektâşîlik ise 16. yüzyıl başlarında Balım Sultan (ö. 1516 [?]) tarafından kurumsallaştırılmıştır.³ Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi (*tevellâ*) ile Ehl-i Beyt karşıtlarını sevmeme (*teberrâ*) esasları çerçevesinde inşa edilen Bektâşîlik, Alevîliğin Türk-İslâm coğrafyasındaki bir yansıması olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda genellikle “Anadolu Alevîliği” şeklinde yorumlanmıştır.⁴

Orta Asya’da doğarak Anadolu ve Balkanlara ulaşan Türk-İslâm sentezinin bir ürünü olan Alevî-Bektâşî geleneği hakkında literatürde birbirinden farklı ve zaman zaman çelişkili değerlendirmeler mevcuttur. Bu değerlendirmeler genel olarak üç ana görüş etrafında toplanmaktadır ki bunlar Alevîlik-Bektâşîliğin:

- a) İslâm dışı bir yöneliş olduğu
- b) İslâm dininden doğan bir mezhep niteliği taşıdığı
- c) İslâm dini içerisinde gelişmiş tasavvufî bir akım veya tarikat olduğu şeklinde özetlenebilir.⁵

Bununla birlikte, tarihî ve kültürel bağlam göz önünde bulundurulduğunda, Alevî-Bektâşî geleneğinin İslâmî çerçevede geliştiği ve bu dinin bünyesinde yaygınlaştığı gerçeği yadsınamaz bir olgudur.

Türkler, İslâm’ı kabul ettikten sonra bu dini (her millette benzeri görüldüğü üzere) kendi tarihî ve kültürel birikimleri doğrultusunda anlamlandırarak yaşamışlardır. Böylece kadim Türk kültürü ile İslâm’ın ortaya koyduğu değerler zaman içinde kaynaşarak yeni ve özgün bir takım kültürel yapılar ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Sünnî ana akımdan farklılık gösteren Alevî-

¹ Ahmet Yaşar Ocak. (1989). “Alevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 2, s. 368-369.

² Ethem Ruhi Fırlı. (1990). *Türkiye’de Alevîlik-Bektâşîlik*. Selçuk Yayınları, Ankara, s. 7-8.

³ Ahmet Yaşar Ocak. (1992). “Bektâşîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 5, s. 373-379.

⁴ E. R. Fırlı, *Türkiye’de Alevîlik-Bektâşîlik*, s. 9. (Alevîlik ve Bektâşîliğin tarihsel gelişim süreci ve aralarındaki bağlantı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Selahattin Döğüş. (2023). “Alevîlik-Bektâşîlik İlişkisi ve Alevîliğin Bektâşîlikle Kaynaşması”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.105, s. 73-95.)

⁵ Geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu. (2026). *Alevîliğin Dini Statüsü: Din Mezhep Tarikat Heterodoksi Ortodoksi Ya Da Metadoksi*. [Erişim: 19.03.2026, <http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=93&pt=Alevilik+din+mi+mezhep+mi+tarikat+m%C4%B1>

Bektâşî yorumu da Türk-İslâm medeniyetinin köklü ve etkili geleneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Söz konusu gelenek, tarihsel süreç içinde kendine özgü bir edebî birikim meydana getirmiştir. Alevî-Bektâşî düşünce yapısına mensup dinî ve fikrî önderlerin kaleme aldığı eserler, yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda zengin bir kültürel ve edebî miras olarak nesilden nesile aktarılmış ve uzun yıllar boyunca geniş halk kitlelerini tesiri altına almıştır. Bu eserlerde yer alan mensûr ve manzûm ifadeler, elbette İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in etkisinden bağımsız düşünülemez. Nitekim Kur'ân, İslâm dinini benimsemiş bütün toplumların düşünce dünyalarını, hayat anlayışlarını, edebiyatlarını ve kültürel dokularını derinden etkilemiş ve biçimlendirmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırma, kökleri Hz. Ali sevgisi ve Ehl-i Beyt bağlılığına dayanan Alevî-Bektâşî geleneğinin yazılı literatüründeki Kur'ânî temelleri, sistematik bir biçimde incelemeyi ve ortaya çıkarmayı konu edinmekte ve bu geleneği İslâmî çerçeveden bağımsız gören yaklaşımların aksine onu Türk-İslâm medeniyetinin özgün bir sentezi ve İslâm dini içerisinde gelişmiş köklü bir tasavvufî akım olarak konumlandırmaktadır.

Alevî-Bektâşî geleneği ve bu geleneğe ait edebî eserler üzerine daha önce birçok ilmî çalışma yapılmıştır. Yine, klasik eserlerin biçimsel ve içeriksel nitelikleri üzerine de çeşitli müstakil araştırmalar bulunmaktadır. Ancak, söz konusu eserlerde vahyin izlerini süren araştırmalara nadir rastlanmaktadır. Bunlardan biri, gelenekte önemli yeri olan bazı eserleri, bizim çalışmamıza benzer şekilde bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, Alevî-Bektâşî düşünce dünyasında Kur'ân-ı Kerîm'in yeri ve önemini inceleyen, Hatice Ergün'e ait "Alevî-Bektâşî Kültürü'nde Kur'ân-ı Kerîm Anlayışı" isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada, ağırlıklı olarak Alevî-Bektâşî ekolünün tarihsel süreci dâhilinde Kur'ân-ı Kerîm'le ilişkisi, vahye bakış açısı ve Kur'ân'ın bu geleneğe mensup insanların zihinlerinde ve gündelik yaşamlarında kapladığı yer üzerinde durulmuş; incelenen eserlerden Kur'ân âyetleri hakkındaki bazı tasavvufî yorum örneklerine yer verilmiştir.⁶ Bizim çalışmamızda ise Alevîlik-Bektâşîliğin tarihsel ve sosyolojik yapısından bağımsız olarak; yalnızca gelenek içerisinde önemli yeri olan belli başlı metinlerin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu inceleme sonucunda ise söz konusu metinler dahilinde Kur'ân-ı Kerîm'den doğrudan referans verilen âyetlerin ve âyet

⁶ Bkz. Hatice Ergün. (2010). *Alevî-Bektâşî Kültüründe Kur'ân-ı Kerîm Anlayışı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

cümlelerinden iktibas yapılması⁷ veya âyetlere telmihte bulunulması⁸ yoluyla oluşturulan ifadelerin tespit edilmesinin yanı sıra Kur'ân'ın va'z ettiği kaideler ışığında şekillendiği anlaşılan öğretilerin, anlatıların ve yorumların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Konumuzla ilgili kayda değer çalışmalardan bir diğeri ise Emrah Dindi'nin "Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an Anlayışı" başlığı altında hazırladığı ve daha sonra *Alevî-Bektâşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı* ismiyle yayımlanan yüksek lisans tezidir. Bahsi geçen çalışmada, yalnızca Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserleri ele alınmış ve bu eserlerdeki Kur'ânî atıf ve yorumlar tespit edilmiştir.⁹ Bu açıdan söz konusu çalışmalar ile bizim araştırmamızın birbirinin eksiklerini tamamlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında ele alınacak olan *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 31 Ekim–2 Kasım 2003 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen I. Dinî Yayınlar Kongresi sonrasında başlatılan bir yayın projesi kapsamında oluşturulmuştur. Bu projede, Alevî-Bektâşî ekolüne ait bazı klasik eserler, alanında uzman akademisyenler tarafından bilimsel yöntemlerle yeniden yayıma hazırlanarak dinî ve kültürel hayata kazandırılmıştır. Ali Bardakoğlu başkanlığında, ilgili akademisyenler ile bir grup Alevî-Bektâşî kanaat önderinin katılımıyla yapılan toplantılar sonucunda, çalışmanın usul ve esasları belirlenmiş ve proje, Osman Eğri'nin koordinatörlüğünde yürütülmüştür. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından çeşitli tarihlerde yayımlanan ve toplam on dört ciltten oluşan bu külliyyat, Anadolu'da teşekkül etmiş İslâmî kültürün Alevî-Bektâşî yorumuna dair önemli belgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın hedefi, bahsi geçen külliyyat içerisinde yer alan öğretilerin, anlatıların ve yorumların Kur'ân-ı Kerim ile olan bağını; yine Kur'ân'ın ana konularını oluşturan itikat, ibadet ve ahlâk başlıkları altında analiz ederek bu geleneğin vahiyden ilham alan yönlerini gün yüzüne çıkarmaktır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden "içerik analizi" üzerine inşa edilmiş olup birincil veri kaynağı olarak Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan ve on dört temel eserden oluşan *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı* esas alınmıştır. Külliyyatta yer alan mensûr ve

⁷ Edebî metinlerde, sözü güzelleştirme veya pekiştirme amacıyla bazı âyet veya hadis cümlelerinin metnin içine dahil edilmesi ile yapılan söz sanatı. Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş. (2000). "İktibas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 22, s. 52.

⁸ Edebî metinlerde, anlatılmak istenen şeyi kısa ve öz bir şekilde ifade etme amacıyla bir âyete, hadise, yaygın olarak bilinen bir olay veya atasözüne gönderme yapılması. Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş. (2011). "Telmih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 40, s. 407-408.

⁹ Bkz. Emrah Dindi. (2011). *Alevî-Bektâşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı*. İz Yayıncılık, İstanbul.

manzûm metinler titizlikle taranarak; Kur'ân âyetlerine yapılan doğrudan atıfların yanı sıra âyetlere telmihte bulunulan ifadeler ve Kur'ânî kavramlarla örtüşen, birbirini doğrulayan tasavvufî yorumlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler; Kur'ân-ı Kerim'de ana hatları belirlenen iman ve amel çerçevesine uygun düşecek şekilde İtikat, İbadet ve Ahlâk olmak üzere üç ana tema altında sınıflandırılmıştır. Tespit edilen her bir tema, ilgili Kur'ân ayetleri ile paralel bir düzlemde analiz edilerek; geleneğin vahiyle nasıl bir bağ kurduğu ve kendi düşünce dünyasında nasıl anlamlandırdığı ortaya konulmuştur.

Her akademik çalışmada olduğu gibi, bu araştırma da belirli bir kapsam dâhilinde ve sınırlı kaynaklar çerçevesinde hazırlanmıştır. Zira bu araştırma, Alevî-Bektâşî geleneğine ait tüm yazılı literatürü değil, yalnızca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan ve on dört ciltten oluşan külliyyatı incelemektedir. Dolayısıyla, bu geleneğe ait olduğu halde söz konusu külliyyatın dışında kalan yazılı veya şifahî kültür ürünleri çalışmanın kapsamına doğrudan dâhil edilmemiştir. Araştırmanın hedefi, bu eserlerin tarihsel veya sosyolojik analizinden ziyade metinlerinin içerdiği Kur'ânî temaların tespit ve analiz edilmesi ile sınırlandırılmıştır. Eserlerin incelenmesi ve analiz edilmesinde külliyyat kapsamında okuyucunun istifadesine sunulan transkripsiyonlu metinler ve günümüz Türkçesine aktarılmış versiyonları esas alınmıştır. Ayrıca çalışma boyunca verilecek âyet meâlleri ve açıklamalarında, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*'den istifade edilecektir.

Çalışmamız girişin ardından iki ana başlık altında ele alınacaktır. Birinci başlıkta adı geçen külliyyat kapsamındaki eserler ana hatlarıyla tanıtılacak; ikinci başlıkta, bu eserlerde Kur'ân'a atıfta bulunulan veya Kur'ânî temalar taşıyan kısımlar tespit edilerek içerik analizi yapılacaktır. Sonuç kısmında ise, elde edilen veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılarak çalışmamız tamamlanacaktır.

2. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİ

Alevî-Bektâşî edebiyatı, halk dindarlığının kendisi içinde neşvünema bularak bireysel ve toplumsal değerler dünyasını yansıttığı bir tür olarak Türk halk edebiyatının önemli unsurlarından biri sayılmaktadır. Halk edebiyatı türleri, büyük ölçüde şifahî/sözlü bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmalari ve bu sebeple de zaman içinde değişime ve hatta bozulmaya uğramış olma ihtimallerinden dolayı üzerinde araştırma yapılması ve sahih bilgilere ulaşılması meşakkatli bir alanda yer almaktadırlar.¹⁰ Bu nedenle her kültürün varlığını sürdürebilmek ve ispat edebilmek için yazılı kaynaklara ihtiyaç duyduğu muhakkaktır. Nitekim Alevî-Bektâşî kültürü de bünyesinde kayda değer sayıda yazılı kaynakları barındırmaktadır. Fakat ne var ki Alevî geleneğinin birtakım nedenlerle “sırrı dışarıya fâş eylememek” gibi ilkeler benimseyerek uzun yıllar boyunca kapalı toplum özelliği göstermeleri, Alevîliğin yazılı kaynaklarının geniş çevreler tarafından bilinip tanınmasının da önüne geçmiştir.¹¹ 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı’nın kapatılması sonucunda Hacıbektâş Dergâhı’nda bulunan el yazması kaynakların çoğunun kaybolması, insanların ellerinde bulunan yazma eserleri ifşa olma endişesi ile toprağa gömerek saklamaları ve hatta yakmaları, Arapça, Osmanlıca ve kısmen Farsça olarak yazılmış olan söz konusu eserlerin sonraki nesiller tarafından okunamaması veya anlaşılamaması da bu durumun sebepleri arasında sayılabilir.¹² Bu bağlamda Türkiye Diyanet Vakfı’nın konuya dair inisiyatif alarak Alevî-Bektâşî ekolünü yansıtan nadide eserlerin yeniden gündeme gelmesine ve araştırmacıların istifadesine sunulmasına olanak sağlaması oldukça önemlidir. Çeşitli kütüphanelerde ve bazı ailelerin özel kitaplıklarında dağınık halde bulunan el yazması nüshaların derlenip toplanarak mukayeseli bir şekilde incelenmeleri ve orijinal nüshaları ile birlikte transkripsiyonlu metinleri ve günümüz Türkçesine aktarılmış versiyonları ile bir seri halinde basılmalarının bu eserlere erişilmesi ve anlaşılması yönündeki zorlukları büyük ölçüde gidermiş olduğu söylenebilir.

Türkiye Diyanet Vakfı’nın *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı* başlığı altında on dört cilt halinde yayımladığı; inanç esasları, ibadetler, ahlâkî ilkeler, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi gibi konularda söz konusu ekolün bakış açısını yansıtan özgün içerikli bu eserler, bizim çalışmamızın da temel kaynağı konumundadır. Aşağıda, söz konusu eserlerin

¹⁰ Irène Melikoff. (2022). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. (Çev.) Onur Bülbül, Monografi Yayınları, İstanbul, s. 198.

¹¹ Anonim. (2014). *Erkânâme I*. (Haz.) Doğan Kaplan, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 13.

¹² Anonim. (2007). *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*. (Haz.) Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 14, 15.

isimlerinden oluşan başlıklar altında, bu seride yer alan kitapların künyesi ve içeriği hakkında kısaca bilgi verilecektir.

2.1. Besmele Tefsiri

Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma'a Makâlât-ı Hacı Bektâş, 827/1423 tarihinde Cafer b. Hasan tarafından istinsah edilen ve Manisa Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan 30 varaklık tek nüshadan oluşan önemli bir eserdir.¹³ İlk defa 1985 yılında Rüştü Şardağ tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış ve yayımlanmıştır. Daha sonra, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı* kapsamında Hamiye Duran tarafından Latin alfabesine çevrilmiş, aynı zamanda metin sadeleştirilerek günümüz diline uyarlanmış ve böylece 2005 yılında el yazmasının tıpkıbasımıyla birlikte yeniden yayımlanmıştır.

Besmele, Kur'ân literatüründe özellikle tefsir, kıraat ve fıkıh alanlarında sıkça ele alınan bir kavramdır. Fâtîha Sûresi'nin ilk ayeti olarak da kabul edilen besmele, pek çok Fâtîha tefsirinde derinlemesine incelendiği gibi aynı zamanda müstakil eserlerde de detaylı şekilde işlenmiştir.¹⁴ Özellikle mutasavvıflar, işârî yöntemle yazdıkları tefsirlerde besmelenin anlamını ve faziletini açıklamaya büyük bir özen göstermişlerdir. Bu eserlerden biri de Türkler tarafından yazılan ilk müstakil Besmele Tefsiri olarak kabul edilen Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri'dir.¹⁵

İçeriği, besmelenin önemi ve değeri bağlamında olmak üzere miraç hadisesinde Allah Teâlâ ile Hz. Peygamber arasında geçen diyaloglar, Hz. Peygamber'in orada yaşadığı ruhanî tecrübe ile ilgili anlatılar ve Hasan-ı Basrî (ö. 728), Cüneyd-i Bağdadî (ö. 909) gibi önemli mutasavvıfların yaşam ve sözlerinden kesitler etrafında şekillenen söz konusu eserin ana teması, besmelede geçen Rahmân ve Rahîm isimleriyle de bağlantılı olarak Allah'ın rahmet ve bağışlayıcılığı üzerinedir.¹⁶ Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasî açıdan zor şartları (Moğol baskısı, kıtlık, yoksulluk ve ağır vergiler) altında korku ve ümitsizlik içerisinde bulunan halkın, kendilerine ümit aşılayacak kimselere duyduğu ihtiyaç göz önüne alınırsa eserde ağırlıklı olarak Allah'ın rahmet ve merhametinin ön plana çıkarılması manidar görünmektedir.¹⁷ Nitekim bu insanlar, kendilerine hitap ederken oldukça sade, kolay ve

¹³ Hamiye Duran. (2005). "Besmele Tefsiri", *Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, S. 33, s. 461.

¹⁴ H. Duran, "Besmele Tefsiri", s. 460.

¹⁵ İ. Yıldız. (2020). "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, s. 158.

¹⁶ Hacı Bektâş-ı Velî. (2023). *Besmele Tefsiri*. (Haz.) Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 30-31.

¹⁷ İ. Yıldız, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi", s. 163.

kucaklayıcı bir din anlatısı benimseyen Türkmen babaları sayesinde Müslümanlığı daha rahat kabullenme imkânı bulmuşlardır.¹⁸ Bu bağlamda, eserde bilhassa Allah'ın rahmetinin vurgulanması, halkın moral ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Eserin metin yapısında dört farklı anlatım tarzı kullanıldığı görülmektedir:

1. Kur'ân ayetlerinin doğrudan metni veya içeriği ile delil getirilmesi,
2. Sahabe, tabiîn ve mutasavvıflardan çeşitli rivâyetlerin nakledilmesi,
3. “Latife” başlığı altında konuya dair hoş bir anlatımla örnekler verilmesi,
4. Konuyla bağlantılı ilgi çekici hikâyelerin anlatılması.¹⁹

Bu çeşitlilik sonucunda, eserin dinî anlamda ilmî bir yönünün bulunması ile birlikte aynı zamanda halk arasında kolayca anlaşılabilir ve benimsenecek sadelikte olduğu söylenebilir. Metnin, bir yandan akademik bir tefsir olma niteliği taşıırken bir yandan da sıradan insanla bağ kuran, kendine has bir dil geliştirmesi, onu hem dini hem de kültürel anlamda kayda değer kılmaktadır.

2.2. Makâlât

Hacı Bektâş-ı Velî'nin, muhtevası bakımından en önemli ve hacim bakımından da en geniş eseri olarak kabul edilir. Makâlât'ın aslı Arapça olup Türkçeye tercümesi, Bektâşî Velâyetnâmelerinde ismi Molla Sadeddin olarak geçen ve eserin birkaç yerinde kendi şiirleri ile birlikte adı geçen Said Emre tarafından yapılmıştır ki; bu tercümenin Türkiye'de çeşitli kütüphanelerde farklı nüshaları bulunmaktadır.²⁰ Arapça aslının ise biri M. Esad Coşan'ın özel kütüphanesinde, biri de Süleymaniye Kütüphanesinde olmak üzere iki ayrı nüshası mevcuttur.²¹

M. Esad Coşan, doçentlik tezi olarak hazırladığı çalışmada mevcut bulunan tüm nüshaları karşılaştırarak edisyon-kritikli bir metin meydana getirmiş ve bu çalışma 1986'da yayımlanmış; daha sonra bu metin, Hüseyin Özbay tarafından günümüz Türkçesine uyarlanarak yeniden basılmıştır. Ayrıca Abdurrahman Güzel'in, içinde M. Esad Coşan tarafından hazırlanan

¹⁸ E. R. Fıglalı, *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşîlik*, s. 96-97.

¹⁹ İ. Yıldız, “Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi”, s. 164-173.

²⁰ Hacı Bektâş-ı Velî. (1996). *Makâlât*. (Haz.) Hüseyin Özbay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Ön Sözü), s. 19.

²¹ Hacı Bektâş-ı Velî. (2023). *Makâlât*. (Haz.) A. Yılmaz-M. Akkuş-A. Öztürk, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 23.

Makâlât metninin ve kendisinin Hüseyin Özbay'ın tercümesinden de yararlanarak oluşturduğu sadeleştirilmiş şeklinin birlikte yer aldığı bir çalışması vardır.²²

Bahsi geçenlerin dışında, Hacıbektaş ilçesinde yaşayan ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin torunlarından olan Veliyyettin Ulusoy'un şahsi kütüphanesindeki risaleler içerisinde yer alan bir nüsha daha bulunmaktadır.²³ TDV tarafından *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı* kapsamında Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk tarafından yayıma hazırlanarak basılan Makâlât metninde bu nüshanın esas alınması tercih edilmiştir ki bunun sebebi, hem Hacıbektaş ilçesinde bulunan ve Hacı Bektâş'ın kendi adına izafe edilen dergâhta okunmuş olduğu bilinen bir nüsha olması hem de tekrara düşmekten kurtulup nispeten orijinal bir eser meydana getirme düşüncesidir.²⁴

Eserin giriş bölümünde besmele, hamdele ve salveleden sonra muhtemelen mütercimi tarafından yazılmış olan²⁵ ve Hacı Bektâş-ı Velî'yi metheden bir bölüm bulunur. Devamında on bir bâbdan oluşan eser, “Dört Kapı, Kırk Makam” şeklinde sembolleştirilen ve insanın belli merhalelerden geçerek kemâle erme yolculuğunu simgeleyen erkânı açıklayıcı mahiyettedir. İnanan kimseler dört kısma ayrılarak (âbid, zâhid, ârif ve muhib) her birinin özellikleri ve sorumlu oldukları amellerden bahsedilir. Çeşitli konularda öğütler verilip yapılması gerekenler söylenirken çoğunlukla bahsi geçen konuyla alakalı âyet ve hadisler nakledilir. Nitekim eserde öğütlenen ve gerekliliği vurgulanan hususların genel olarak Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da va'z ettiği emirleri ve Hz. Peygamber'in tavsiyeleri ile örtüşen bir nitelikte olduğu da görülmektedir.²⁶

2.3. Kitâb-ı Dâr

Dâr kelimesi, Arapça'da “ev, şehir, yer”, Farsça'da “ağaç, direk, idam sehpa” gibi anlamlara gelirken Türkçe'de her iki manada da kullanıldığı görülebilmektedir.²⁷ Alevî-Bektâşîlerde ise, cem âyinin icrâ edildiği,²⁸ biat, tarikat telkini, dârdan indirme gibi tören ve erkânın yerine getirildiği yere denilmektedir.²⁹ Yine bu düşünce sistemi içinde bazı özel kullanımları bulunmaktadır ki bunlardan bazıları ve sembolize ettikleri anlamlar şu şekilde sıralanabilir:

²² Hacı Bektâş, *Makâlât*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 25.

²³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 26.

²⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 27.

²⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 28.

²⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 43-137.

²⁷ Cemal Kurnaz. (1993). “Dâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 8, s. 482-483.

²⁸ C. Kurnaz, “Dâr”, s. 482-483.

²⁹ Anonim. (2007). *Kitabı Dâr*. (Haz.) Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 24.

- Dâr-ı Hüseyin: İmam Hüseyin gibi yol uğrunda canını vermeye hazır olmak.
- Dâr-ı Mansûr: Hallâc-ı Mansûr gibi yol uğrunda ölümü göze almak.
- Dâr-ı Nesîmî'ye durmak: Nesîmî gibi yol uğrunda her türlü işkenceye tahammül etmek.
- Dârü'l-Emân: Tarikata gireceklerin ikrâr verdikleri yer.
- Dâra çekmek: Tarikat üyesi olan kişi bir kabahat işlediğinde meydan odasına çağrılarak sorgulanması ve gerekiyorsa ceza verilmesi.
- Dâra durmak: Tarikat üyesinin tarikat büyüğü ve cemaatin önünde meydanın ortasına gelerek teslimiyetini bildirmek üzere durması.
- Dârdan İndirme: Vefat eden tarikat üyesi adına ölümünün üçüncü, yedinci ve kırkinci gününde yapılan erkândır ve eserin içeriğini oluşturan dâr duası bu törenlerde okunmaktadır.³⁰

Alevî-Bektâşî inancına göre; vefat eden kişi, kendisi için bu erkân yerine getirilerek yaşayanlardan onun adına helallik ve rıza alınmadıkça kabrinde rahat edemez ve dârda (ayakta) bekler.³¹ Farklı bölgelerde bazı değişikliklere uğramakla birlikte dârdan indirme erkânının yapılışı ana hatlarıyla şu şekildedir:

Öncelikle erkânı yönetecek olan kişi (dede), orada hazır bulunan topluluğa hitâben dünya ve âhiret hayatı hakkında kısa bir konuşma yaparak geride kalanları teselli edici mahiyette sözler söyler. Daha sonra چراغ uyandırılması,³² post serilmesi³³ ve süpürge çalınması³⁴ şeklinde bir takım sembolik ritüeller yerine getirilir. Bu şekilde meydan açılmış olur ve vefat eden kişinin yakınlarından üç kişi dâra dururlar. İçlerinden bir tanesi A'râf Sûresi 23. âyette geçen “*Rabbenâ zalemnâ enfüsenâ ve in lem tağfir lenâ ve terhamnâ le nekûnenne*

³⁰ Anonim, *Kitabı Dâr*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 24-25.

³¹ Anonim, *Kitabı Dâr*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 26.

³² Erkân başlatılırken, mü'minlerin gönlünde Allah, Muhammed ve Ali nurunun uyandırılmasını sembolize etmek üzere kandil yakılması. Bu ritüelin gerçekleştirilmesi sırasında Ahzâb 33/45-47. ve Nûr 24/35-37. âyetler de okunmaktadır. Bkz. *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 145-147. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Osman Eğri. (2021). *Alevî-Bektâşî Erkânında Çerağın Anlamı*. [Erişim: 05.01.2026, <https://www.profdrosmanegri.com/alevi-bektasi-erkaniinda-ceragin-anlami/>]

³³ Hz. Muhammed ve Hz. Ali başta olmak üzere gelmiş geçmiş önemli yol büyüklerinin makamlarını temsilen, erkânın gerçekleştirileceği meydana bir hayvan postu yahut benzeri bir örtü serilmesi. Bkz. E. R. Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektâşilik*, s. 338-339.

³⁴ Erkânın yapılacağı ibadet mekânını, manevî anlamdaki kötülük ve pislikten arındırmayı temsilen “Ya Allah Ya Muhammet Ya Ali” denilerek meydanda üç kez süpürge çalınması. Bkz. Gülbahar Odabaşı. (2016). *Alevi Geleneğinde Cem İbadeti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

mine 'l-hâsirîn”³⁵ ifadesini okur ve cemaat içinde, vefat eden yakınından alacağı olan veya onun tarafından incitilmiş biri varsa çıkıp hakkını istemesini, şikâyetini dile getirmesini talep eder. Bunun üzerine dede cemaate söz verir. Alacağı olan varsa mirasçıları bunları ödemek üzere kabul ederler. Alacağı veya herhangi bir isteği olan yoksa vefat eden kişiye hep bir ağızdan helallik verilerek dâr duasının okunmasına geçilir. Yörelere göre farklılık göstermekle birlikte dâr duasının başında Nûh Sûresi 28. âyet, Necm Sûresi 5-9. âyetler, Yâsîn Sûresi’nin ilk 12 âyeti, Zümer Sûresi 53. âyet ve İbrahim Sûresi 36. âyetlerin okunduğu aktarılmaktadır. Yine bazı bölgelerde dâr duası sırasında Âmentü, Fâtiha Sûresi, Bakara Sûresinin son iki âyeti (Âmenerrasûlü), Âyetü’l-kürsî ve İhlâs Sûresi; sonunda ise Bakara Sûresi 201. âyette geçen *Rabbenâ Âtinâ* duası okunmaktadır.³⁶

Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı kapsamında Çorum ve Amasya illerindeki Alevî köylerinde yapılan kaynak araştırması sonucunda üç adet el yazması dâr duası metnine ulaşılmış ve bazı kelime farklılıkları dışında birbirleriyle neredeyse aynı oldukları görülmüştür.³⁷ Osman Eğri tarafından hazırlanarak yayımlanan metinde, Amasya ili, Gümüşhacıköy ilçesi, Beden Köyünde ikâmet eden Durmuş Topal’ın kişisel kütüphanesinde bulunan nüsha esas alınmıştır.

2.4. Velâyetnâme

Tasavvuf edebiyatında Allah dostu olduğuna inanılan bir zâtın hayatı, üstün meziyetleri, hikmetli sözleri ve gösterdiği kerametlere dair yazılan eserlere “menâkıbnâme” denilmektedir.³⁸ Bu eserler, genellikle mensubu bulunduğu tarikatın yaygınlaşmasına hizmet etmek ve pîrinin yüceliğini vurgulayarak müritleri üzerindeki etkisini sağlamlaştırmak amacıyla o tarikatın mensuplarından birinin, kendi çevresinde şekillenmiş bulunan sözlü gelenek ve yazılı kaynaklardan derlediği bilgileri aktarmasıyla meydana getirilmiştir.³⁹ Bu çerçevede 15. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlayan Bektâşî menâkıbnâmelerine ise Vilâyetnâme/Velâyetnâme adı verilmektedir.⁴⁰

Menâkıbnâme/Velâyetnâme türündeki eserlerde, velîlerin fazîlet ve kerametleri ile ilgili anlatılar, temelde Kur’ân ve sünnet ekseninde biçimlenmekle birlikte, beslendiği çevrenin

³⁵ Anlamı: “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz”; Hayreddin Karaman-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş. (2020). *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

³⁶ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 26-27.

³⁷ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 19-23.

³⁸ Haşim Şahin. (2004). “Menâkıbnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 29, s. 112-114.

³⁹ H. Şahin, “Menâkıbnâme”, s. 112-114.

⁴⁰ H. Şahin, “Menâkıbnâme”, s. 112-114.

İslâm öncesi inanışlarından kalma efsanevî motiflerden de izler taşımaktadır. Nitekim Türkler tarafından yazılmış bulunan örneklerinde İslâm öncesi Türk destan geleneğinin etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir.⁴¹

Türk tarihçiler tarafından olağanüstü olaylar içerdiği, dolayısıyla da gerçekte ilgisi bulunmadığı düşüncesiyle başta pek dikkate alınmayan söz konusu eserler, diğer kaynaklarda yer almayan bazı tarihî olaylarla ilgili bilgilere erişme imkânı sunması bakımından önemini fark eden bazı araştırmacıların ilgi alanına sonradan dâhil olmuştur.⁴²

Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi, yazıya geçirilmiş bulunan Bektâşî menâkıbnâmeleri içinde en fazla yazma nüshası mevcut olan ve en bilinenidir.⁴³ Yazarı, araştırmacıların çoğuna göre Firdevsî-i Tavîl veya Firdevsî-i Rûmî olarak tanınan ve 2. Bâyezid döneminde yaşamış bulunan⁴⁴ bir Osmanlı müellifidir.⁴⁵ Yazıldığı döneme ait (16. yüzyıl başları) orijinal nüshası mevcut olmayıp eldeki nüshaların neredeyse tamamı, 17. yüzyıl ve sonrasında Bektâşî tekkelerine mensup dervişler tarafından yeniden yazıya geçirilmiş şekilleridir.⁴⁶ TDV tarafından basılan versiyonunda Velâyetnâme'nin en erken tarihli dört nüshası arasında Millet Kütüphanesi Ali Emirî kitapları içinde bulunan 1035 tarihli nüshası tercih edilerek bu nüsha üzerinde Hamiye Duran tarafından edisyon-kritik yapılmış ve günümüz Türkçesine aktarılmıştır.⁴⁷

Eserin içeriğine bakıldığında Hacı Bektâş-ı Velî'nin nesebi ve dünyaya gelişinden başlayarak çocukluğu, eğitimi, Ahmed Yesevî ile olan bağlantısı, onun işareti ile Anadolu'ya gelişi, buradaki faaliyetleri, dönemin önde gelen isimleri ve bazı mutasavvıf şahsiyetlerle olan ilişkileri ve sonrasında vefatına kadar bütün hayatının destansı bir şekilde hikâye edildiği görülmektedir.

2.5. Erkânnâme 1

Alevî-Bektâşî kültüründe “erkân” kavramı, tarikatın birtakım kurallar, ritüeller ve törenlerden oluşan kendine has yapısını meydana getiren uygulamalar için kullanılmakta olup bu uygulamalara dair bilgi veren eserlere ise Erkânnâme denilmektedir.⁴⁸ Tarikat pîrleri veya

⁴¹ Hacı Bektâş-ı Velî. (2014). *Velâyetname*. (Haz.) Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 15.

⁴² H. Şahin, “Menâkıbnâme”, s. 112-114.

⁴³ Ahmet Yaşar Ocak. (1996). “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 14, s. 471-472.

⁴⁴ Orhan Fuat Köprülü. (1996). “Firdevsî, Uzun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 13, s. 127-129.

⁴⁵ A. Y. Ocak, “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, s. 471-472.

⁴⁶ A. Y. Ocak, “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, s. 471-472.

⁴⁷ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 23, 24.

⁴⁸ Hüseyin Özcan. (2001). “Bektâşî Âdâb ve Erkânı”, *Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, S. 19, s. 39.

halifeleri tarafından manzûm ve mensûr şekillerde yazılmış/yazdırılmış veya derletilmiş olan bu tarz eserlerin, tasavvuf edebiyatı içerisinde “mi’yar-ı tarikat, âdâb-ı tarikat, hurde-i tarikat, usûl-i tarikat, tarikatnâme” gibi isimlendirmeler ile de birçok örneğinin bulunduğu görülmektedir.⁴⁹

Tasavvuf geleneğinde, tarikatın öncüleri konumunda olup takip edenleri tarafından kendisine manevî bir önem atfedilen şahsiyetlerin başlangıçta belirlemiş oldukları usûl ve âdâbın sonradan gelenler tarafından aynı şekilde korunup sürdürülmesi, böylece tarikat ilkelerinin hem dinî hem dünyevî pratikler bağlamında yaşatılması büyük öneme sahiptir. “Usulsüz vusûl olmaz” sözü ile vurgulandığı üzere bir tâlibin mensubu bulunduğu tarikatın kural ve kaidelerine uymaksızın o tarikat içerisinde belli bir merhaleye erişmesi ve nihayetinde hedefine ulaşması mümkün görülmemiştir. Hatta bunun da ötesinde tarikatın büyükleri tarafından belirlenmiş olan erkâna riayet etmemek, dolayısıyla da geleneği bozacak şekilde davranmak kan dökmekten bile daha ağır bir suç olarak nitelendirilmiştir.⁵⁰

Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı kapsamında Doğan Kaplan tarafından hazırlanarak TDV’nin yayımladığı *Erkânâme*, Yapı Kredi Servet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde Tasavvuf Risâlesi adı ile yer almakta olup 19. yüzyılda yazıya geçirildiği belirtilmekte fakat yazarı bilinmemektedir.⁵¹

Eser, dört risâleden oluşmaktadır. Birinci risâlede talip olma edebi ve evliyânın on iki buyruğu gibi tarikat erkânı, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî ve oğlu Şeyh Sadreddin Musa arasında geçen diyaloglar üzerinden anlatılmaktadır. İkinci risâlede musahiplik erkânı ile üç sünnet-yedi farzın açıklaması yer alır ve bunlara uymayan talibe verilecek cezalardan bahsedilir. Üçüncü risâlede tarikata girmenin usulü, tâlibin mürebbiye nasıl hizmet etmesi gerektiği, tarikatın on iki manası, tarikata dair yirmi sekiz soru ve cevabı hakkında bilgi verilir. Ayrıca bu risâle içerisinde Safevî şeceresi de yer almakta olup şecerenin son halkasında 1667 tarihinde vefat eden Şah Ali Abbas isminin zikredilmesi, yazmanın orijinalinin 17. yüzyıla ait olabileceğine dair bir fikir vermektedir.⁵² Şeyh Safî Menâkıbı ismini taşıyan dördüncü risâlede ise tâc⁵³ ile ilgili konular, Kur’ân âyetleri ile desteklenerek işlenmektedir. Ayrıca eserin içeriğinde on dört farklı Kur’ân âyetine yer verilmekte, bunların içinde biat âyeti olarak bilinen ve Alevî-Bektâşî

⁴⁹ H. Özcan, “Bektâşî Âdâb ve Erkânı”, s. 40.

⁵⁰ H. Özcan, “Bektâşî Âdâb ve Erkânı”, s. 41.

⁵¹ Anonim, *Erkânâme I*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 13,14.

⁵² Anonim, *Erkânâme I*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 15.

⁵³ Bektâşilikte önemli bir giysi ve sembol. Olgunluğa ulaşmak için yerine getirilmesi gereken yedi farzdan birini temsil eder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Fahri Maden. (2011). “Bektâşilikte Giysi ve Sembol Olarak Tâc”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 60, s. 65-84.

geleneğinde tarikata giren tâlibin biatını tamamlaması için okuması gereken Fetih Sûresi 10. âyet de zikredilmektedir.⁵⁴

2.6. Dâstân-ı İbrâhîm Edhem

İslâm Tasavvufunun önemli isimlerinden biri olan İbrâhim b. Edhem, Arap kökenli ve itibarlı bir ailenin çocuğu olarak Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiş; Şam bölgesinde Bizanslılara karşı yapılan bir deniz seferi sırasında, tahmini olarak 778-779 yıllarında vefat etmiştir.⁵⁵ Kaynakların onun hayatı ile ilgili verdiği bilgiler arasında çelişkiler olmakla birlikte yaşadığı yerdeki kurulu düzenini bırakıp beklenmedik bir şekilde oradan ayrılarak daha sade ve anlamlı bir hayat arayışına girdiği, bu arayış sürecinde birçok yere seyahat ettiği, gittiği yerlerde çeşitli işlerde çalıştığı, bu sırada dönemin ilmî açıdan önemli bazı şahsiyetleri ile tanışıp dostluk kurarak onlardan ders aldığı bilinmektedir.⁵⁶

Onun hayatını ilginç kılan ve destansı bir hikâyeye dönüştüren en önemli etken, zengin ve konforlu bir yaşam sürmekteyken tüm bunları ani bir kararla geride bırakması ve ömrünün geri kalanında dervişâne bir yaşam tarzını tercih etmesidir. Halk arasında şöhreti henüz hayatta iken yayılmaya başlamış ve kendisi ile ilgili yazılmış metinlerden anlaşıldığına göre birçok kerâmet gösterdiğine inanılan adeta efsânevî bir şahsiyete dönüşmüştür.⁵⁷

Yaşamı ile ilgili çok sayıda manzûm ve mensûr edebî eser bulunmaktadır ki; Durmuş Topal'ın şahsî kütüphanesinde bulunan ve bu esere kaynaklık eden el yazması manzûm mecmua da bunlardan biridir. Yazmanın çeşitli kütüphanelerde farklı nüshaları da bulunmakla birlikte şimdiye kadar araştırmacılar tarafından hiç kullanılmayan bu nüsha tercih edilmiştir.⁵⁸

Eserde İbrâhim b. Edhem'in hikâyesinin yanı sıra Dâstân-ı Fâtîma başlığı altında, Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında babasının ayrılığına dayanamayan Hz. Fâtîma'nın yaşadığı derin ıstırapı ve nihayetinde çok geçmeden ona kavuşmasını anlatan bir bölüm bulunmakta; Dâstân-ı Hâtun başlıklı son bölümde ise Hz. Peygamber zamanında yaşandığı varsayılan ve ana-ata hakkının önemine dikkat çeken bir ana-oğul hikâyesine yer verilmektedir.

⁵⁴ Anonim, *Erkânâme I*, s. 90, 105.

⁵⁵ Reşat Öngören. (2000). "İbrâhim b. Edhem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 21, s. 295-296.

⁵⁶ R. Öngören, "İbrâhim b. Edhem", s. 295-296.

⁵⁷ Anonim. (2021). *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*. (Haz.) M. Mahfuz Söylemez, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 15.

⁵⁸ Anonim, *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 16.

Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı kapsamında Mehmet Mahfuz Söylemez tarafından hazırlanan eser, yazmanın orijinali ve yanında herhangi bir sadeleştirilme yapılmadan Latin Alfabesine aktarılmış şekliyle yayımlanmıştır.

2.7. Kitâb-ı Cabbâr Kulu

Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları'nda; 1787 tarihinde, Derviş Cabbâr tarafından kaleme alındığı kaydedilen bu eser, soru-cevap yöntemi ile hazırlanmış öğretici içeriğiyle Bektâşî âdâb ve erkânına önemli ölçüde ışık tutan bir erkânâme niteliği taşımaktadır.⁵⁹

Kaynaklarda kimliğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmayan Cabbâr Kulu'nun, kendisine nispet edilen bu eserden yola çıkarak Bektâşî ve Üveysî bir derviş olduğu söylenebilir ki; nitekim eserin önemli bir kısmının Veysel Karânî ile yapılan sohbetlerden oluşması onun Üveysîliğine; eserde vurgulanan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin yanı sıra, dinî ve ahlâkî öğütlerin bu temel üzerine kurulması ve eserin çeşitli nüshalarının Alevî-Bektâşî merkezlerinde bulunması da onun Bektâşîliğine delâlet etmektedir.⁶⁰

Kitabın içerisinde yer alan ifadelere göre bu eser bizzat Hz. Peygamberin manevî işaretleri ile yazılmış, hatta ismi de Hüsn-i Hasene şeklinde onun tarafından konularak yazan, okuyan ve dinleyenler için hayır duada bulunulmuştur.⁶¹ Ayrıca eserdeki nasihat ve öğretilerin Hz. Peygamber, Hz. Ali, Selman-ı Farisî, Veysel Karânî ve Hızır gibi şahsiyetlerin ağzından yazıldığı görülmektedir.⁶²

İnanç, ibadet ve ahlâk konularını, Bektâşî âdâb ve erkânı çerçevesinde, sıradan halka hitap edebilecek şekilde sade ve anlaşılır bir yöntemle işleyen eserde, benzetme, soru-cevap, sosyo-drama gibi öğretim metotları etkili bir şekilde kullanılmaktadır.⁶³

Orijinal dili, o dönemde Anadolu'da yaygın olarak kullanılan Çağatay Türkçesi olan eserin üç yazma nüshasından en eski olanı (1751), Çorum ili, Dodurga ilçesi, Mehmet Dede Tekke Köyü'nde ikamet eden Eyüp Öztürk'ün kütüphanesindedir. Diğer Amasya ili, Gümüşhacıköy ilçesi, Beden Köyü'nde ikamet eden Durmuş Topal'ın kütüphanesinde, bir diğeri de Amasya ili, Hamamözü ilçesi, Yemişen Köyü'nde ikamet eden İsmail Göldaş'ın

⁵⁹ Cafer Özdemir. (2018). "Anadolu Türk Kültürünün Tasavvufu Açıklama İşlevi: Cabbâr Kulu Kitabı Örneği", *Folklor/Edebiyat*, C. 24, S. 94, s. 58.

⁶⁰ Kamile Ünlüsoy. (2007). "Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Dinî İnanç Motifleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 41, s. 222.

⁶¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 19, 20.

⁶² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 27-31.

⁶³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 42-45.

kütüphanesinde olmak üzere üç nüshası incelenmiş ve öncelikle eski olan esas alınarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır.⁶⁴ Osman Eğri tarafından hazırlanarak yazma nüshası ile birlikte yayımlanan eser, Alevî-Bektâşî ekolünün inanç ve ahlâk anlayışına önemli ölçüde ışık tutmaktadır.

2.8. Hızırnâme

Tasavvufta ve geleneksel halk inanışlarında oldukça önemli yeri olan Hızır, İslâm âlimleri tarafından hakkında peygamber, velî veya melek olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürülen bir şahsiyettir.⁶⁵ Kur'ân-ı Kerim'de adı geçmemekle birlikte müfessirler, Kehf Sûresi'nde kendisine Allah tarafından "ilim ve rahmet" verildiği söylenen ve Hz. Mûsa'ya eşlik ettiği bir yolculuk sırasında, hikmetini sadece kendisinin bildiği hayret uyandırıcı davranışlarda bulunduğu anlatılan⁶⁶ kişinin Hızır olduğuna hükmetmişlerdir.⁶⁷ Mutasavvıflara göre bu kıssada Hızır mürşidi, Mûsa ise müridi temsil etmekte ve bir müridin şeyhine karşı göstermesi gereken güven ve teslimiyetin önemi, ikisi arasında yaşananlar üzerinden değerlendirilmektedir.⁶⁸

Türk edebiyatı kapsamında birçok halk hikâyesinde, masallarda, menkıbe ve şiirlerde adı geçen Hızır,⁶⁹ Bektâşîlik inancında on iki posttan biri olan mihmandarlık postunun sahibi olarak kabul edilir ve kendisine dinî bir motif olarak oldukça önem atfedilir.⁷⁰

İçerisinde Alevîlik- Bektâşîlik inancına dair erkân ve usûlün ayrıntılı bir şekilde izah edildiği Hızırnâme isimli bu eser, Hz. Peygamber, Hz. Ali, İmam Ca'fer-i Sadık, Şeyh Safî, On iki imam ve Hızır arasında geçen konuşmalardan oluşmakta; kişinin uyması gereken dinî ritüellerin mahiyeti ve birtakım davranış kuralları hususundaki öğütler, bu diyaloglar vasıtası ile okuyucuya aktarılmaktadır.⁷¹ Eserde ayrıca Ehl-i Beyt sevgisinin bilhassa vurgulandığı ve bunun âyet ve hadislerle de desteklendiği görülür.⁷²

1848-49 yıllarında, Amasya'da Seyyid Ali-zâde Hasan b. Müslim'in sade bir Türkçe ve günlük konuşma dili ile yazıya geçirmiş olduğu eserin bulunabilen tek nüshası incelenerek ve içerisinde bulunan âyet ve hadis metinlerinin tahriçleri de yapılarak Baki Yaşar Altınok

⁶⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 21-25.

⁶⁵ İlyas Çelebi. (1998). "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, s. 406-409.

⁶⁶ Kehf 18/60-82.

⁶⁷ İ. Çelebi, "Hızır", s. 406-409.

⁶⁸ Süleyman Uludağ. (1998). "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, s. 409-411.

⁶⁹ Cemal Kurnaz. (1998). "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, s. 411-412.

⁷⁰ S. Uludağ, "Hızır", s. 409-411.

⁷¹ Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim. (2017). *Hızırnâme*. (Haz.) Baki Yaşar Altınok. TDV Yayınları, Ankara, s. 55-192, 203-243, 412-464.

⁷² Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 603-628.

tarafından hazırlanmış ve orijinal metnin yanında sadeleştirilmeden Latin Alfabesine aktarılmış şekliyle birlikte yayımlanmıştır.⁷³

2.9. İlm-i Câvidân

Hayatı hakkındaki kısıtlı bilgilerden 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başları arasında yaşamış olduğu tahmin edilen⁷⁴ ve Alevî-Bektâşî kültüründe önemli yeri olan “Yedi Ulu Ozan”dan biri olarak bilinen⁷⁵ Virânî Baba tarafından yazılmış olan eser, Virânî Baba Risalesi, Buyruk ve Fakr-nâme isimleriyle de anılmaktadır.⁷⁶

Bektâşîliğin âdâb ve erkânını açıklamanın yanı sıra insanın kendini tanıma ve olgunlaşma sürecine katkı sağlayacak nasihatler ve uyarılar da içeren eserde, yer yer âyet ve hadislerin de zikredildiği görülmektedir.

Muhtevasında dikkati çeken unsurlardan biri, Fâtîha Sûresi’nin her bir kelimesi ile başında Hurûf-u Mukatta’a bulunan ve Kur’ân’ın niteliklerinden bahseden bir âyetin eşleştirilmesi ve bu şekilde tefsir edilmesidir.⁷⁷ Öne çıkan diğer bir konu da Ehl-i Beyt’e bağlılık duymanın öneminin, Hz. Peygamber’in sevgisine mazhar olma ve Allah Teâlânın rızasına ulaşmanın bir vesilesi olarak vurgulanmasıdır.⁷⁸ Yine Bektâşîliğin temel erkânı sayılan Dört Kapı Kırk Makam anlayışı ve çeşitli tasavvufî kavramlar eser içerisinde açıklanmakta; söz konusu kavramların birbirleri ile münasebetlerine dair tasnifler yapılarak tâliplerin belli bir düzen içinde bunları kavraması ve benimsemesi sağlanmaya çalışılmaktadır.⁷⁹ Eserde inanç, ibâdet ve ahlâk konularına dair bilgi verilirken İslâm’ın temel kaynaklarına atıf yapma, tarihî şahsiyetlerden örnekler verme, soru-cevap ve benzetme yöntemleri etkili bir şekilde kullanılmıştır.⁸⁰

Anadolu’nun çeşitli yerlerinde birçok nüshası olduğu tahmin edilen eserin biri Çorum/Dodurga/Mehmet Dede Tekkeköy’de ikamet eden Eyüp Öztürk’ün kütüphanesinde, diğeri Amasya/Merzifon’da Turan Saltuk’un kütüphanesinde olmak üzere iki nüshasına ulaşılmış ve 1290/1873 tarihli Merzifon nüshası esas alınmıştır.⁸¹ Osman Eğri tarafından

⁷³ Hasan b. Müslim. (2017). *Hızır-nâme*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 13-16.

⁷⁴ Nurettin Albayrak. (2013). “Virânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, s. 109-110.

⁷⁵ Abdülbaki Gölpınarlı-Pertev Nailî Boratav. (2010). *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri*. Varlık Yayınları, İstanbul, s. 6.

⁷⁶ N. Albayrak, “Virânî”, s. 109-110.

⁷⁷ Virânî Baba. (2008). *İlm-i Câvidân*. (Haz.) Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara, s. 225-237.

⁷⁸ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 69-70, 101-107, 209-227.

⁷⁹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 139-147, 199-211.

⁸⁰ Virânî, *İlm-i Câvidân*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 33-47.

⁸¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 20-21. (Eserin son kısmında Tekkeköy nüshasının orijinal metnine de yer verilmiştir).

yayıma hazırlanan eser, orijinal metnin yanı sıra transkripsiyonu yapılmış ve sadeleştirilmiş metinleri ile birlikte basılmıştır.

2.10. Dil-güşâ

Eserin müellifi, Bektâşîliğin önemli şahsiyetlerinden biri olan ve Alevî-Bektâşî edebiyatının da kurucularından sayılan⁸² Kaygusuz Abdal (ö. 1444 [?]) olup Alâiye/Alanya Sancak Beyi Hüsameddin Bey'in oğludur ve asıl adı Alâeddin Gaybî'dir.⁸³

Hayatı hakkındaki bilgiler, ölümünden çok sonraları kaleme alınan menâkıbnâmesi ve eserlerinden elde edilen bazı ipuçlarının derlenerek yorumlanması sonucu elde edilmiştir. Buna göre, saraya mensup bir ailenin oğlu olarak 1341 ilâ 1361 yılları arasında doğduğu ve çok yönlü iyi bir eğitim aldığı tahmin edilen Kaygusuz Abdal, genç yaşlarda Horasan alperenlerinden Abdal Mûsâ'ya intisap etmiş ve beyzâdeliği terk ederek kırk yıl şeyhinin hizmetinde bulunmuş; ondan icâzet aldıktan sonra çıktığı hac yolculuğu sırasında uğradığı ve bir süre ikamet ettiği Mısır'da takdir ve hürmetini kazandığı sultan tarafından ilim ve irşat faaliyetlerini yürütmesi için Kasrû'l-Ayn isimli bir dergâh yaptırılmıştır.⁸⁴ Kahire'de bulunan bu dergâhın Hacıbektâş, Necef ve Kerbelâ ile birlikte Bektâşîlerin dört halife makamı olarak kabul ettiği yerlerden biri olması,⁸⁵ yine Bektâşîlerde Dört Kapı ve On İki İmamı sembolize eden ve "kalenderî taç" denilen kubbesi on iki, lengeri dört dilimli beyaz başlığın ilk kez Kaygusuz Abdal tarafından kullanıldığına inanılması,⁸⁶ ayrıca Bektâşî dergâhlarındaki meydanda yer alan on iki posttan biri olan nakîb postunun Kaygusuz'u temsil etmesi⁸⁷ onun Bektâşîlik ekolünde oldukça önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Kaygusuz Abdal'ın mesnevî tarzındaki eseri Dil-güşâ, tasavvuftaki devir nazariyesi ve vahdet-i vücud anlayışını yansıtan,⁸⁸ aynı zamanda nasîhatnâme özelliği de taşıyan nazım-nesir karışımı bir metin olup içeriğinde genellikle benzetme ve mecaz yöntemleri kullanılarak aktarılan bilgiler, âyet ve hadislerle de desteklenmektedir. Dili ağırlıklı olarak Türkçe olmakla birlikte eserde Farsça bölümler de bulunmaktadır.⁸⁹

⁸² Nihat Azamat. (2022). "Kaygusuz Abdal" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 25, s. 74-76.

⁸³ Kaygusuz Abdal. (2017). *Dil-güşâ*. (Haz.) Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 54, 55.

⁸⁴ N. Azamat, "Kaygusuz Abdal", s. 74-76.

⁸⁵ N. Azamat, "Kaygusuz Abdal", s. 74-76.

⁸⁶ Semih Ceyhan. (2010). "Taç", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 39, s. 363-365.

⁸⁷ N. Azamat, "Kaygusuz Abdal", s. 74-76.

⁸⁸ N. Azamat, "Kaygusuz Abdal", s. 74-76.

⁸⁹ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 63.

Külliyyat kapsamındaki çalışma için Velîyettin Ulusoy'un özel kütüphanesindeki Mecmû'â-i Resâil⁹⁰ içerisinde yer alan bölüm esas alınmış; farklı nüshalarda yer alan Farsça bölümler ise kitabın EK Bölümü'nde verilmiştir.⁹¹ Abdurrahman Güzel tarafından yayıma hazırlanan eser, Orijinal metin ve transkripsiyonu ile birlikte basılmıştır.

2.11. Saraynâme

Dinî-Tasavvufî alanda birçok eseri bulunan Kaygusuz Abdal'ın Saraynâme isimli eseri, manzûm ve mensûr bölümlerden oluşan ve tasavvufî meselelerin yanında itikat, ibadet, ahlâk gibi temel konuları içeren zengin ve etkili bir metindir. Eserde dünyanın insan nefesine hitap eden yönleri ile çok süslü ve cazip olmasından dolayı adeta bir saraya benzetildiği; buna karşın akıl sahibi insanların onun süs ve cazibesine değil de onu yaratıp tanzim eden sahibine gönül vermesi gerektiği ve ancak bu şekilde diğer canlılara olan üstünlük ve faziletini ispat edebileceği vurgulanır.⁹²

Bizim ele alacağımız çalışmada Almanya/Marburg'da bulunan ve Kaygusuz Abdal'ın eserlerinin büyük kısmını ihtiva eden 1501 tarihli mecmuanın Saraynâme'yi içeren bölümü esas alınmış; Velîyettin Ulusoy'un özel kütüphanesindeki risâlelerde yer alan bölümü, ayrıca MEB Ankara ile İstanbul Süleymânîye Kütüphanelerinde Kaygusuz'a ait eserlerin içerisinde bulunan bölümleri ile karşılaştırmaları yapılarak Abdurrahman Güzel tarafından yayıma hazırlanmış ve orijinal metnin yanında Latin Alfabesine aktarılmış şekliyle birlikte basılmıştır.⁹³

2.12. Fütüvvetnâme-i Tarîkat

İslâm öncesi Arap toplumunda yiğitlik, cömertlik, iffet ve diğerkâmlık gibi üstün meziyetleri kendisinde toplayarak adeta fazilet timsali olan kimseleri tanımlayan “fetâ” kavramı,⁹⁴ İslâm döneminde kurumsallaşarak fütüvvet teşkilâtına dönüşmüş; daha sonraları sûfilikle birleşerek tasavvufî bir nitelik kazanmış; nihâyetinde ise sûfîmeşreb esnaf kesimiyle özdeşleşerek ahîlik kurumunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁹⁵

Aslen “genç adam” anlamına gelen kelime, aynı çevredeki genç erkekleri dostluk/yârenlik etme ve toplumsal olaylarda birlikte sivil inisiyatif alma motivasyonu ile bir

⁹⁰ Aynı veya farklı türlerden seçme metinlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan eserlere verilen genel ad. Bkz. Mustafa İsmet Uzun. (2003). “Mecmua”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 28, s. 265-268.

⁹¹ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 58-61.

⁹² Kaygusuz Abdal. (2010). *Saraynâme*. (Haz.) Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 83.

⁹³ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 85-89.

⁹⁴ Ahmet Yaşar Ocak. (1996). “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 13, s. 261-263.

⁹⁵ A. Y. Ocak, “Fütüvvet”, s. 261-263.

araya getiren oluşumlara isim olmuştur.⁹⁶ Zaman içinde sûfilerin de sevgi, hoşgörü ve diğerkâmlık etrafında şekillenen bakış açılarının ve aynı zamanda nefsinin arzularına karşı durabilen; daima zayıfın yanında, zalimin karşısında yer alan yiğitlik tasavvurlarının fütüvvet kavramının çerçevesi içinde geliştiği görülmektedir.⁹⁷

Fütüvvet anlayışının tasavvufî ve ahlâkî öğretilerinde Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bilinen bütün peygamberlerin kendileri ile özdeşleşmiş olan üstün bir vasfı öne çıkarılarak örnek edinilmesi amaçlanmışsa da süreç içerisinde bu anlayışı en iyi temsil eden sembol isim olarak Hz. Ali öne çıkmıştır ki meşhur “Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr”⁹⁸ sözü bu durumu yansıtmaktadır.⁹⁹

“Fütüvvetnâme” başlığı altında fütüvvet kavramını tanımlayan ve buna dair esasları açıklayan birçok müstakil eser bulunmakta ve yine tasavvufla ilgili önemli eserlerin bazılarında fütüvvet konusuna ayrılmış özel bölümlerin bulunduğu görülmektedir.¹⁰⁰ Asıl adı *Miftâhu'd-Dekâyık fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâyık* olan ve Fütüvvetnâme-i Kebîr olarak da bilinen bu eser de fütüvvet konusunda yazılmış bilinen, önemli eserlerden biridir. 1524 yılında yazıldığı tahmin edilen eserin müellifi, Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâaddin Radavî olup o dönemde Bursa'da kadılık vazifesi yaptığı bilinmekte; bunun dışında kendisi hakkında fazla bir malûmat bulunmamaktadır.¹⁰¹

Çeşitli kütüphanelerde birçok nüshası bulunan eserin TDV Yayınları tarafından basılan versiyonunda Hasan Özdamar'ın şahsi kütüphanesinde bulunan ve Fütüvvetnâme-i Tarîkat ismi ile Osmanlıca olarak telif edilmiş nüsha esas alınmış;¹⁰² Osman Aydın'ı tarafından hazırlanarak orijinal metnin yanında transkripsiyonu ve sadeleştirilmiş şekliyle birlikte yayımlanmıştır.

2.13. Muhammed b. Hanefiyye Cengi

Hız. Ali'nin Havle bint Ca'fer'den olan oğlu Muhammed b. Hanefiyye, (ö. 700) Medine'de dünyaya gelmiş ve Benî Hanîfe esirlerinden olan annesine nisbetle İbnü'l-Hanefiyye olarak anılagelmiştir.¹⁰³

⁹⁶ Abdülganî Muhammed b. Alâuddîn el-Huseynî er-Radavî. (2011). *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*. (Haz.) Osman Aydın'ı, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 17.

⁹⁷ Süleyman Uludağ. (1996). “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 13, s. 259-261.

⁹⁸ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 57; Anonim, *Erkânâme 1*, s. 225-229; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 175.

⁹⁹ Ahmet Yaşar Ocak. (1996). “Fütüvvetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.13, s. 264-265.

¹⁰⁰ A. Y. Ocak, “Fütüvvetnâme”, s. 264-265.

¹⁰¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 23-25.

¹⁰² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 23.

¹⁰³ Mustafa Öz. (2020). “Muhammed b. Hanefiyye” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 30, s. 534-536.

Genel itibariyle kendi döneminde gerçekleşen siyasi olaylardan uzak durmayı tercih etmesine rağmen Hz. Ali'nin oğlu olmasından dolayı tamamen dışında kalması da mümkün olmamış ve onun isminin etki gücü, zamanın siyasi odakları tarafından elde edilmesi gereken bir değer olarak görülmüştür.¹⁰⁴ Halifeliğini ilan edecek kişinin tüm halkın ittifak halinde kabul ettiği bir kimse olması gerektiğini savunan İbnü'l-Hanefiyye, Mekke'de hilafetini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e (ö. 692) bu sebeple biat etmemiş; Suriye'de bulunan halife Abdülmelik b. Mervan'ın (ö. 705) biat talebini ise ancak Abdullah b. Zübeyr'in vefatından sonra bu şartın gerçekleşmesi sonucunda kabul etmiş ve hayatının geri kalanını onun verdiği güvence ile Medine'de eğitim-öğretim faaliyetleri ile meşgul olarak geçirmiştir.

Türk Edebiyatında Cenknâme olarak adlandırılan ve konuları daha çok savaşlardaki yiğitlik/kahramanlık olguları etrafında şekillenen destansı tarzdaki eserler, genelde Hz. Ali'nin efsanevî kişiliğini ve onun çevresinde bulunan kimseleri merkeze alan içerikler olarak bilinir.¹⁰⁵ Ehl-i Beyt'in bir mensubu olması hasebiyle hayatı çeşitli menkıbelere konu olan Muhammed b. Hanefiyye'nin şahsiyeti de hakkında yazılan Cenknâmeler vasıtası ile ahlâkî ilkelerin, manevî değerlerin halka aktarılması ve bir yaşama kültürü haline dönüşmesine aracılık etmiştir.¹⁰⁶

Asıl müellifi ve yazıldığı dönem bilinmemekle birlikte Hicrî 1309 yılında Ali b. Hüseyin tarafından yazıya geçirilen bu eserin,¹⁰⁷ Durmuş Topal'ın özel kütüphanesinde bulunan nüshası esas alınmış; Ceyhun Ünlüer tarafından metnin transkripsiyonu yapılarak ve yanı sıra günümüz Türkçesine aktarılarak basılmıştır.

2.14. Şeyh Safî Buyruğu

Alevî-Bektâşî geleneğinin temel kaynaklarına bakıldığında bazılarının orijinal isimleri farklı olsa da Buyruk, Vasiyetnâme, Menâkıb gibi birbiri yerine kullanılabilen ortak isimlerle anıldıkları görülür.¹⁰⁸ Söz konusu eserler, Alevî dedelerinin yol ve erkânı yürütmek, gerekli hususlarda tâliplere bilgi vermek, toplumsal sorunlara çözüm bulmak ve erkânı bozacak şekilde davranan tâliplere uygun görülen yaptırımları uygulamak için esas aldıkları temel başvuru kaynakları olup bir nevî Alevî ilmiyhâli olarak değerlendirilmeleri de mümkündür.¹⁰⁹ Alevîliğin

¹⁰⁴ M. Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", s. 534-536.

¹⁰⁵ Osman Zahit Şener. *Cenknâmeler* [Erişim: 05.01.2026, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/cenknameler>]

¹⁰⁶ Anonim. (2014). *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*. (Haz.) Ceyhun Ünlüer, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 16.

¹⁰⁷ Anonim, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 17.

¹⁰⁸ Aziz Kılınç. (2008). "Alevî Bektâşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 45, s. 84.

¹⁰⁹ Anonim. (1958). *Buyruk*. (Der.) Sefer Aytekin, Emek Yayınevi, Ankara, (Derleyenin ön sözü), s. 3.

sözlü geleneğinde Şeyh Safî Buyruğu ve İmam Ca'fer Buyruğu olarak anılan bu eserlerden (Alevîlik-Safevîlik arasındaki tarihsel ilişki dolayısıyla) en yaygın olanı Şeyh Safî Buyruklarıdır.¹¹⁰ Alevî-Bektâşî anlayışının esasları hakkında bilgi verici içeriği ile bu eser, Şeyh Safiyyüddîn'e nispet edilmekte ve Alevîliğin mensupları arasında "Büyük Buyruk" olarak da bilinmektedir.¹¹¹

1252 yılında İran/Erdebil'de dünyaya gelen Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebilî (ö.1334), Safeviyye tarikatının kurucu ismi olarak tanınmakta olup 1501 yılında Safevîler devletini kurarak Şîî İsnâaşeriyye'yi resmî mezhep olarak ilan eden Şah İsmail (ö.1524) de onun soyundan gelmektedir.¹¹² Genç yaşlarında tasavvufa duyduğu ilgi sonucu Geylân bölgesine giderek orada bulunan Şeyh İbrahim Zâhid-i Geylânî' ye (ö. 1301) intisap etmiş ve onun yanında yaklaşık yirmi beş yıl süren eğitimini tamamlayarak kendisinden icazet almış; daha sonra şeyhi tarafından Erdebil'de yaptırılan büyük dergâha halife olarak tayin edilmiştir.¹¹³ Zamanla şöhreti geniş bir çevreye yayılan ve faaliyetleri dönemin İlhanlı hükümdarı Gâzân Han (ö.1304) tarafından da desteklenen Şeyh Safiyyüddîn, farklı bölgelerden çok sayıda insanın da teveccühünü kazanmış ve bu bölgelerde onun dergâhına bağlı tekkeler kurularak etkisi geniş bir alana yayılmıştır.¹¹⁴

Eserin içeriğindeki bazı ipuçlarına bakılırsa mevcut Buyruk metnlerinin Safevîler döneminde ve en erken Şah Tahmasp (ö. 1576) zamanında Safevî müritleri olan Kızılbaşlara yönelik olarak hazırlanmış tasavvufî-ahlâkî kitaplar olarak ortaya çıktıkları söylenebilir.¹¹⁵

Buyruk metnindeki anlatıya göre Hz. Peygamber, vefat etmeden önce Hz. Ali'yi yanına çağırması; ona Cebrâil tarafından kendisine bildirilen bazı öğütlerde bulunacağını ve onun da bu öğütleri kendisini takip eden kimselere iletmesi gerektiğini söylemiştir. Hz. Ali'nin dinleyerek yazıya geçirdiği bu öğütlerden oluşan metin, çocukları vasıtasıyla onların soyundan gelen Şeyh Safiyyüddîn Erdebilî'ye kadar ulaşmış ve Şeyh tarafından da taliplerine aktarılmıştır.¹¹⁶ Metindeki öğüt ve mesajlar, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî ile oğlu ve tarikattaki halefî olan Şeyh Sadreddin arasında geçen soru-cevap şeklindeki diyaloglar vasıtasıyla verilmektedir.

¹¹⁰ Şeyh Seyyid Safî. (2021). *Şeyh Safî Buyruğu*. (Haz.) Doğan Kaplan, TDV Yayınları, Ankara, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 16.

¹¹¹ A. Kılınç, "Alevi Bektâşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine", s. 87.

¹¹² Reşat Öngören. (2008). "Safiyyüddîn-i Erdebilî" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 35, s. 476-478.

¹¹³ R. Öngören, "Safiyyüddîn-i Erdebilî", s. 476-478.

¹¹⁴ R. Öngören, "Safiyyüddîn-i Erdebilî", s. 476-478.

¹¹⁵ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 19.

¹¹⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 37-45.

Elimizdeki eserde Mevlânâ Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi'nde bulunan Kitab-ı Menâkıb-ı Şerîf Kutbu'l-Ârifîn Hazreti Şeyh Seyyid Safî isimli 17. yüzyıla ait yazma esas alınmış; bunun dışında  farklı yazma nüsha ile de mukayese edilerek Doğan Kaplan tarafından yayıma hazırlanmış ve orijinal metnin yanında transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarılmış şekliyle birlikte basılmıştır.¹¹⁷

¹¹⁷ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, (Yayına Hazırlayanın Girişi), s. 25-26.

3. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE KUR'ÂNÎ TEMALAR

3.1. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde İtikat

Alevî-Bektâşî edebiyatının temelini oluşturan klasik edebî eserlerde iman/itikat konusunun nasıl ele alındığına baktığımızda inanç olgusunun yalnızca teorik olarak dilde ve zihinde gerçekleşen bir tasdikten ibaret değil; insanın ruhlar âleminde Cenâb-ı Hak ile sözleşmesiyle başlayan, dünya hayatındaki amelleri ile şekillenen ve son nefesine dek gönülden bir bağlılık ve vefa üzere koruması gereken dinamik bir süreç olarak tanımlandığı görülür. İman, “âlemin nuru, hakikat ve emanet” olarak nitelenir.¹¹⁸

Alevî-Bektâşî geleneğinde “Dört Kapı” olarak bilinen şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kavramları da iman konusunun kapsamına girmektedir. Nitekim bu anlayışa göre bir kimsenin tarikatı inkâr etmesi, şeriat, hakikat ve marifeti de inkâr etmesine yol açar. Bunları inkâr edenin ise Allah ve Peygambere de inancı olmaz.¹¹⁹

İmanî meselelerin tartışma konusu edilmesi, sırf haklı çıkma ve muhatabını aciz bırakma amacıyla bu konularda soru sorulması doğru görülmemiş; gerçekten bilgi edinmek amaçlı soru sorana ise Allah’ın rahmet edeceği söylenmiştir.¹²⁰

“Eğer sana tarîk nedir, erkân nedir? diye sorarlarsa cevaben tarîk demek lâ ilâhe illallah demektir. Erkân demek Muhammedün Rasûlullâh demektir” sözü ile yol ve yolun kaidelerinin temelinde Allah’ın varlığı, birliği ve Hz. Peygamberin nübüvvetine iman etmenin bulunduğu özetlenmektedir.¹²¹ Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda yer alan bir pasajda, Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye “Yâ Ali! Müslümanlık ne ile tamam olur?” diye sual ettiği ve bunun üzerine Hz. Ali’nin “Bir kimse Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Rasûlullâh, Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve Eşhedü enne Muhammeden abduhû ve Rasûluhû dese Müslüman olur” dediği anlatılır.¹²² Allah’ın varlığı ve birliğini özlü bir biçimde dile getiren Kelime-i Tevhid¹²³ ve aynı manadaki “Allah birdir, Resûl haktır”,¹²⁴ “Allah’ı bir bilesin, Resûlü hak bilesin”,¹²⁵ “Allah bir, Muhammed Hakk Resûl”¹²⁶ gibi ifadeler bu eserlerde sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Alevî-Bektâşî geleneğine ait sembolik temsillerden biri olan “tâc” ın kubbesinde “*Allâhu lâ ilâhe illâ hüve küllü şey’in*

¹¹⁸ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 175

¹¹⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 94.

¹²⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 101.

¹²¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 183.

¹²² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 248-251.

¹²³ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 300, 463.

¹²⁴ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 59, 128, 188, 308, 316.

¹²⁵ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 71, 164.

¹²⁶ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 146.

hâlikun illâ vechehû”,¹²⁷ ortasında “*Allâhu lâ ilâhe illâ huve*”,¹²⁸ eteğinde “*Yâ-sîn. Ve’l-Kur’âni’l-Hakîm*”,¹²⁹ içerisinde “*Se-nurîhim âyâtina fî’l-âfâki ve-fî enfusihim*”,¹³⁰ dış kısmında “*Allâhu lâ ilâhe illallah, Muhammedun Rasûlullah ve Aliyyun Veliyyullah*”,¹³¹ altında “*Fe eynemâ tuvellû fe-semme vechullâhi*”¹³² ve arkasında “*Ve-allame âdeme’l-esmâe küllehâ sümme aradahum ale’l-melâiketi*”¹³³ ifadelerinin yazılı olduğu söylenir.¹³⁴

Kelime-i Tevhid’in bir zâhiri bir de bâtını vardır. Zâhiri Allah’ı bir Peygamberi hak bilmek, Allah dostlarını sevmek ve kendini büyük görmemek iken; bâtını kendi benliğini tümünden yok sayıp her işi işleyenin Hak olduğunu görebilmektir.¹³⁵

Çalışmamızın bu bölümündeki alt başlıklarda söz konusu eserlerin iman başlığı altında değerlendirilebilecek olan temalarını ayrıntılı bir şekilde ele alarak Kur’ân âyetleri ile paralel bir düzlemde analiz etmeye ve bu geleneğin Kur’ân’dan ilham alan yönlerini tespit etmeye çalıştık.

3.1.1. İmanın kökeni: Elest bezmi

Alevî-Bektâşî klasiklerinden çalışmamıza konu olan eserlere baktığımızda imanın kökünün dünya hayatının başlangıcından önce ruhlar âleminde gerçekleşen ve Allah Teâlâ’nın kulları ile yapmış olduğu ilahî sözleşmeyi ifade eden “Elest bezmi”ne dayandırıldığı görülür.¹³⁶ Hacı Bektâş-ı Veli’nin Makâlât’ında bu hâdise şu şekilde yer almaktadır:

“O zaman pâdişâh-ı âlem Tanrı, bütün canları huzuruna topladı. Mü’minler cânın sağına, kâfirler cânını soluna koydu. Allah Teâlâ: ‘Elestü bi-rabbiküm’ dedi. Hakka layık olanlar işittiler. Kulaksızlar işitmediler, dilsizler cevap vermediler. Bir kısmı ‘belî’ dediler.”¹³⁷

¹²⁷ “Allah, O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun zatından başka her şey yok olacaktır” meâlindeki bu ifade, Kasas Sûresi 28/88’de geçmektedir.

¹²⁸ Bu ifade Kur’ân’da çeşitli yerlerde geçmektedir. Bkz. Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2.

¹²⁹ Yâsîn 36/1, 2.

¹³⁰ “Onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz” meâlindeki bu ifade, Fussilet 41/53’de geçmektedir.

¹³¹ “Allah’tan başka tanrı yoktur, Muhammed Allah’ın elçisidir ve Ali Allah’ın velisidir.”

¹³² “Nereye dönerseniz Allah’ın Zâtı oradadır” meâlindeki bu ifade, Bakara 2/115’te geçmektedir.

¹³³ “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti, sonra bunları meleklerle gösterdi” meâlindeki bu ifade, Bakara 2/31’de geçmektedir.

¹³⁴ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 194-197; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 253.

¹³⁵ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 372.

¹³⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 101-103, 431. (Elest Bezmi hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz. (1992). “Bezmi-i Elest”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 6, s. 106-108).

¹³⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 121. (Bu bahsin devamında Allah Teâlânın aynı suâli iki kez tekrarladığı, her seferinde duymazlıktan gelenlerin hayvanlardan daha azgın oldukları söylenerek A’râf 7/179. âyette geçen, “Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkıncırlar” meâlindeki cümle alıntılanmıştır.)

“Kâlu belâ” olarak da bilinen bu ahit, Fütüvvetnâme-i Tarikat’da “Ahd dedikleri Hazret-i Allâh ile ettikleri ahddir. Kâlu belâ dedikleri zaman da âlem-i ervâh zamanıdır”¹³⁸ şeklinde tanımlanmakta ve o ahdin gereğinin “Hak Sübhânehû ve Teâlâ’yı bir bilmek” olduğu söylenmektedir.¹³⁹ Ayrıca Allah’ın insanoğlundan kendisine kulluk etmek ve şeytana uymamak üzere aldığı bir söz olduğundan bahsedilmekte ve bu açıdan, şeytanın insan için ezeli bir düşman olduğunu hatırlatan Yâsin Sûresi 60-61. âyetler ile de irtibatlı olarak ele alınmaktadır.¹⁴⁰

Makâlât’da “Îmân budur.” denilerek zikredilen âyet-i kerimede bu bahis hakkında şöyle buyurulmaktadır:

*“Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz.”*¹⁴¹

Görüldüğü üzere bu konuya dair Kur’ân’ın üslûbu ile söz konusu eserlerden alıntılanmış bölümlerdeki yorumlar birbiri ile oldukça örtüşmektedir.

Yine Makâlât’da yer alan anlatıda dikkat çeken ve mecâzen gözünü ve kulağını hakikate kapatmış olmayı temsil eden “kulaksızlar, dilsizler” ifadelerinin, Kur’ân-ı Kerim’de inkârcıların içinde bulundukları durumdan bahsedilirken zikredilen “Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler”¹⁴² ve “Kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler”¹⁴³ ifadelerinden ilham alınarak söylenmiş olduğu muhakkaktır.

3.1.2. İmanın özü: Tevhid

Alevî-Bektâşî klasik metinlerinde Tevhid kavramının Allah’ın birliğini ikrar etmek anlamında kullanıldığı ve şöyle tanımlandığı görülür:

“Ma’rifet ağacının başı tevhîddir. Özündeki îmandır. Dibi yakınlıktır. Kökü tevekkül, budakları nehy-i münker, suyu havf’u recâ, yemişleri ilim, yeri mü’minlerin gönlüdür.”¹⁴⁴

¹³⁸ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 199.

¹³⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 201.

¹⁴⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 85-87.

¹⁴¹ A’râf 7/172. Atıf yapıldığı yer: Makâlât, s. 68.

¹⁴² Bakara 2/18.

¹⁴³ A’râf 7/179.

¹⁴⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 106.

Bu ağaç benzetmesi, hem İbrâhim Sûresi 24. âyete atıf yapması¹⁴⁵ hem de her bir vurgusunun Kur'ân'da iman ve mü'mini tanımlayan âyetlerle doğrudan örtüşen bir yapı sunmasıyla dikkat çekicidir.

“Ma'rifet ağacının başı tevhîddir” sözü, hakiki bilgi ve idrak kabiliyetine ulaşmanın dayanak noktasının Allah'ın varlığını, birliğini ve aynı zamanda sonsuz ilim sahibi konumunda bulunduğunu kabul etmek olduğunu ifade eder. Nitekim Kur'ân ayetlerine göre Allah Teâlâ, tüm varlığın tek sahibi olduğu gibi¹⁴⁶ mevcut olan her şeyin bilgisi de O'nun katındadır.¹⁴⁷ Kulları O'nun her şeyi kuşatan ilminden¹⁴⁸ ancak kendisinin dilediği kadarına erişip kavrayabilirler.¹⁴⁹ Dolayısıyla tevhid, yalnızca Allah'ın varlığı ve birliğine inanmak değil; tüm varlığın ve bilginin merkezine Allah'ı koyma halidir. Buna paralel olarak, bir âyet-i kerimede, Allah'ın kendisinden başka ilâh olmadığını, meleklerle birlikte “ilim sahipleri”nin de ikrar ettiklerinin vurgulanması, bilgi ve iman ilişkisine işaret etmesi bakımından önemlidir.¹⁵⁰ Şeyh Safî Buyruğu isimli eserde yer alan ve Alevî-Bektâşî kültürünün önemli ozanları arasında sayılan Hatâî¹⁵¹ tarafından söylenmiş olan bir şiirde, tevhid “cümle ibâdetlerin beyânı” olarak tarif edilir ve şöyle denir:

Tevhîd ile yer gök karâr etmiştir

Tevhîd ile bitmez işler bitmiştir

Tevhîd ile tâlib hakka yetmiştir

Sûfî kardaşların irfânı tevhîd¹⁵²

Ağacın özü iman, dibi yakınlık ve kökü tevekkül olarak nitelenmiştir ki, inanmak yakınlık duymayı, yakınlık ise güvenmeyi gerektirir. Bir ağacın köklerinin sağlamlığı nasıl ki onun dayanıklılığının garantisi ise Allah'a duyduğu sonsuz güven de kulun imanını zorluklar karşısında sarsılmaz bir hale getirmektedir. Allah Teâlâ, Kur'ân'da “*Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık*

¹⁴⁵ Bahsi geçen âyette “güzel söz” kökü sabit, dalları gökte olan ve her zaman meyve veren güzel bir ağaca benzetilmiştir. Buradaki “güzel söz” ile kastedilenin Kelime-i Tevhid olduğuna dair: Bkz. H. Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, s. 315.

¹⁴⁶ Nisâ 4/126; Zuhuruf 43/85.

¹⁴⁷ En'âm 6/59; Teğâbun 64/4; Mülk 67/14.

¹⁴⁸ Zümer 39/7

¹⁴⁹ Bakara 2/255.

¹⁵⁰ Âl-i İmrân 3/18.

¹⁵¹ Safevî Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail'in, Türkçe ve Farsça olarak yazdığı şiirlerinde kullandığı mahlas. Kendisine hem devlet adamı hem de şair olmasından dolayı “sâhib-i seyf'ü kalem” denilmiştir. Bkz. Adile Yılmaz Anıl. (2010). “Şah İsmâil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 38, s. 256.

¹⁵² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 483.

veririm”¹⁵³ buyurmakta ve iman eden kullarının tam bir teslimiyetle yalnızca kendisine güvenip dayanmasını istemektedir:

“De ki: ‘Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır.’ Mü’minler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar.”¹⁵⁴

“Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: ‘Allah bana yeter, O’ndan başka ilâh yoktur, ben yalnız O’na güvenip dayanırım; O büyük arşın sahibidir.”¹⁵⁵

Yukardaki temsile göre ağacın budaklarının kötülükten nehyetmek/alıkoymak olduğunun söylenmesi, imanın peşinden gelmesi gereken sorumluluk ve amel boyutunu da yansıtmaktadır. Kur’ân’da “emri bi’l ma’ruf nehyi ani’l münker” olarak ifade edilen ve iyiliği tavsiye edip toplumun geneline yayma; kötülüğe engel olup yayılmasına mâni olma anlamına gelen kaide, her mü’minin kendini sorumlu hissetmesi gereken bir vazife olarak zikredilir:

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁵⁶

“Mü’minlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar.”¹⁵⁷

Ağacı besleyen su ise, korku ve ümit dengesidir. Dinî-tasavvufî literatürde “havf ve recâ arasında olmak” şeklinde tabir edilen bu durum, mü’minin Allah’ın gazabından sakınarak ve aynı zamanda rahmetinden de ümidini kesmeyerek O’na hem belli bir hürmet mesafesinde hem de samimi bir yakınlık derecesinde bulunması anlamına gelmektedir. Kur’ân mü’minleri “korku ve ümit içinde rablerine ibadet ve dua edenler” olarak vasıflandırır.¹⁵⁸ Nasıl ki suyun gereğinden azı veya fazlası bitkiler için zararlıysa korkunun fazlası mü’mini ye’s haline sürükleyerek; ümidin fazlası ise onu sorumluluklarına karşı kayıtsız hale getirerek kulluğunun dengesini bozacaktır.

Bu ağacın meyvesi ise ilimdir ki bununla kastedilenin çok malûmat sahibi olmak değil; hak ve hakikatin bilgisine sahip olmak anlamına geldiği açıktır. Nitekim Kur’ân’da da “Kulları içinden ancak ilim sahipleri, Allah’ın büyüklüğü karşısında haşyet (korku ile birlikte saygı)

¹⁵³ Bakara 2/186.

¹⁵⁴ Tevbe 9/51.

¹⁵⁵ Tevbe 9/129.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/104.

¹⁵⁷ Tevbe 9/71.

¹⁵⁸ Secde 32/16.

duyarlar.”¹⁵⁹ buyurulmakta; ilâhî kudreti, varlığın hakikatine nüfuz ederek müşahede eden kimselere “âlim” denilmektedir. Yine Allah’ın kendisine verdiği nimete nankörlük eden kimse ile O’na saygı içerisinde kulluk eden kimsenin karşılaştırıldığı âyetlerde “*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”¹⁶⁰ denilmesinden de anlaşıldığı üzere “bilmek”ten maksat, Yüce Allah’ı bilmek ve yegâne ilâh olarak O’nu tanımak olmalıdır.

Tüm bu manevi yapının mekân tutup yeşerdiği yer ise mü’minlerin gönlüdür. “*Mü’minler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer.*”¹⁶¹ “*Bedevîler ‘iman ettik’ dediler. Şunu söyle, ‘henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz’*”¹⁶² mealindeki âyetler de imanın gönülde hissedilip yaşanan bir duygu olduğunu doğrular niteliktedir.

Alevî-Bektâşî edebiyatının özgün yapısına dair de fikir veren bu derinlikli benzetme, kökü ezeli ahde dayanan, dalları iman ve amel ile yükselen ve meyvesi ilâhî bilgi olan tevhid odaklı bir yaşam modelini, Kur’ân âyetleriyle paralel bir biçimde sunmaktadır.

Kaygusuz Abdal’ın Dil-güşâ isimli eserinde yer alan bir şiirinde geçen;

Kalma cihan mülküne

Aslına dön gel yine

Dahî kuvvettir dîne

Lâ ilâhe illallah

Tesbîhi zikr eylegil

Allah’a şükr eylegil

Bu sözü fikr eylegil

Lâ ilâhe illallah¹⁶³

ifadeleri, Kelime-i Tevhidin mânâ ve ehemmiyetini veciz bir şekilde dillendirmektedir. Yine Saraynâme isimli eserinde bulunan Tevhîd ile ilgili beyitleri de bu hususta dikkate alınmaya değerdir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Fâtır 35/28.

¹⁶⁰ Zümer 39/9.

¹⁶¹ Enfâl 8/2.

¹⁶² Hucurât 49/14.

¹⁶³ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 107.

¹⁶⁴ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 376-379.

3.1.3. İmanda ölçü: Samimiyet

Alevî-Bektâşî klasiklerinde imanın tahkikî ve taklidî olmak üzere iki kısma ayrıldığı görülür.¹⁶⁵ Bu ayrım, yaygın dinî literatürde imanın elde edilme biçimlerini ifade ederken burada imanın (ihlâs ve şüphe açılarından) mahiyeti hakkında bir ayrımın kastedildiği anlaşılır.

Şeyh Safî Buyruğu'nda iman hakkında şöyle denilir:

“İmandan murâd, sıdk’u itikâd ile inanmaktır. Bir kişinin ikrârı sâf ve i’tikâdı dürüst olmazsa, ol kişinin îmânı dahi dürüst olmaz. Din dahi îmandandır ve îman iki kısım üzerinedir. Biri tahkîkdir, biri taklîddir. Pes tahkîk oldur ki tâlibin gönlü pâk ola, taklîd oldur ki gönlü gıll’u gış ve vesvese ola.”¹⁶⁶

Erkânâme’de bir kimsenin gönlünde şirk olduğu halde diliyle “Lâ ilâhe illallah” demesinin hakikî değil taklidî bir Müslümanlık sayılacağı söylenirken;¹⁶⁷ Makâlât’da sahih bir imanda “dil ile ikrâr, kalp ile tasdik” kaidesinin gerçekleşme şartına vurgu yapılır. İmanda dil ile gönül birlikteliği, dolayısıyla da ihlâs ve samimiyet yoksa işlenen amellerin de boşa gideceği bildirilirken Kur’ân’dan, inkârcıların amelleri için söylenen “*Ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız*”¹⁶⁸ anlamına gelen cümlenin alıntılandığı görülür.¹⁶⁹ Yine Makâlât’da geçen “Ammâ her kişi ki îmân ten üzredir derse hatâdır. Ve eğer cân üzredir derse hem hatâdır. Pes şöyle bilmek gerek ki îmân akl üzredir ârifler katında. Ammâ ma’rifet dil (gönül) üzredir ve Çalab Tanrı’ya gönülden tanıklık verip inanmazsa münâfıktır.” ifadeleri, imanın akılla bilinip gönülle hissedilerek derinleşen bir hâl olduğunu; aksine dilden ve tenden öteye geçemeyen iman iddiasının da münâfıklık sayılacağını veciz bir şekilde tarif eder ve ardından “*Şüphe yok ki münâfıklar cehennem en alt katındadırlar*”¹⁷⁰ mealindeki âyet-i kerime zikredilir.¹⁷¹

Şeyh Safî Buyruğu'nda münâfık, “ikiyüzlü, iki dinli, iki gönüllü” kişi olarak tarif edilmiştir ki; bu tarif, Kur’ân’daki münâfık tanımı ile birebir örtüşmekte ve yine münâfık olan kişinin kâfir ve fâsık kimselerden bile daha kötü bir konumda olduğunu söylenmesi de yukarda zikredilen ve “münâfıkların cehennem en alt tabakasında bulunduğunu haber veren” âyeti

¹⁶⁵ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 449.

¹⁶⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 51-53.

¹⁶⁷ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 150.

¹⁶⁸ Furkân 25/23.

¹⁶⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 81-82.

¹⁷⁰ Nisâ 4/145.

¹⁷¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 68.

hatırlatmaktadır.¹⁷² Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda yetmiş iki milletin hepsinden daha kötü olduğu belirtilen bir guruptan bahsedilirken bunların Allah’ın birliğine ve peygambere tanıklık edip namaz kıldıkları ve oruç tuttıkları fakat sonrasında gerisin geri dönüp inkârcı oldukları; bununla da yetinmeyip Allah’ı anarak O’nun yoluna giden kimselere de engel olmaya çalıştıkları anlatılır.¹⁷³ Nitekim Kur’ân âyetlerinde de münâfıklarla ilgili benzer ifadeler yer almaktadır.¹⁷⁴

İlm-i Câvidân’da ise Allah’ın, Hz. Peygamberin ve Hz. Ali’nin sözlerini kabul etmeyen, dili ile kelime-i şehâdet getirdiği halde, gerçekte inanmayan kimsenin cehennemlik olduğu söylendikten sonra şeytana hitâben “*Kıyâmete kadar rahmetimden uzak kalacaksın!*”¹⁷⁵ denilen âyete yer verilmiştir.¹⁷⁶ Hakikî imanda şüpheye de yer yoktur, zira iman tam bir teslimiyet ve samimiyet hali iken şüphede benlik vardır ve benlik duygusu imanla çelişmekte; ona zarar vermektedir.¹⁷⁷ Nitekim gerçek mü’minler, Kur’ân’da da “Allah ve Rasûlüne iman ettikten sonra şüpheye düşmeyenler”¹⁷⁸ olarak tarif edilmektedir. Yine aynı eserde yer alan şu beyitler de bu hususa işaret etmektedir:

İmdi ey birâder’i âşıkân ve ey tâlib’i merdân
Eğer bulayım dersen îmân, gönülde kalmasın şekk’ü gümân

Zirâ şek bâtıldır, bâtıl bir yerde olmaz Rahmân
İmdi evde olsa Rahmân, ol hânede olmaz şeytân¹⁷⁹

3.1.4. İmanda kesinlik: Yakîn

Yakîn kelimesi sözlüklerde “kesin bilgi”,¹⁸⁰ “şüphenin ortadan kalkması”¹⁸¹ gibi anlamlara gelmektedir. Dinî bir terim olarak ise “manevî idrake ulaşmış olanlar için bir şeyi delil ve kanıta ihtiyaç duymaksızın iman gücüyle bilmek, kalbin temizliğiyle gaybı görmek, gayba olan inancın tüm şüphe ve belirsizlikleri ortadan kaldırması”¹⁸² manalarına gelmekte

¹⁷² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 93-95. İlgili âyetler: Bakara 2/8, 14; Nisâ 4/143; Tevbe 9/56, 62; Nûr 24/47; Muhammed 47/16, 30; Münâfıkûn 63/1-3.

¹⁷³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 86.

¹⁷⁴ Bakara 2/27; Nisâ 4/89, 137; Tevbe 9/66, 67, 79; Nûr 24/47.

¹⁷⁵ Sâd 38/78.

¹⁷⁶ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, s. 223.

¹⁷⁷ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, s. 71, 191, 303.

¹⁷⁸ Hucurât 49/15.

¹⁷⁹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, s. 189.

¹⁸⁰ Râgıb el-İsfahânî. (1991). *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*. (Thk.) Safvan Adnan Davudî, Dâru’l Kalem/Dâru’ş-Şamiyye, Beyrut/Şam, s. 892.

¹⁸¹ Firûzâbâdî. (2005). *el-Kâmûsü’l-Muhît*. (Thk.) er-Risâle Vakfı Araştırma Ofisi, Müessesetü’r Risâle, Beyrut, s. 1241.

¹⁸² Şerif el-Cürcânî. (1983). *et-Ta’rifât*, (Thk.) Komisyon, Darü’l Kütübü’l İlmiyye, Beyrut, C.1, s. 259.

olup imanın kemâle ermiş hali için kullanılır. Kur’ân-ı Kerim’de “yakîn” ve onun türevi kelimeler yirmi sekiz ayette geçmekte¹⁸³ ve bunlardan yirmi tanesi inançtaki kesinliği ifade etmektedir.¹⁸⁴ Mü’minler, Allah tarafından indirilenlere ve ahiret gününe kesin bir şekilde inanan kimseler olarak tarif edilmekte¹⁸⁵ ve böyle kesin bir inanç sahibi olanlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinde nice deliller bulunduğu söylenmektedir.¹⁸⁶

İlm-i Câvidân’da “*Gerçek Rabbindendir; o halde sakın şüpheye düşenlerden olma!*”¹⁸⁷ meâlindeki âyet zikredildikten sonra şüphenin şirk ve murdar olduğu söylenir.¹⁸⁸ Makâlât’da geçen; bir kişinin Hz. Ali’ye gelip “Ya Ali, taptığın tanrıyı görür müsün?” diye sorduğu, Hz. Ali’nin ise bu soruya “görmesem tapar mıyım?” diye cevap verdiği anlatı, imanda erişilen yakîni/kesinlik derecesini sembolize eden güzel bir örnektir.¹⁸⁹ Yine bu bağlamda, Allah’ın yarattığı canlılara ve türlü nimetlere bakarak O’nun varlığına ve kudretine tanıklık etmenin gereği,¹⁹⁰ kişinin, benliğini aradan kaldırınca bî-şüphe ve bî-tereddüt bir şekilde Hakk’ı kendi öz zatında müşâhede edeceği¹⁹¹ ve tevhidin anlamının her nereye bakılsa onda Hakk’ı görmek olduğu¹⁹² klasiklerde vurgulanmaktadır.

3.1.5. İmanda bütünlük: Âmentü

Kitab-ı Cabbâr Kulu’nda imanın esasları; Allah’ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed ve ondan önceki peygamberlerin risâleti, Allah dostlarının,¹⁹³ meleklerin, kitapların, cennet-cehennemin, ölüm ve yeniden dirilişin, sorgu-sualin, günah ve sevapların tartılacağı terazinin hak olduğuna dair inancın dil ile ikrar edilip kalp ile tasdik edilmesi olarak ifade edilirken¹⁹⁴ “Lâ ilâhe illallah” dediği halde “Muhammedun Rasûlullah” demeyen yahut da peygamberlere iman ettiği halde içlerinden birini inkâr eden kişinin kâfir olacağı söylenir.¹⁹⁵ Makâlât’da şeriatın ilk makamının iman etmek olduğu söylendikten sonra Allah’ın kendisine, meleklerine,

¹⁸³ Muhammed Fuad Abdulkaki. (1982). *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerim*. el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul, s. 773-774.

¹⁸⁴ Osman Demir. (2013). “Yakîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 43, s. 271-273.

¹⁸⁵ Bakara 2/2.

¹⁸⁶ Zâriyât 51/20, 21.

¹⁸⁷ Bakara 2/147.

¹⁸⁸ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 85.

¹⁸⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 102.

¹⁹⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 109.

¹⁹¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 109.

¹⁹² Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 108.

¹⁹³ *Makâlât*’da iman konusunun ele alındığı pasajlarda da buradakine benzer şekilde “Tanrı dostlarına inanmak imandır” denilerek; onların miskinliği kabul ettikleri ve ikiliği bırakarak bir kolay yola gittikleri söylenmekte ve ardından İnşirâh 94/6 no.lu âyet zikredilmektedir. Bkz. s. 71.

¹⁹⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 359-360.

¹⁹⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 117.

kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman edilmesini buyurduğu aktarılır.¹⁹⁶ Fütüvvetnâme’de bunlara ilave olarak “kadere, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna ve ölümden sonra dirilişe inanmak” da zikredilmiştir.¹⁹⁷

Kur’ân-ı Kerim’de mü’minin bir bütün halinde iman etmesi gereken temel esaslar, “Allah’ın varlığı ve birliği ile birlikte meleklerin, kitapların, peygamberlerin ve âhiret hayatının gerçek olduğunun doğrulanması” olarak geçmektedir.¹⁹⁸ Yine bazı âyetlerde “peygamberlerin tamamına iman edilmesi ve aralarında ayırım yapılmaması”nın gereğine ayrıca vurgu yapılmıştır¹⁹⁹ ki; bunlardan biri olan Bakara 285. âyetin metni Fütüvvetnâme’de alıntılanmıştır.²⁰⁰

3.1.6. İmanda sonuç: Sâlih amel

Alevî-Bektâşî klasiklerindeki iman anlayışına baktığımızda manevî boyutu dilde başlayıp gönülde derinleşen; maddî boyutunda ise fikir ve eylem ile desteklenen dinamik bir yapı karşımıza çıkmaktadır. İman ve onun göstergesi olan kulluk vazifeleri arasındaki bağ, “İbadet imandır, iman ibadettir; birbirinden ayrı olmaz”²⁰¹ sözü ile vurgulanır. Allah’a sadakatle bağlı olmak demek, O’na olan inancının bir gereği olarak emirlerine uymak ve yasaklarından da kaçınmak demektir.²⁰² Bir kimse, iman ettikten sonra bazı ibadetlerini yerine getirdiği halde bazılarını ihmal etse onun imanı adeta gıdası verilmeyen bir çocuk gibi zayıf düşer.²⁰³ İman, ancak Allah’ın emirlerine tam manasıyla uyulup yasaklarından kaçınmakla kemâle erer, aksi takdirde âkıbeti karanlıktır.²⁰⁴ Kişi imanı bir sermaye bilip Allah’ın emirlerine riayet ederek ondan kâr elde etmeye çalışmalı; sermayesini boşa harcayarak zarar etmekten sakınmalıdır.²⁰⁵ Tüm bu ifadeler, Kur’ân-ı Kerim’de sâlih ameli, imanla bütünlük içinde ele alan ve iman etmenin doğal bir sonucu olarak onunla birlikte zikreden âyetlerin²⁰⁶ bu eserlerdeki izdüşümü olsa gerektir.

Bu eserlerde, iman niteliği hakkındaki yorumların yanı sıra onun şartları da söz konusu edilmektedir. Kur’ân’da bir mü’minin iman etmesi gereken hususlar olarak bildirilen

¹⁹⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 68.

¹⁹⁷ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 239.

¹⁹⁸ Bakara 2/4, 177, 285; Nisâ 4/136, 162.

¹⁹⁹ Bakara 2/136, 285; Nisâ 4/150-152.

²⁰⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 207.

²⁰¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 68.

²⁰² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 256.

²⁰³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 359-360.

²⁰⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 554.

²⁰⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 101.

²⁰⁶ Bakara 2/82, 277; Âl-i İmrân 3/57, 122, 124; Mâide 5/9, 93 vd.

ve gelenekte de buna paralel olarak ele alınan temel esaslar, aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir.

3.1.7. Allah’a iman

İslâm inancının temelini oluşturan ve diğer bütün kaidelerinin dayanak noktası olan tevhid, Allah’ın Zâtı, sıfatları ve ilâhlığı bakımından bir ve tek olduğu; hiçbir hususta eşi ve benzeri bulunmadığına iman etmek anlamına gelir.²⁰⁷ Dinî-tasavvufî niteliği ile öne çıkan Alevî-Bektâşî klasiklerinde bu temel inanç esasının nasıl ele alındığına dair fikir vermeye ve Kur’ân-ı Kerim ile paralel noktalarını tespit etmeye yönelik olarak söz konusu eserlerde yer alan ve Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatlarına işaret eden bazı bölümler, aşağıdaki başlıklar altında analiz edilmektedir.

3.1.7.1. Allah’ın birliği ve eşsizliği

Alevî-Bektâşî klasiklerinde Allah’ın “vâhid/biricik, yegâne ve eşsiz” olma özelliği, O’nun en temel niteliği olarak sıkça zikredilmektedir.²⁰⁸ Allah, ortağı olmasından münezzehtir, O’ndan başka ilâh; güç ve kuvvet sahibi yoktur.²⁰⁹ Varlığının nûru bütün âlemi kaplamıştır,²¹⁰ her şeyde O’nun varlığının yansıması bulunur;²¹¹ dolayısıyla kâinatta bulunan her şey O’nun varlığı ve birliğine şahitlik etmektedir.²¹² Buna paralel olarak Kur’ân-ı Kerim’de “kâinatta bulunan canlı-cansız her varlığın Allah’ı överek tesbih ettiği”ni bildiren âyette geçen “tesbih etme” ifadesi, varlık âlemindeki her şeyin O’nun mutlak yasalarına boyun eğip itaat etmekle Allah’ın varlığı, birliği ve yüceliğine tanıklık etmesi olarak yorumlanmıştır.²¹³ Yine bir başka âyette “Allah’ın kendinden başka ilâh olmadığına hak ve adalet üzere şahitlik ettiği; melekler ve ilim sahibi kimselerin de bunu doğruladığı” zikredilmektedir.²¹⁴

Allah’a ortak koşmak anlamındaki şirk hakkında İlm-i Câvidân’da; “Vay sana kim taşran, yurdun, için dopdolu şirktir. Şirk ise murdardır. Eğer arınmak dilerse, âlû evlâdın cânıyla bende-i hâk-i pâyi ol! Tâ ki zât-ı pâk olasın! Eğer olmazsan Hak’tan ve kendinden gâfil

²⁰⁷ Mevlüt Özler. (2012). “Tevhid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 41, s. 18-20.

²⁰⁸ Hacı Bektâş, *Makâlat*, s. 94; Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 50; Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 57, 622; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 96, 152, 171 (İhlâs 112/1’e atıf var), 467; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 75; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 140, 240, 276, 315, 356, 344; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111, 271; Anonim, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, s. 81; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 137, 469.

²⁰⁹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 57; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 557; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 632; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 327; *Dil-güşâ*, Kaygusuz Abdal, s. 226; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 83, 111, 169, 171, 189, 227, 271; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 35, 253.

²¹⁰ Hacı Bektâş, *Makâlat*, s. 59; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 139.

²¹¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 299.

²¹² Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 72, 135, 149.

²¹³ İsrâ 17/44. Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, s. 485-486.

²¹⁴ Âl-i İmrân 3/18.

olur ve ehl-i gümân olursun. Ehl-i gümân ise bâtildir.” denildikten sonra “*De ki Hak geldi, bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.*”²¹⁵ meâlindeki âyetin metni zikredilir.²¹⁶ Aynı eserde “Allah’a şirk koşma elbisesinin şeriat kapısında yıkanması, tarikat kapısında kurutulması, ma’rifet kapısında tozunun silkelenmesi ve hakikat kapısında toplanıp bohçalanması gerektiği” hakkındaki benzetme ile şirkin, kendisinden temizlenip arınılması gereken bir durum olduğuna dikkat çekilmiştir.²¹⁷ Buna benzer olarak Makâlât’da; “Ârifler katında şirk murdâdır, içlerinde komazlar, daşra bırakırlar, kendilerin arıdırlar.” denir.²¹⁸ Allah’ın Elest meclisinde, kullarının ne kadar ağır günahları olursa olsun; kendisine karşılık başka şeyleri tercih etmedikleri sürece onları bağışlayacağını haber verdiği de klasiklerde karşımıza çıkan anlatılardan biridir.²¹⁹ Yine Kur’ân’da geçen “*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar*”²²⁰ ifadesi alıntılanarak aynı hususa dikkat çekilir.²²¹ Başka bir yerde ise “Toprak ol başa olsun ki benim gibi pâdişâhın dergâhını göre dururken değme bir âcizin dergâhına vara”²²² denilerek Allah’ın kendisine şirk koşan kimseye siteminin, halk dilinde kullanılan günlük tabirler yoluyla canlandırıldığını görürüz.

Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın birliğini ifade eden çok sayıda âyet mevcuttur. Bu gerçek, âyetlerin bir kısmında “*O’ndan başka ilâh yoktur*”²²³ bir kısmında ise “*İlâhınız bir tek ilâhtır*”²²⁴ ifadeleri ile dile getirilir. Allah’ın kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacağı haber verilir.²²⁵ O’na ortak koşan kişiler, manevî anlamda “necis” olarak nitelendirilirken;²²⁶ bu kimselerin durumları, gökten düşüp parçalanın, rüzgârla oradan oraya sürüklenen ve kuşlar tarafından kapışılan nesnelere benzetilmektedir.²²⁷ Âyetteki benzetme ile bir nevi inanç krizi yaşayan, fikrî olarak sağlam bir zemine basamayan müşriklerin mânen dağılmış halleri gözler önüne serilmektedir.²²⁸

²¹⁵ İsrâ 17/81.

²¹⁶ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 149.

²¹⁷ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 163.

²¹⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 51.

²¹⁹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 73.

²²⁰ Nisâ 4/48, 116.

²²¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 77; Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 68.

²²² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 97.

²²³ Bakara 2/163, 255; Âl-i İmrân 3/2, 6, 18; Mâide 5/73; En’âm 6/102, 106; Kasas 28/70, 88; Duhân 44/8; Haşr 59/22, 23.

²²⁴ Bakara 2/163; Hac 22/34; Sâffât 37/4; Fussilet 41/6.

²²⁵ Nisâ 4/48, 116.

²²⁶ Tevbe 9/28.

²²⁷ Hac 22/31.

²²⁸ Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, s. 733.

3.1.7.2. Allah'ın aşkın oluşu

Alevî-Bektâşî klasiklerinde Allah, kendi zatına mahsus sıfatları ile ele alınırken; O'nun varlığının kulları tarafından tam anlamıyla algılanmasının imkânsız olduğu ve akılların O'nu kavramakta aciz kalacağı vurgulanır.²²⁹ Kur'ân-ı Kerim'de bu husus, “Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder”²³⁰ meâlindeki âyet ile bildirilmektedir. Buradaki ifade, hem Allah'ın maddî ve cismanî yönden gözle görülemeyeceğini hem de hiçbir varlık tarafından O'nun mahiyetinin bütünüyle kavranamayacağı anlamına gelmektedir.²³¹ O, varlığını her şeyde âşikâr eden fakat mahiyeti gizli olandır.²³² Hadîd Sûresi 3. âyette geçen “Allah'ın zâhir ve bâtın olması”, Allah Teâlâ'nın varlığının yarattıkları üzerinden görünür olduğu fakat Zâtının aşkın boyutunun yaratılmışlar için gizli kaldığı anlamında²³³ klasiklerdeki ifadeler ile örtüşmektedir.

Allah, birçok yerde “Hayy ve Kayyûm” olarak nitelendirilmekte²³⁴ ve bu nitelikler Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda şöyle açıklanmaktadır:

“Yâ Dervîş! Hayyü'l-Kayyûm demek ne demektir? Yâ Hızır! Öyle demektir ki Bâkî demektir. Kemâline zevâl ermez demektir.”²³⁵

Kur'ân'da üç yerde birlikte zikredilen bu iki sıfat,²³⁶ ilgili âyetlerin meâlinde Allah'ın “daima diri, ölümsüz” ve “bütün varlıkları görüp gözeten, yöneten, bir an bile kendi haline bırakmayan, her şeyin varlığı kendisine bağlı” olması şeklinde çevrilmiştir.²³⁷ Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. 11. yüzyıl) göre “Hayy/yaşamak, canlı olmak” tabiri, Allah hakkında kullanıldığında bu “ölümsüzlük” içeren bir yaşamı belirtir; Allah kendisi hakkında “ölümün geçerli olmadığı varlık” tır.²³⁸ Kayyûma ise “her şeyi ayakta tutan; bir şeyin varlığını sürdürmesi için ona gerekenleri sağlayan” manasını vermiştir.²³⁹ Bu tarifler, Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda yer alan pasaj ile uyumlu görünmektedir. Nitekim Allah'ın “bâkî” (kalıcı olan, yok olmayan)²⁴⁰ olması onun daimîliği, dolayısıyla ölümsüz olması anlamına gelirken; “kemâline zevâl ermemesi”, O'nun tamlığında hiçbir eksilme olmamasıdır ki; bütün canlıları kudreti ile

²²⁹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 57; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 226.

²³⁰ En'âm 6/103.

²³¹ Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 2, s. 448-449.

²³² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 151; Virânî, *İlm-i Cavidân*, s. 179, 299; Kaygusuz Abdal, s. *Dil-güşâ*, s. 173, 229, 230, 233, 237.

²³³ Bkz. H. Karaman vd., *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 5, s. 235-236.

²³⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 117, 130; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 359, 514; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 76, 132; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 247, 280, 283; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 35.

²³⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 514.

²³⁶ Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/3; Tâ-Hâ 20/111.

²³⁷ Bkz. H. Karaman vd., *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, s. 399, 464; C. 3, s. 652.

²³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 269.

²³⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 691.

²⁴⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 138.

ayakta tutan üstün bir varlık için kendi Zâtında bir noksanlık bulunması elbette düşünülemez. Buna paralel olarak Kur’ân-ı Kerim’de; “*Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah’a) dayanıp güven ve O’na hamd ederek yüceliğini dile getir.*”²⁴¹ “*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin Zâtı ise bâkî kalır.*”²⁴² buyurulmaktadır. Şeyh Safi Buyruğu’nda Alevî-Bektâşî geleneğindeki sembollerden biri olan “tâc”ın kubbesinde “*O’nun Zâtından başka her şey yok olacaktır.*”²⁴³ meâlindeki âyetin yazılı olduğunun söylenmesi de bu anlamda kayda değerdir.²⁴⁴

Allah’ın aşkın özelliklerinden biri de “bâkî” olmasıdır ki; Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nun bir bölümünde şöyle dile getirilir:

Virân etsen cihânın hepisin
Evvel âhir, yine sen Bâkî’sin
Olsa cihân naks-ı hâl
Yokdur sana hiç zevâl²⁴⁵

Görüldüğü üzere bu dörtlükte aynı zamanda Allah’ın “ilk ve son” olması da vurgulanmıştır ki; aynı eserin farklı bir yerinde ve İlmi Cavidân’da bu hususa işaret eden “*O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır*”²⁴⁶ meâlindeki âyet cümlesine yer verilmiştir.²⁴⁷ Ayrıca Allah’ın varlığının ezeli/öncesiz olduğu anlamında Kadîm terimi de klasiklerde zikredilmekte,²⁴⁸ buna benzer olarak Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda “Evveli yok, âhiri yok”,²⁴⁹ Şeyh Safi Buyrukları’nda “*Lâ bidâyete ve lâ nihâyete*”²⁵⁰ ve “*Hudâ-yı lem yezel*”,²⁵¹ Velâyetnâme’de ise “*Perverd-gâr-ı lem yezel*”²⁵² tabirlerine rastlanmaktadır.

Allah’ın “*Samed/kendi kendine yeterli olan; ihtiyacı olanların kendisine başvurduğu yüce varlık*”²⁵³ olması, Besmele Tefsiri ve Saraynâme’de geçerken;²⁵⁴ O’nun bu sıfatı,

²⁴¹ Furkân 25/58.

²⁴² Rahmân 55/26, 27.

²⁴³ Kasas 28/88.

²⁴⁴ Seyyid Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 253.

²⁴⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 187.

²⁴⁶ Hadîd 57/3.

²⁴⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 151, Virânî, *İlmi Cavidân*, s. 177.

²⁴⁸ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 50; Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 57; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 359; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 76; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115, 139, 140, 211, 247, 300, 356; Seyyid Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 347 (Burada “kadîm-i lem yezel” şeklinde geçiyor), 469.

²⁴⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 150.

²⁵⁰ Seyyid Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 35.

²⁵¹ Seyyid Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 245.

²⁵² Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 141.

²⁵³ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 492.

²⁵⁴ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 126; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115.

Hızırnâme’de İhlâs Sûresi 2. âyetin metni alıntılanarak bildirilir.²⁵⁵ Velâyetnâme’de aynı minvalde O’nun “kendisine niyâz edenlerin isteklerini kabul eden bî-niyâz” olduğu söylenmektedir.²⁵⁶ Muhammed bin Hanefîyye Cengi isimli eserde ise Allah’ın kendisi hakkında “ihtiyaçları gideren” anlamında “Kâdiyü’l-Hâcât” olduğunu bildirdiğinden bahsedilir.²⁵⁷ Yine aynı eserde Allah’ın “Ganî” olarak anıldığını,²⁵⁸ kendisine “İlâhî! Sen Ganî’sin ben fakirim...” sözleri ile seslenilmekte olduğunu²⁵⁹ ve kullarının ibadetine ihtiyaç duymadığının belirtildiğini²⁶⁰ görmekteyiz. Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın “ganî/ihtiyaçsız”, kulların ise “fakîr/muhtaç” olduğunun açıkça ifade edildiği iki âyetten biri²⁶¹ Erkânâme isimli eserde;²⁶² diğeri²⁶³ ise İlm-i Câvidân’da²⁶⁴ geçmekte ve bu pasajlarla birebir örtüşmektedir.

İhlâs Sûresi’nde haber verilen Allah’ın “doğmamış ve doğurmamış” olduğu bilgisi²⁶⁵ de klasiklerde Allah hakkında zikredilen özelliklerdendir.²⁶⁶

Söz konusu eserlere genel olarak bakıldığında Allah Teâlâ’nın yarattıklarına özgü tüm kusurlardan, noksanlardan münezzeh olan aşkın ve üstün varlık olarak tasavvur edilip buna uygun şekilde tanımlandığı görülür.²⁶⁷ O’nu yücelik ve üstünlüğü ile bağdaşmayan her şeyden soyutlamak manasındaki “tesbih” ile aynı anlama gelen²⁶⁸ ve Kur’ân âyetlerinde de “Allah’ı kusur ve eksiklerden, inkârcıların yakıştırmalarından tenzih etmek²⁶⁹ ve şânının yüceliğini anmak”²⁷⁰ manasında kullanılan “Sübhâne” terimi, “Sübhânallah”²⁷¹ ve “Hak Sübhânehû ve Teâlâ”²⁷² ve benzeri ifadelerle²⁷³ klasiklerde geçmektedir. Yine “her türlü eksik ve kusurdan münezzeh olma” manasına gelen “Kuddûs”²⁷⁴ tabiri de Allah hakkında kullanılır.²⁷⁵

²⁵⁵ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 467.

²⁵⁶ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 121, 157.

²⁵⁷ Anonim, *Muhammed bin Hanefîyye Cengi*, s. 27.

²⁵⁸ Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 54, 69, 90; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 240.

²⁵⁹ Anonim, *Muhammed bin Hanefîyye Cengi*, s. 45, 89.

²⁶⁰ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 50.

²⁶¹ Muhammed 47/38.

²⁶² Anonim, *Erkânâme 1*, s. 193.

²⁶³ Fâtır 35/15.

²⁶⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 160.

²⁶⁵ İhlâs 112/2.

²⁶⁶ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 279, 359; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 467.

²⁶⁷ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 85, 299; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 176, 220.

²⁶⁸ Metin Yurdağür. (2011) “Tesbih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 40, s. 527-528.

²⁶⁹ Bakara 2/32; İsrâ 17/1; Yâsîn 36/36, 83; Sâffât 37/159, 180; Zuhuruf 43/13.

²⁷⁰ Rûm 30/17; Kalem 68/29.

²⁷¹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 88.

²⁷² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 69; Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 56, 126, 133; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 77, 201; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 239, 347.

²⁷³ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 271.

²⁷⁴ Bekir Topaloğlu. (2002). “Kuddûs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 26, s. 314-315.

²⁷⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111.

Klasiklerde Allah'ın yeme-içme, uyuma gibi beşerî ihtiyaçlardan;²⁷⁶ zalimlerin, inkârcıların uygunsuz yakıştırmalarından²⁷⁷ berî olduğu ayrıca vurgulanır. Kur'ân'da da Allah hakkında “yediren ama yedirilmeye ihtiyacı olmayan”²⁷⁸ “ne uykusu gelen ne de uyuyan”²⁷⁹ buyurulmaktadır. Ayrıca “inkârcıların kendisi hakkındaki söylemlerinden uzak olduğu”²⁸⁰ dile getirilmektedir ki; bu âyet İlm-i Câvidân'da alıntılanmıştır.²⁸¹

Allah'ın kâinatta eserleri ile tanınan, bilinen; fakat varlığı belli bir mekâna mahsus bulunmaktan münezzeh bir varlık olduğuna da dikkat çekilmiştir.²⁸² O, kudretinin tecellileri ile her yerde hâzır ve nâzır olandır.²⁸³ Kişi nereye dönse, neye baksa orada Allah'ı görmeli; Hak Teâlâ'yı yarattıklarında müşahade etmelidir.²⁸⁴ Kur'ân'da bu hususa işaret eden âyetlerde şöyle buyrulur:

*“Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın Zâtı oradadır. Şüphesiz Allah, (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”*²⁸⁵

*“Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.”*²⁸⁶

3.1.7.3. Allah'ın ilmi ve kudreti

Alevî-Bektâşî klasiklerindeki Allah tasavvurunun kayda değer vurgularından biri de O'nun eşsiz gücü ve kudretidir. Klasiklerde Allah'ın yüceliği ve üstünlüğü “Azîm,²⁸⁷ Azîz,²⁸⁸ Celîl,²⁸⁹ Rabbü'l-Celîl,²⁹⁰ Zü'l-Celâl,²⁹¹ Hazret-i İzzet²⁹² gibi isimlendirmeler ile ifade edilir. Bazı yerlerde direk Kur'ân âyetlerinden alıntılar yapılarak “O çok yücedir, çok uludur.”²⁹³

²⁷⁶ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 70, 130; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 359, 541; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 391.

²⁷⁷ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 348; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 111.

²⁷⁸ En'âm 6/14.

²⁷⁹ Bakara 2/255.

²⁸⁰ Sâffât 37/180.

²⁸¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 348.

²⁸² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 359; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 132; Kaygusuz Abdâl, *Saraynâme*, s. 207, 352.

²⁸³ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 124, 148, 352.

²⁸⁴ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 208, 243, 295, 352, 364.

²⁸⁵ Bakara 2/115.

²⁸⁶ Hadîd 57/4.

²⁸⁷ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 183.

²⁸⁸ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 111.

²⁸⁹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 311.

²⁹⁰ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 618.

²⁹¹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 62, 93; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 91, 187; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 132, 335, 375.

²⁹² Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 97.

²⁹³ Şûrâ 42/4. Atıf yapıldığı yer: Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 96.

“İzzet tamamıyla Allah’a aittir.”²⁹⁴ “Azamet ve kerem sahibi rabbinin adı ne yücedir.”²⁹⁵ “O, çok çok yücedir.”²⁹⁶ meâlindeki âyet metinlerine yer verilmiştir.

Allah, Zâtı itibariyle “Ekber”²⁹⁷ ve “Mütekebbir”²⁹⁸ olan “Ulu Sultân”dır.²⁹⁹ Cenknâme’de Muhammed bin Hanefiyye’nin çölde kaybolup da acîz düştüğü anda Cenâbı Hak’ tan yardım isterken “Ululuğun hakkı için...” diye yakardığı anlatılır.³⁰⁰ Yine Dâr erkânı sırasında mevtânın sorgu suâlinin kolay kılınması hususunda dua edilirken “Azamet hakki için...” denildiği görülür.³⁰¹ Tekbîr olarak bilinen ve Allah’ın büyüklüğünü dile getiren “Allâhu Ekber” cümlesine de rastlanmakta³⁰² ve bu ifade, fütüvvet geleneğini konu edinen eserde “dört tekbir sahibi” olarak anılan³⁰³ Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim ve Hz. Muhammed’in dilinden aktarılmaktadır.³⁰⁴ Bu ifadeler, Kur’ân-ı Kerim’de yer alan ve Allah’ın büyüklüğünü ikrâr etmenin gerekliliğine dikkat çeken “O’nun şânını yücelt!”,³⁰⁵ “O’nu tâzimle anasınız.”,³⁰⁶ ve “Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir.”³⁰⁷ meâlindeki âyetlerin, bu eserlerdeki bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir.

Allah, yaratılmış olan ne varsa hepsini kudret elinde tutmaktadır,³⁰⁸ öyle ki “Bir âdemin elinde bir haşhaş dânesi ne kadar ise cümle yaradılmış eşyâ (Allah’ın kudret elinde) hemen ol mikdâr ola”³⁰⁹ denmiştir. O’nun her şeye gücünün yetmesi “Kadîr”³¹⁰ ve “Kâdir”³¹¹ sıfatları ile dile getirilir. Bu gerçek, “Şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir”³¹² meâlindeki Kur’ânî ifadenin alıntılanması ile de teyit edilir.³¹³ O, Kur’ân âyetlerinde bildirildiği üzere “Kendisine sığınılıp yardım istenen”³¹⁴ ve kulunu koruyup ona yardım etmeye gücü yeten” anlamında “Kadîr-ü

²⁹⁴ Fâtır 35/10. Atıf yapıldığı yer: Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 96.

²⁹⁵ Rahmân 55/78. Atıf yapıldığı yer: Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 96.

²⁹⁶ İsrâ 17/4. Atıf yapıldığı yer: Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111.

²⁹⁷ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 100; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 189.

²⁹⁸ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111.

²⁹⁹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 292.

³⁰⁰ Anonim, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, s. 45.

³⁰¹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 50.

³⁰² Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 212, 252.

³⁰³ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 73.

³⁰⁴ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 83-105.

³⁰⁵ İsrâ 17/111.

³⁰⁶ Hac 22/37.

³⁰⁷ Müddessir 74/3.

³⁰⁸ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 139.

³⁰⁹ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 132.

³¹⁰ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 37; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115, 120, 139, 172, 244, 315, 327, 371, 275, 327, 332, 371.

³¹¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 89; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 327; Hasan B. Müslim, *Hızırnâme*, s. 687; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 229; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 252, 140, 172, 240, 252.

³¹² Bakara 2/20, 109, 148; Mâide 5/120 vd.

³¹³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 514; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme* s. 211.

³¹⁴ Bakara 2/45; Yûsuf 12/18; A’râf 7/128.

Müsteân” dır.³¹⁵ Bu kudret ve kuvvet karşısında kâinattaki her şey aciz kalmakta olup,³¹⁶ O’nun hükmüne aykırı bir iş meydana gelmesi imkân dâhilinde değildir. Saraynâme’de bu gerçek şöyle ifade edilir:

Bu sarâyda gayrı dahî kim ola

Allah’ın işini muhâlif kıla.³¹⁷

Allah’ın kâinat üzerindeki mutlak otoritesini vurgulamak için O’nun hakkında “Sultanlar sultanı”,³¹⁸ “Padişahlar padişahı”,³¹⁹ “Kâinatın padişahı”³²⁰ gibi tanımlar kullanılmış ve kendisinden başka güç ve kuvvet sâhibi bulunmadığı “Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyyi’l-azîm”³²¹ cümlesi ile ifade edilmiştir. Saraynâme’ de bu âlemin bir sahibi olduğu³²² ve O’nun her şey hakkında karar verme yetkisi bulunduğu (Hakîm) hatırlatılırken;³²³ aynı zamanda O’nun, mülkünde tek otorite olduğu şu beyitlerle dile getirilir:

Hemân sensin ne ki âlemde Sultân

Kamu âlem senin hükmünde fermân³²⁴

Cümle varlık Sultân’ındır mülk onun

Mülkün içinde görünen halk onun³²⁵

Sultânun mülkü içinde gayrı yok

Çün hakîm oldur arada gayrı yok³²⁶

Bu serây bir ulu Sultânın imiş

Küllî tertîb hemân ol Hânın imiş³²⁷

³¹⁵ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, 120, 252. (Allah’ın Müsteân olması, *Erkânâme 1*, s. 189’da da geçmektedir.)

³¹⁶ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115.

³¹⁷ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 151.

³¹⁸ Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 86.

³¹⁹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 137.

³²⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 43, 94.

³²¹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 632; Virânî, *İlm-i Cavidân*, s. 321; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 169-171, 189.

³²² Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 219, 236, 256, 292.

³²³ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 152, 247, 259.

³²⁴ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115.

³²⁵ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 152.

³²⁶ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 152.

³²⁷ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 196.

Allah, “yerin, göğün sahibi”³²⁸ ve “Melik”³²⁹ olarak anılırken; Kur’ân âyetlerinden alıntı yapılarak “göklerin ve yerin mülkünün Allah’a ait olduğu” haber verilir.³³⁰ O, “âlemlerin”³³¹ ve yaratılmış her şeyin Rabbidir.³³² Allah’ın kudreti, salt güç değil; aynı zamanda güzellik³³³ ve hikmet³³⁴ de içermektedir. Nitekim Makâlât’da “Ölçüleri biz koyduk; ne de güzel ölçmüşüzdür!”³³⁵ ve “Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”³³⁶ meâlindeki âyetlere atıfla, eğer Allah yeryüzünde bir nesne dahî eksik yaratmış olsa kudretinin tecellisinin tam olmayacağı; fakat O’nun yaratışında hiçbir eksik bulunmadığına işaret edilir.³³⁷ Ayrıca Allah, varlıkları yalnızca yaratmakla kalmayıp onları “görüp gözetken ve yöneten” anlamında “Müheymin” dir.³³⁸

Allah’ın her şeyi hakkıyla görmesi, duyması ve bilmesi de klasiklerde sıkça belirtilen bir temadır.³³⁹

Hâlimden cümle âlemin Habîrsin

Her işte kudretin vardır Kadîrsin³⁴⁰

O’nun bilgisi, göklerde ve yerde,³⁴¹ gizli veya aşikâr³⁴² ne varsa kuşatan³⁴³ sonsuz sınırsız bir bilgidir.³⁴⁴ Bu husus, Kur’ân-ı Kerim’ de şöyle ifade edilir.

“Sizin yegâne tanrınız o Allah’ tır ki O’ndan başka ilâh yoktur. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.”³⁴⁵

³²⁸ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 135.

³²⁹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 687; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111, 271.

³³⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 97. Bu ifadenin geçtiği âyetler: Bakara 2/107; Mâide 5/40; Hadîd 57/2, 5; vd.

³³¹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 41; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 39, 220, 588.

³³² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 77, 81, 85, 111.

³³³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 280.

³³⁴ Anonim, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, s. 41.

³³⁵ Mürselât 77/23.

³³⁶ Talâk 65/3.

³³⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 76-78.

³³⁸ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 57. Müheymin’e verilen anlam için bkz. H. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 5, s. 304.

³³⁹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 57; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 188; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 183; Anonim, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, s. 45; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 35, 347.

³⁴⁰ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115.

³⁴¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 67. Burada Mücadele 58/7’ye atıf var.

³⁴² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 98.

³⁴³ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 110, (Talâk 65/12’ye atıf var); Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 557, (Fussilet 41/54’e atıf var).

³⁴⁴ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115, 240, 256.

³⁴⁵ Tâ-Hâ 20/98.

Allah, yeryüzünde olup biten her şeyi, kullarının ve diğer tüm varlıkların hâl ve ahvâlini en ince ayrıntısına kadar bilip gözetendir.³⁴⁶ O, bu özelliği ile “Hâfız”;³⁴⁷ kendisinin bilgisi dışında hiçbir şey bulunmaması ile “Âlim” olarak nitelenmiştir.³⁴⁸ Yine Allah Teâlâ, kalplerde gizli olanı;³⁴⁹ “gayb” denilen ve kullarının bilgisinin erişemediği sırları³⁵⁰ bilendir. Buna dair, Kur’ân’dan “*allâmu’l-ğuyûb*” ifadesine yer verilirken;³⁵¹ “gaybı O’ndan başkasının bilemeyeceği”ni dile getiren âyete de atıf yapılmaktadır.³⁵² Allah, her şeyin en doğrusunu hakkıyla bilir.³⁵³ O’nun ilminin sırrına ve boyutlarına tam anlamıyla vâkıf olmak kulları için mümkün değildir.³⁵⁴

Kur’ân-ı Kerim’ de Allah’ın gizli veya açık her şeyi bilmesi,³⁵⁵ bütün varlıkların durumlarından haberdar olması,³⁵⁶ O’na hiçbir şeyin gizli kalmaması³⁵⁷ ve kendisi izin vermediği sürece ilminin boyutlarını kavramanın imkânsızlığı³⁵⁸ gibi hususları bildiren âyetler, bu eserlerde yer alan ilgili beyanlarla aynı mahiyettedir.

3.1.7.4. Allah’ın yaratıcılığı ve mutlak iradesi

Klasik metinlerde, Allah’ın her şeyi yoktan var eden³⁵⁹ yaratıcı (Hâlık)³⁶⁰ olduğu da çeşitli vesilelerle vurgulanmaktadır. O’nun bu özelliği, “Hâlık-u Zül Celâl”,³⁶¹ “Hâliku Külli Şey”,³⁶² “Hâlık-u Rezzâk-ı Âlem”, “Hâlık-u Perverdigâr”³⁶³ gibi tabirler ile nitelenir.

³⁴⁶ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 184, 188; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 240.

³⁴⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 514.

³⁴⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 514; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 240.

³⁴⁹ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 102.

³⁵⁰ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 121; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 44, 120, 139, 188, 348, 364, 415, 524.

³⁵¹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 223. Bu ifadenin geçtiği âyetler: Mâide 5/109; Tevbe 9/78; Sebe 39/48.

³⁵² Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 45, 138, 188, 348, 415, 524. Burada atıf yapılan âyet: Neml 27/65.

³⁵³ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 189.

³⁵⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 316; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 256.

³⁵⁵ Âl-i İmrân 3/29; Haşr 59/22.

³⁵⁶ En’âm 6/59; Lokmân 31/34.

³⁵⁷ İbrahim 14/38; Mülk 67/13.

³⁵⁸ Bakara 2/255.

³⁵⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 43; Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 37; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 187-188, 364, 514.

³⁶⁰ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 46; Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 46; Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 62; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 39, 132, 303, 415; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme* s. 187.

³⁶¹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 93, 162.

³⁶² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111.

³⁶³ Anonim, *Muhammed bin Hanefîye Cengi*, s. 45.

Allah Teâlâ, Arş ve Kürsî, Levh-i Mahfûz,³⁶⁴ yedi kat yeryüzü ve yedi kat gökyüzü³⁶⁵ de içinde olmak üzere bütün âlemi³⁶⁶ yalnızca “kün/ol” demesi ile yaratan³⁶⁷ yüce kudret sahibidir. O, “daima yaratma”³⁶⁸ ve “hayat verme”³⁶⁹ özelliği ile âlem içindeki bin bir çeşit canlıyı³⁷⁰ eşleriyle birlikte³⁷¹ yaratmış; beraberinde insanoğlunu da birbirlerinden farklı ırklar halinde olmak üzere³⁷² var etmiştir. İnsanı bir damla meniden oluşturup³⁷³ ana rahminde dilediği gibi şekillendirmiş³⁷⁴ ve böylece ona yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu çeşitli organları; ayrıca düşünmesi için aklı ve fikri bahşetmiştir.³⁷⁵ Yine insanla birlikte cinleri³⁷⁶ ve şeytanı da var eden O’dur.³⁷⁷ Ayrıca insanın yaratılışı ile ilgili olarak “*Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz*”³⁷⁸ meâlindeki âyete de atıf yapılmıştır.³⁷⁹

Her şeyin yaratıcısı olduğu gibi sahibi ve gözeteni de olan Allah,³⁸⁰ “Râzık” sıfatı³⁸¹ ile canlıların kismetini ve rızkını da yaratıp onlara bahşedendir.³⁸² O, yazıyı yazmak üzere kalemi³⁸³ ve daha nice nimetleri yaratıp³⁸⁴ kullarının istifadesine sunandır. Gece ve gündüzü birbiri ardına getirerek bazen karanlığı bazen de aydınlığı ortaya çıkaran ve böylelikle zaman içinde yarattıklarını halden hale çeviren de O’dur.³⁸⁵ Ayrıca nasıl en başında yoktan var ettiyse

³⁶⁴ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 46; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 469.

³⁶⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 97; Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 46; Anonim, *Muhammed bin Hanefîyye Cengi*, s. 75, 93; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 119; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 35, 137. İlgili âyet: Talâk 65/12.

³⁶⁶ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 42 (Furkân 25/59’a atıf var.); Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 53; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 187-188; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, 371; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 35, 137, 167, 469. İlgili âyet: Şûrâ 42/29.

³⁶⁷ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme* s. 57; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 187; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 472. 552. İlgili âyetler: Âl-i İmrân 3/47; En’âm 6/73; Kamer 54/50.

³⁶⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 514. İlgili âyetler: Rûm 30/27; Rahmân 55/29.

³⁶⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 130. İlgili âyet: Bakara 2/28.

³⁷⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 187; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 469. İlgili âyet: Nûr 24/45.

³⁷¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 126. İlgili âyetler: Ra’d 13/3; Zümer 39/6; Zâriyât 51/49.

³⁷² Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 495. İlgili âyet: Hucurât 49/13.

³⁷³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 268. İlgili âyetler: Nahl 16/4; Yâsin 36/77; İnsan 76/2 (İnsanın yaratılışı ile ilgili *Makâlât*, s. 122-125’te bu âyetin ilk cümlesi ve Târik Süresi 86/7 no.lu âyet zikredilir ve ayrıca Mü’minûn Süresi 23/14 no.lu âyete de atıf yapılır. Bu hususta *Fütüvvetnâme*, s. 211’de ise Rahmân 55/14 alıntılanmıştır); Mürselât 77/20; Abese 80/19.

³⁷⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 227. İlgili âyet: Âl-i İmrân 3/6.

³⁷⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 268-271.

³⁷⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 469. İlgili âyetler: En’âm 6/100; Hicr 15/27; Zâriyât 51/56; Rahmân 55/15.

³⁷⁷ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 46. İlgili âyetler: A’râf 7/12; Sâd 38/75-76.

³⁷⁸ Mü’minûn 23/12.

³⁷⁹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 169, 197.

³⁸⁰ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 150. İlgili âyet: Zümer 39/62.

³⁸¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111. İlgili âyet: Mâide 5/114; Sebe 34/39; Cum’a 62/11.

³⁸² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 188, 359, 542. İlgili âyet: Fâtır 35/3.

³⁸³ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 46. İlgili âyet: Alâk 96/4.

³⁸⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 184-188. İlgili âyetler: Ra’d 13/3; İbrahim 14/32-34; Hicr 15/19; Nahl 16/18.

³⁸⁵ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 210. İlgili âyetler: Âl-i İmrân 3/190; Yûnus 10/6; Mü’minûn 23/80; Nûr 24/44; İnşikâk 84/16-19.

sonunda vardan yok edecek³⁸⁶ ve en nihayetinde ölüleri yeniden diriltecek³⁸⁷ kudrete sahip olan da O'nun ta kendisidir.

Tüm bunları yaratırken bir ölçü³⁸⁸ ve hikmet üzere,³⁸⁹ yerli yerince³⁹⁰ ve eksiksiz bir şekilde, adeta nakış nakış işleyerek³⁹¹ yaratmıştır. Nitekim O, aynı zamanda “güzel yaratan”³⁹² ve Kur’ânî ifade ile “*ahsenü’l-hâlikîn/yaratanların en güzeli*”³⁹³ olandır. Allah’ın yaratma gücü ve bunu ortaya koyma şekli hakkında, bu eserlerde çeşitli konular dâhilinde yer alan tüm bu bilgilerin, Kur’ân âyetleri ile neredeyse birebir uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Kâinatta gerçekleşen her şeyin Allah’ın iradesine bağlı olduğu; O’nun izni ve emri olmaksızın hiçbir şeyin meydana gelmesine imkân olmadığı,³⁹⁴ kendisinin mülkü olan bu varlık âleminde yegâne ferman sahibi³⁹⁵ (“Hâkim”,³⁹⁶ “Hakîm”³⁹⁷) sıfatı ile neyi dilerse onu yapacak kudreti elinde bulunduran³⁹⁸ “Fâil-i Muhtâr” olduğu³⁹⁹ hakkındaki pasajlara da klasiklerde rastlanmaktadır.

Allah’ın sınırsız irade gücü, Hızırnâme’de “Hâlik yazar, bozar, düzer”⁴⁰⁰ ifadesi ile özetlenmiştir. Makâlât’ın giriş kısmında, O’nun varlıkların rızıklarını belirleyip aralarında belli bir ölçüye göre paylaşırması bir şükür sebebi olarak zikredilirken⁴⁰¹ başka bir bölümde aynı hususa dikkat çekmek üzere “*Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüştü? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır*”⁴⁰² meâlindeki âyet metninden bir bölümün alıntılandığı görülür.⁴⁰³ Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda ise

³⁸⁶ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 188-191, 514. İlgili âyetler: Bakara 2/28; Âl-i İmrân 3/27.

³⁸⁷ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 37; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 473. İlgili âyetler: Bakara 2/73; Rûm 30/50; Şûrâ 42/9.

³⁸⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 76-78. İlgili âyetler: Hicr 15/21; Furkân 25/2; Kamer 54/49.

³⁸⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 101, 279. İlgili âyet: Hicr 15/85; Zümer 39/5.

³⁹⁰ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 256. İlgili âyet: Neml 27/88.

³⁹¹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 119, 135, 176, 256, 336, 344, 359, 363. İlgili âyet: Mülk 67/3.

³⁹² Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 113 (Burada bütün ilimlerin aslı olduğu ve Havva’nın yüzünde yazılı bulunduğu söylenerek Tîn Sûresi 95/4. âyete atıf yapılır.); Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 154.

³⁹³ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 91, 187. İlgili âyetler: Mü’minûn 23/14; Sâffât 37/125.

³⁹⁴ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 359. İlgili âyet: Tekvîr 81/29.

³⁹⁵ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 184, 463; *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 239. İlgili âyetler: Âl-i İmrân 3/189; Ra’d 13/41; Kasas 28/70.

³⁹⁶ *Saraynâme*, s. 259; *Kitâb-ı Dâr*, s. 50.

³⁹⁷ *Saraynâme*, s. 211, 247; *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 469.

³⁹⁸ *Velâyetnâme*, s. 57; *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 188, 463. İlgili âyet: Yâsin 36/83.

³⁹⁹ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 110, 541. İlgili âyet: Burûc 85/16;

⁴⁰⁰ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 39.

⁴⁰¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 43.

⁴⁰² Zuhuruf 43/32.

⁴⁰³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 97.

buna dair “Kul, mal Allah’ındır. Her şeyin kassâmı Allah’tır. Kimine çok, kimine az verici bir Pâdişah’tır” ifadeleri geçer.⁴⁰⁴ Yine O’nun dilediğini ağlatıp dilediğini güldürmesi,⁴⁰⁵ bazen ma’mur bazen viran etmesi,⁴⁰⁶ Allah’ın, hikmetinden sual olunamayan irade kudreti bağlamında zikredilen hususlardır. Kulları için O’nun hikmetine kendi bildirdiği⁴⁰⁷ kadarının ötesinde vakıf olmanın imkânsızlığı ve mutlak iradesine boyun eğmekten başka çarenin olmadığını ifade etmek için “Hikmetimi düşünme, hizmetimle meşgul ol!”⁴⁰⁸ denilmiştir. Bir beyitte ise Allah Teâlâ’ya şöyle seslenilmektedir:

Bir münezzeh Pâdişâhsın, şerîkin yoktur Sen’in
Hiç kimsenin akli yetmez, hikmetin çoktur Sen’in
Gâh kış yaz edersin, türâbları toz edersin
Açarsın tomurcuk gülü, bülbüle pervâz edersin
Gâh kış yaz edersin, âlemi teşvîş edersin
Kudretine akıl yetmez, aceb iş edersin⁴⁰⁹

3.1.7.5. Allah’ın rahmet ve mağfireti

Klasiklerde Allah’ın bir rahmet ve mağfiret kaynağı olarak kullarına karşı oldukça cömert, merhametli ve affedici şekilde muamele etmesi hususuna fazlasıyla vurgu yapılmıştır. Bilhassa Kur’ân-ı Kerim’de hem müstakil bir âyet olan hem de her sûrenin başına konulan “besmele”ye özel bir önem atfedilmiş ve buna bağlı olarak da Allah’ın “Rahman” ve “Rahim” isimleri ön plana çıkarılmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî, Besmele Tefsiri isimli eserinde, Allah’ın, kitabının başını Rahman ve Rahim sıfatları ile tertip ederek adeta rahmeti ile süslediğini ifade eder⁴¹⁰ ve kullarının zaman zaman Allah’a karşı küstahlık etme cüreti göstermelerinin nedeni olarak da O’nun kitabında bildirdiği üzere rahmetinin çokluğuna güvenmelerinden kaynaklandığını söyler. Nitekim Allah, huzuruna günahkâr ve eli boş şekilde gelen kullarına karşı dahi şefkatle muamele edebilecek ölçüde bir merhamete sahiptir.⁴¹¹ Birer elçi olarak gönderdiği peygamberlerine, kendisine düşmanlık eden kimselere karşı bile kötü konuşmalarını, yumuşak bir dil kullanmalarını öğütlediği söylenir ki burada Allah Teâlâ’nın Hz. Mûsa ve Hz. Hârûn’u Firavun’u uyarmaya gönderirken “Yine de ona söyleyeceklerinizi

⁴⁰⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 463. İlgili âyet: Sebe 34/39.

⁴⁰⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 89. İlgili âyet: Necm 53/43.

⁴⁰⁶ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 187. İlgili âyet: Âl-i İmrân 3/26.

⁴⁰⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 97; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 188. İlgili âyet: Bakara 2/269.

⁴⁰⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 311.

⁴⁰⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 557.

⁴¹⁰ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 101.

⁴¹¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 61.

yumuşak bir üslûpla söyleyin”⁴¹² tembihini dile getiren âyete gönderme yapıldığı açıktır.⁴¹³ Allah’ın rahmetini, denizlerin enginliğine benzeterek⁴¹⁴ O’nun Rahmân isminin bir yansıması olan dünyadaki rahmetinin boyutlarının; nimet ve ihsanlarını Mü’min-Kâfir ayırmadan bütün insanlara ve her canlıya dağıtacak ölçüde kapsayıcı olduğunu belirtir.⁴¹⁵ Eserde genel manada Allah’ın rahmetinin bolluğu ve sınırsızlığı O’nun Rahmân ismiyle temsil edilirken; Rahîm ismi ise Allah’ın rahmetinin mü’min kullarına özgü kısmıyla ilgilidir ki Allah’ın kıyâmet gününde rahmetini yalnızca mü’min kullarına has kılarak inkârcıları ondan mahrum bırakacağı hatırlatılır.⁴¹⁶

Söz konusu eserlerin geneline baktığımızda yine “Rahmân” ve “Rahîm” isimlerinin bazen besmele şeklinde bazen de konu içinde çeşitli vesilelerle anıldığını görürüz.⁴¹⁷ Allah’ın rahmet deryasının dolup taşıdığı⁴¹⁸ ve bütün âlemi rahmet denizine gark ettiği⁴¹⁹ gibi benzetmelerle O’nun bu sıfatları sembolize edilir. Kendisinden eksik ve kusurları rahmeti ile bağışlaması istenir.⁴²⁰ Rahmetinin çok olması⁴²¹ Kur’ân’da bazı âyetlerde geçtiği üzere “*Erhamer-râhimîn/merhametlilerin en merhametlisi*” ifadesi ile de dillendirilmiştir.⁴²²

Allah, eşsiz merhametinin yansımalarından biri olarak; kullarının dünyada iken⁴²³ ayıp ve kusurlarını örtücü olması ile “*Settâru’l-uyûb*” olarak nitelenir.⁴²⁴ Erkânâme’de Allah’ın ayıpları örtmesi, kullarının samimi bir şekilde tövbe etmelerine bağlı olarak ele alınırken; “*Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever*”⁴²⁵ ve “*İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin*”⁴²⁶ meâlindeki âyet cümleleri alıntılanmıştır.⁴²⁷ Yine konuya dair Kur’ân âyetlerine atıfla Allah’ın, kulları kendisine samimiyetle yönelerek dua ve yakarıştı

⁴¹² Tâ-Hâ, 20/44.

⁴¹³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 65-66.

⁴¹⁴ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 101.

⁴¹⁵ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 69.

⁴¹⁶ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 45-70.

⁴¹⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 45-69; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 184; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 87, 88, 140 (Rahmân 55/1’e atıf var.), 172, 187, 464; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115, 300; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 77, 83, 233.

⁴¹⁸ Anonim, *Muhammed bin Hanefîyye Cengi*, s. 91.

⁴¹⁹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115.

⁴²⁰ Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 54, 90.

⁴²¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 557.

⁴²² Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 41; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 667; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 159; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 35, 229. Bu ifadenin geçtiği âyetler: A’râf 7/151; Yûsuf 12/64, 92; Enbiyâ/21/83.

⁴²³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 45.

⁴²⁴ Anonim, *Erkânâme I*, s. 102, 169; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 88; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 135; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 271; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 223.

⁴²⁵ Bakara, 2/222 (Bu âyet, *Şeyh Safî Buyruğu*, 223. sayfada bahsi geçen ve yola girme erkânı sırasında mürşid tarafından tâlibe telkin edildiği aktarılan tövbe metninde de zikredilmektedir).

⁴²⁶ Tahrîm, 66/8.

⁴²⁷ Anonim, *Erkânâme I*, s. 102.

bulunduklarında onların çağrısına icâbet eden⁴²⁸ ve tövbeleri kabul ederek günahları affeden olduğu söylenir⁴²⁹ ki bu nitelikleri sebebiyle O'na "Tevvâb",⁴³⁰ "Ğafûr"⁴³¹ ve "Ğaffâr"⁴³² denilmiştir. Öyle ki Allah, kendisine ortak koşulmadığı sürece dilediği her suçu bağışlama⁴³³ ve O'nun rahmetine güvenerek âsî olan kullarını dahi kıyamet gününde affetme kudretine ve iradesine sahiptir.⁴³⁴

Allah'ın yarattığı varlıklara karşı rahmetinin tezahürlerinden biri de onlara karşı "lütûf, kerem, in'âm, ihsân ve inâyet sahibi" olmasıdır⁴³⁵ ki; bu husus, klasiklerde çeşitli Kur'ân âyetlerine atıfla ele alınan temalar arasındadır. O'nun, insan cinsine verdiği değere "Mahlûkta âdemden azîz, âdemden şerîf kul yaratmadım" ifadesi ile dikkat çekilirken;⁴³⁶ bundan dolayı insanoğluna çok ikrâmda bulunduğu "*Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik*"⁴³⁷ anlamına gelen âyetten alıntı ile aktarılır⁴³⁸ ve kullarına karşı iyiliği "*Allah kullarına çok lütufkârdır*"⁴³⁹ meâlindeki âyet ile dillendirilir.⁴⁴⁰ Allah, yarattıklarına yönelik şefkati ile "Raûf",⁴⁴¹ kullarına selâmet vermesi, onları emniyete kavuşturması ile "Mü'min",⁴⁴² kendi zenginliğinden varlıklara lütuf ve ihsanda bulunurken oldukça cömert davranması ile

⁴²⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 46; Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 56, 77 (Sâffât 37/75'e atıf var.), 94, 133 (Bakara 2/186, Sâffât 37/62 ve Mü'min 40/60'a atıf var.); Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 134.

⁴²⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 76 (Şûrâ 42/25'e atıf var.), 94, 110; Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 37; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 113, 557; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 144 (Zümer 39/53'e atıf var.); Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 349.

⁴³⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 83, 233.

⁴³¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 93; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 87, 687; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 77, 233.

⁴³² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 271. (Ğafûr kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Lokman Bedir (2024). *Kulunu Bağışlayan Allah*. Duvar Yayınları, İzmir, s. 24-36).

⁴³³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 73.

⁴³⁴ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 66-67.

⁴³⁵ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 50; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 180; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 163; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 469.

⁴³⁶ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 371; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 140-143, 167-168, 343.

⁴³⁷ İsrâ 17/70. (Bu âyet, *İlm-i Câvidân*, s. 107'de de zikredilmiş fakat bundan Ehl-i Beyt'in kastedildiği şeklinde yorumlanmıştır. Yine aynı eserin 137. sayfasında, aynı âyete atıfla "Hayvan hakkında gelmemiştir, âdem hakkında gelmiştir. İmdi âdem isen âdemi fehm eyle, âdem isen Hakk'dan haber al!" denilir. Söz konusu âyet, *Fütüvvetnâme*, s. 119-137'de ise Hz. Ali ve Selman-ı Fârisî tarafından bellerine şedd/kemer bağlanarak fütüvvet silsilesine dahil edilen kimselerin isimleri anıldıktan sonra Beyyine 98/7 no.lu âyet ile birlikte zikredilir).

⁴³⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 109.

⁴³⁹ Şûrâ 42/19.

⁴⁴⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 97.

⁴⁴¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 93. (Allah'ın "Raûf" olması, Kur'ân'da on âyette geçmektedir. Bkz. M. F. Abdülbaki. *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 280).

⁴⁴² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111. (Allah'ın "Mü'min" ismi, Kur'ân'da Haşr 40/23 no.lu âyette geçmektedir).

“Kerîm”,⁴⁴³ canlıların rızkını yaratıp dağıtırken bolca vermesi ile “Rezzâk”⁴⁴⁴ olarak anılmaktadır. Allah, kendisine güvenip dayananları sever,⁴⁴⁵ kapısına gelen kullarını geri çevirmeyerek rahmeti ile karşılar⁴⁴⁶ ve çaresiz kalarak inayetine sığınanlara yardımını esirgemez.⁴⁴⁷ Kullarının eksiklerini tamamlayıp⁴⁴⁸ kötülüklerini iyiliğe tebdil eden,⁴⁴⁹ korktuklarından emin kılarak umduklarına nail eyleyen,⁴⁵⁰ dertlerine derman,⁴⁵¹ hastalıklarına şifa veren,⁴⁵² isteklerini yerine getiren⁴⁵³ ve onların üzerinden her türlü gam ve kederi gideren de yine O’dur.⁴⁵⁴

Allah, zulümden razı ve hoşnut olmaz,⁴⁵⁵ rahmet ve şefkati ile değerli kıldığı⁴⁵⁶ kullarına asla zulmetmez.⁴⁵⁷ İlm-i Câvidân’da “Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece (zulüm) kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine kötülük ediyorlar”⁴⁵⁸ meâlindeki âyete yer verilerek Allah’ın, nefsinin bilmeyerek kendi kendisine zulmeden kimseleri doğru yola erdirmeyeceği söylenmiştir.⁴⁵⁹ Saraynâme’de ise tüm bu söylenenleri özetler mahiyetteki beyitlerde şöyle denir:

Tanrı’nın adı Kerîm’dir lütfu çok
Adli vardır kullarına zulmü yok
Kimsenin aybın yüzüne vurmaz ol
Sultândır hakkı bâtıla vermez ol
Gerçi kim kuldan gelen dâim hatâ

⁴⁴³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 93; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 184; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 120; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115, 148, 240, 391; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 77. (Allah’ın “Kerîm” olması, Kur’ân’da üç âyette geçmektedir. Bkz. M. F. Abdalbaki. *el-Mu’cemü’l-Müfrehes li-Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 603).

⁴⁴⁴ Anonim, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, s. 45. (Allah’ın “Rezzâk” olması, Kur’ân’da Zâriyât 51/58 no.lu âyette geçmektedir).

⁴⁴⁵ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 199. Burada atıf yapılan âyet: Âli İmrân 3/159.

⁴⁴⁶ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 54, 130.

⁴⁴⁷ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 588; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, 115; Anonim, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, s. 45.

⁴⁴⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 336.

⁴⁴⁹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 45.

⁴⁵⁰ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 49.

⁴⁵¹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 121; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 184.

⁴⁵² Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 37.

⁴⁵³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 292, 336.

⁴⁵⁴ Anonim, *Erkânâme I*, s. 93, 110; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 471.

⁴⁵⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 371.

⁴⁵⁶ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 97.

⁴⁵⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 557; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 176; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 148.

⁴⁵⁸ Yûnus 10/44.

⁴⁵⁹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 348.

Kula Hakk'dan erişen lütf'u atâ⁴⁶⁰

Rahmeti ile herkese gücü ve kapasitesi ölçüsünde muamele eden Allah Teâlâ'nın⁴⁶¹ kullarının güzel amellerini de boşa çıkarmayacağı; ahbine vefa gösterenlere⁴⁶² sabredenlere ve şükredenlere mükâfatlarını fazlasıyla vereceği Kur'an âyetlerine atıfla haber verilir.⁴⁶³ Makâlât'da geçen ve Âli İmrân Sûresi 191. âyetten ilham alınarak söylendiği anlaşılan pasajda, her kim ki Allah'a üç hal üzere yani ayakta dikilirken, otururken ve yatarken ibâdet ederse Allah'ın da o kişiyi üç yerde ağırlayacağı söylenmektedir.⁴⁶⁴ Dil-güşâ'da "Kim Hakka lâîk amel kılrsa, Hakk anı azîz eder"⁴⁶⁵ denilmesi de aynı hususa dikkat çekmektedir.

Kur'an'dan Allah'ın kullarına yakınlığını haber veren âyetlere atıf yapılması⁴⁶⁶ ve "Teninizde canınızdan yakînem ve eliniz tutmağından yakînem ve gözünüz gördüğünden yakînem ve ayağıle yürüdüğünüzden yakînem" ifadeleri ile Allah'ın kullarına olan yakınlığı vurgulanarak; bu yakınlık dolayısıyla kişi kendini bilirse rabbini de bilmiş olacağına işaret edilir.⁴⁶⁷ Zira "Gönül ile Çalab arasında perde yoktur"⁴⁶⁸ Yine Allah'ın yakınlığı ve dualara icâbet etmesi hakkındaki âyet zikredilerek Allah hakkında gerçek bilgi sahibi olanların O'nun yakınlığından emin oldukları için asla ümitsizliğe düşmeyecekleri söylenir.⁴⁶⁹ Kulları O'nu uzakta aramamalıdır⁴⁷⁰ çünkü Allah, bilhassa mü'min kullarını kendisine yakın kılar.⁴⁷¹ Sığınılacak tek merci' olarak nitelenen Allah Teâlâ'nın⁴⁷² "salih kullarını seven",⁴⁷³ "kendisine güvenenlere yeten",⁴⁷⁴ "en güzel dost ve yardımcı"⁴⁷⁵ olduğu da Kur'an âyetlerinden alıntılar yapılarak haber verilir. Yine Hızırnâme'de geçen ve "Allah'ın sabreden kulları ile beraber olduğu"nu ifâde eden cümle, çeşitli Kur'an âyetlerinde geçmektedir.⁴⁷⁶

⁴⁶⁰ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 148.

⁴⁶¹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 239.

⁴⁶² Anonim, *Erkânâme I*, s. 90, 105 (İki yerde de Fetih 48/10'a atıf var); Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 101.

⁴⁶³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 142 (Furkân 25/75'e atıf var); Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 64-76 (İbrâhim 14/7, Zümer 39/10 ve Necm 53/31'e atıf var); Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 557-558.

⁴⁶⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 113.

⁴⁶⁵ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 120.

⁴⁶⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 56. Burada atıf yapılan âyetler: Kâf 50/16; Vâkıa 56/85.

⁴⁶⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 110.

⁴⁶⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 102.

⁴⁶⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 133. Burada atıf yapılan âyet: Bakara 2/186.

⁴⁷⁰ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 173.

⁴⁷¹ Anonim, *Erkânâme I*, s. 173.

⁴⁷² Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 115; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 483.

⁴⁷³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 78. Burada atıf yapılan âyet: Mâide 5/54.

⁴⁷⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 75, 97. (İki yerde de Talâk 65/3'e atıf var).

⁴⁷⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 76 (Enfâl 8/40'a atıf var), 97 (Hac 22/78'e atıf var).

⁴⁷⁶ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 164. İlgili âyetler: Bakara 2/153; Enfâl 8/46 vd.

Allah Teâlâ'nın, kullarına yönelik şefkat ve merhameti, aynı zamanda onları manevî anlamda terbiye etmesi ile de tecelli etmektedir. O, “Rab” sıfatı ile⁴⁷⁷ akla doğruyu bildiren,⁴⁷⁸ kullarına yol gösteren,⁴⁷⁹ takva ve mağfireti kolaylaştıran,⁴⁸⁰ cehalet karanlığından kurtarıp eğiterek aydınlığa kavuşturan⁴⁸¹ ve böylece onlara kurtuluş kapılarını açandır⁴⁸² Allah'ın “Âdem'e isimleri öğretmesi”⁴⁸³ ve “Onu gönlünüze sindirdi”⁴⁸⁴ ifadesine atıfla, kullarının gönlüne tevhid tohumunu ekmesi,⁴⁸⁵ O'nun bu hususta sayılabilecek nimetlerinden olmak üzere Kur'ân âyetleri ile teyit edilerek zikredilmektedir. Konuyla ilgili olarak Şeyh Safî Buyruğu'nda, Şah Hatâyî'den aktarılan şiir, Allah'ın kullarına olan rahmet, mağfiret ve lütfunu, kendine has üslubu ile oldukça kapsayıcı şekilde dillendirmesi bakımından dikkate değerdir.⁴⁸⁶

3.1.7.6. Allah'ın gazabı ve kahrı

Klasiklerde Allah'ın cemâl sıfatlarının öne çıkarılmasının yanı sıra kısmen celâl sahibi olmasına da değinilmiştir.⁴⁸⁷ Makâlât'da Kur'ân âyetlerine atıfla, Allah'ın “kullarının üzerinde tam bir tasarrufa sahip” ve “suçlunun hakkından gelen mutlak güç” olduğu zikredilmiştir.⁴⁸⁸ Bu eserlerde Allah'ın “Cebbâr”⁴⁸⁹ ve “Kahhâr”⁴⁹⁰ sıfatları da çeşitli vesilelerle zikredilmiştir. Fütüvvetnâme'de “Allah'ın yakalamasının çok müthiş olduğu” uyarısını içeren âyet metnine rastlanırken;⁴⁹¹ Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda O'nun bin bir türlü gazabı olduğu hatırlatılmaktadır.⁴⁹²

Münâfık kimselerle oturup kalkan ve Allah dostlarının sırrını onlarla paylaşan tâlipler, zalim olmakla nitelenir ve bundan dolayı lânete müstehak sayılacakları Hûd Sûresinde geçen “*Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!*”⁴⁹³ ifadesine yer verilerek bildirilir.⁴⁹⁴ Hz. Peygamber ve onun Ehl-i Beyt'inin yolundan gitmeyerek Allah'a verdiği sözü yerine

⁴⁷⁷ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111, 193.

⁴⁷⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 364. İlgili âyet: Yûnus 10/108.

⁴⁷⁹ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 139. İlgili âyetler: İbrâhim 14/4. Nahl 16/36.

⁴⁸⁰ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 687.

⁴⁸¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 335.

⁴⁸² Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 41.

⁴⁸³ Anonim, *Erkânâme I*, s. 197. Burada atıf yapılan âyet: Bakara 2/31.

⁴⁸⁴ Hucurât 49/7.

⁴⁸⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 93.

⁴⁸⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 136-141.

⁴⁸⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 98; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 187 (Rahmân 55/27 ve 78'e atıf var).

⁴⁸⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 97. Burada atıf yapılan âyetler: En'âm 6/18; Âl-i İmrân 3/4; Mâide 5/95.

⁴⁸⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 111.

⁴⁹⁰ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 96, 152; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 271.

⁴⁹¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 231. Burada atıf yapılan âyet: Burûc 85/12.

⁴⁹² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 420.

⁴⁹³ Hûd 11/18. (İlm-i Câvidân, s. 325'te bu âyete atıf yapılarak “Allah'ın lâneti, dünya ve âhirette on iki imam ve on dört masumu tanımayan ve bunların yolundan gitmeyenlerin üzerine olsun” denilmiştir).

⁴⁹⁴ Anonim, *Erkânâme I*, s. 54.

getirmeyenler,⁴⁹⁵ fani olan benliğinden geçip de baki olan Hakk’a meyil vermeyenler⁴⁹⁶ ve evliyâ dergâhına gelip erkânı kabul ettikten sonra bu hâl üzere iken günah işlemeye devam eden kimseler,⁴⁹⁷ yalancılar olarak nitelenir ve Kur’ân’dan “Allah’ın lâneti yalancıların üzerine olsun!”⁴⁹⁸ anlamındaki cümleyi ihtivâ eden âyete atıf yapılır. Yine kişinin kendisini şüphe ve benlikten kurtarmak için Allah dostlarına teslim olması gerektiği; bunu yapmadığı takdirde emanete ihanet etmiş sayılacağı söylenerek bunun ardından “Allah ahdini bozanları asla sevmez”⁴⁹⁹ meâlindeki âyet cümlesi zikredilir.⁵⁰⁰ Ayrıca Allah’ın kibirlenenleri sevmediği de haber verilir ki; bu hususta Kur’ân-ı Kerim’de “O, ululuk taslayanları sevmez” buyurulmuştur.⁵⁰¹

Allah Teâlâ, bu bölümde özetlendiği üzere mutlak anlamda eşsiz olması ve aşkın sıfatları ile her türlü övgüye layık olandır. Hamd, yalnızca O’na mahsustur. Bu gerçek, İlm-i Câvidân’da “Ey insanlar! Allah’a muhtaç olanlar sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O’dur.”⁵⁰² meâlindeki âyetin alıntılanması ile dile getirilir.⁵⁰³ Ayrıca her eserin başlangıcında besmeleden sonra Allah’a hamd edilerek O’nun üstün vasıflarının anıldığı ve övüldüğü bir girişin bulunması da bu açıdan önemlidir. Tüm bu söylenenlere ilave olarak, A’râf Sûresi 180. âyete⁵⁰⁴ atıfla “en güzel isimlerin Allah’a ait olduğu; O’nu hakkıyla bilmek ve anlamak için bunları bilmek ve anlamak gerektiği” vurgulanır.⁵⁰⁵ Cenâb-ı Hakk’ın “öz ismi” olarak nitelenen “Allah”,⁵⁰⁶ Besmele Tefsiri’nde “ism-i âzâm” olarak nitelenmiş ve O’nun ilâhlığının bu özel isimle bilindiği; bunun dışındaki isimlerinin ise Allah’ın sıfatları konumunda olduğu söylenmiştir.⁵⁰⁷

3.1.8. Meleklerle iman

Kur’ân’da mü’min kimselerin inanması gereken temel esaslar arasında sayılan meleklerin varlığı, Alevî-Bektâşî Klasiklerinde gerek Kur’ân’da bildirilen mahiyet ve görevleri

⁴⁹⁵ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 69.

⁴⁹⁶ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 111.

⁴⁹⁷ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 157-160.

⁴⁹⁸ Âl-i İmrân 3/61.

⁴⁹⁹ Enfâl, 8/58.

⁵⁰⁰ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 307.

⁵⁰¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 113. İlgili âyet: Nahl, 16/23.

⁵⁰² Fâtır 35/15.

⁵⁰³ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 163.

⁵⁰⁴ Anlamı: “En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin.”

⁵⁰⁵ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 173.

⁵⁰⁶ H. Karaman vd., *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, s. 399.

⁵⁰⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 46-49.

ile gerek bir takım tasavvufî hikâye ve yorumlar eşliğinde birçok yerde konu edinilmektedir.⁵⁰⁸ Bu eserlerde melekler, genel itibariyle gök ve yer âleminin her bir köşesinde daima Allah'ı tesbih edip O'nu öven, emirlerini yerine getiren,⁵⁰⁹ haberlerini ulaştıran,⁵¹⁰ kâinatın işleyişinde vazifeli olan⁵¹¹ ve insanın manevî yolculuğunda ona kimi zaman koruyucu kimi zaman rehber olan yüce varlıklar⁵¹² olarak tanımlanır ki tüm bunlar Kur'ân'da bildirilen melek tasviri ile oldukça paralel görünmektedir.⁵¹³

İslâmî literatürde “dört büyük melek” olarak nitelenen Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil, söz konusu eserlerde çeşitli vesilelerle sıkça anılmakta;⁵¹⁴ kendilerinden “dört mukarreb melek”⁵¹⁵ ve “cemaatü'l-arş melâikeleri”⁵¹⁶ olarak bahsedilmektedir. Kur'ân-ı Kerim’ de “Cibrîl,”⁵¹⁷ Rûhulkudûs,⁵¹⁸ Rûhulemîn,⁵¹⁹ Rûh,⁵²⁰ tabirleri ile kendisinden bahsedilen ve Allah tarafından seçilmiş kimselere O'nun mesajlarını ilettiği bildirilen⁵²¹ meleğin, bu eserlerde de “Cibrîl”⁵²² ve “Cebrâil-i Emîn”⁵²³ olarak adlandırıldığı görülmekte ve Allah'tan peygamberlere selam ve bilgi getirmesi,⁵²⁴ O'nun izni ve emri ile vahyi ulaştırması,⁵²⁵ miraç yolculuğunda Hz. Peygambere eşlik ve rehberlik etmesi⁵²⁶ gibi özellikleri ile öne çıkmaktadır. Mikâil de hakkında bilgi verilmemekle birlikte Kur'ân'da ismi geçen meleklerden biridir.⁵²⁷ Onunla ilgili bilinenler genel olarak hadis rivayetlerine dayanmaktadır. Bu eserlerde, tabiat olayları ile ilişkilendirilir

⁵⁰⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 53, 58-61, 86-89; Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 37; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 184, 291, 244, 359, 548, 627, 639; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 79-105, 161

⁵⁰⁹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 54; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 471.

⁵¹⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 129.

⁵¹¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 267-268.

⁵¹² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 475.

⁵¹³ Bkz: Meleklerin Allah'ı anmaları ve O'na teslimiyetleri: A'râf 7/206; Ra'd 13/13; Nahl 16/49; Enbiyâ 21/19, 20, 27, 28; Şûra 42/5, Fecr 98/22. Meleklerin Allah'tan haber getirmeleri: Âl-i İmrân 3/39, 42, 45; Nahl 16/2; Hac 22/75. Meleklerin vazifeleri: Bakara 2/97; Nâziât 1-5; Kâf 50/17-18, 41; Kamer 54/56; En'âm 6/61; Secde 32/11; Zuhuruf 43/80; İnfitâr 82/10, 11. Meleklerin gözetleyici ve koruyucu olmaları: En'âm 6/61; Ra'd 13/10, 11; Kâf 50/17-18.

⁵¹⁴ Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 27, 85-87; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 528, 579; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 179-183, 203, 233; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 241, 353-361, 475.

⁵¹⁵ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 568.

⁵¹⁶ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 81.

⁵¹⁷ Bakara 2/97, 98.

⁵¹⁸ Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110.

⁵¹⁹ Şu'arâ 26/193.

⁵²⁰ Nahl 16/2; Meryem 19/17, 19.

⁵²¹ Nahl 16/2, 102.

⁵²² Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 175.

⁵²³ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 433.

⁵²⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 81, 82; Anonim, *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, s. 86; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 167-169 (Burada “Cebrâil inip Yüce Allah'tan selam getirdi ve şu âyet nâzil oldu” denildikten sonra Mâide 5/67. âyete yer verilir).

⁵²⁵ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 145; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 188; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 218; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 39.

⁵²⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 127.

⁵²⁷ Bakara 2/98.

ve “rıza lokmasını sunan melek” olarak vasıflandırılır.⁵²⁸ Kur’ân’ da ismi geçmeyen fakat yaygın kanaate göre kıyametin kopması ve sonrasında yeniden diriliş hadiselerini ilan etmek üzere “sûra üfleme” görevini ifa edecek olan İsrâfil ise bu hadiseler ve konu ile ilgili Kur’ân âyetlerine atıf yapılarak anılmaktadır.⁵²⁹ Yine Kur’ân’da kendisinden “melekü’l-mevt” olarak bahsedilen⁵³⁰ ve ismi Azrâil olarak bilinen melekten de bu eserlerde bahsedilmekte ve Allah’ın rızası ve emriyle can alma görevini yerine getiren ulu bir hizmetli olarak nitelenmektedir.⁵³¹ Ayrıca dört büyük meleğin Alevî-Bektâşî geleneğindeki dört kapı temsili ile eşleştirilerek; Cebrâil’in şariat makamı ile, Mikâil’in tarikat makamı ile, İsrâfil’in marifet makamı ile ve Azrâil’in de hakikat makamı ile ilişkili olarak ele alınması dikkat çekicidir.⁵³² İlm-i Câvidân’da ise “Anâsır-ı Erbaa” denilen ve evren ve insanın temel yapı taşları olarak kabul edilen dört unsur⁵³³ ile başlayıp devamında dört sayısı üzerinden aralarında bağlantı kurulan farklı maddelerin sayıldığı ve nihayetinde dört melek ile dört kitabın da dâhil edildiği ilginç bir temsil bulunmaktadır.⁵³⁴ Aynı eserde, benzer şekilde dört nefis, dört âlem, dört kuvvet ve dört melek arasında ilişki kurulan başka bahisler de mevcuttur.⁵³⁵

Kur’ân’da insanın var edilme sürecinden bahsedilen âyetlerde konu edilen; Allah’ın Hz. Âdem’i yaratması sonrasında meleklerden ona secde etmelerini istemesi ile başlayıp İblîs’in bu emre isyan etmesi ile devam eden olaylar silsilesi,⁵³⁶ Alevî-Bektâşî klasiklerinde de üzerinde durulan mevzulardan biridir.⁵³⁷ Azâzil olarak anılan ve bu hadiseden önce “meleklerin imâmı” olduğu söylenen⁵³⁸ iblîsin/şeytanın, kibrinden dolayı kendinden aşağı gördüğü insana secde etmeyi reddettiği fakat aslında orada secde edilmesi istenenin insan değil onun kalıbı içine kendi sırrını saklayan Hak Teâlâ olduğundan bahsedilerek zaten Hak’tan gayrisına secde etmenin reva olmayacağı söylenir. Nitekim şeytan bu sırta vakıf olamamış Âdem’i Hak’tan gayrı sanarak hata etmiştir. Melekler ise bu emri tereddütsüz yerine getirmişlerdir.⁵³⁹

⁵²⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 267-268; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 243-244; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 241.

⁵²⁹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 82-86 (Neml 27/87 ve Zümer 39/68’e atıf var); Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 443; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 39.

⁵³⁰ Secde 32/11.

⁵³¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 307; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 76, 367.

⁵³² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 273.

⁵³³ Geniş bilgi için bkz. H. Bekir Karlığa. (1991). “Anâsır-ı Erbaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 3, s. 149-151.

⁵³⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 199.

⁵³⁵ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 205-211.

⁵³⁶ Bakara 2/30-38; A’râf 7/11-25; Hicr 15/28-42; Kehf 18/50.

⁵³⁷ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 528-531.

⁵³⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 478.

⁵³⁹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 59-61.

Kanaatimizce bu yorum, Kur’ân ayetlerinde konuya dair verilmek istenen mesaja uygun düşmektedir.

Melekler “ulu ve azametli” varlıklar olup⁵⁴⁰ aynı zamanda Allah’ın kulları üzerindeki rahmetinin ve gazabının dünyada ve ahirette tecelli edişine aracılık etmektedirler. Rıdvan isimli meleğin sekiz cennetten, Malik isimli meleğin ise sekiz cehennemden sorumlu olduğu söylenir.⁵⁴¹ Ahirette mü’minler için hazırlanan cennet nimetleri, melekler tarafından düzenlenip hazırlanmaktadır.⁵⁴² Bu hususlarda da ilgili Kur’ân âyetleri ile uyumlu bir anlatım tarzı görülür.⁵⁴³ Kur’ân’da Allah’ın hükümranlılığını simgeleyen “arş”ı yükledikleri ve etrafını kuşattıkları bildirilen melekler,⁵⁴⁴ Fütüvvetname’de “Hamele-i arş” olarak geçer.⁵⁴⁵ Aynı eserde Bedir Savaşı’nda mü’minlerin kâfirlere galip gelmesi için gökten melek gönderilmesi de Hz. Peygamber’in dilinden aktarılır ki⁵⁴⁶ Kur’ân’da da buna işaret eden âyetler bulunmaktadır.⁵⁴⁷ Yine vefat eden kişinin kabirde sorguya çekilmesinden sorumlu melekler olduğuna inanılan Münker-Nekir’in⁵⁴⁸ ve yazıcı melekler olarak bilinen, Kur’ân’da da “Kirâmen Kâtibîn” olarak anılan⁵⁴⁹ meleklerin isimlerine de bu eserlerde rastlanmaktadır.⁵⁵⁰

Makâlât’da her kişiye üç yüz altmış meleğin tahsis edildiği ve kişinin bu varlıkların huzurunda edep dışı davranmaması gerektiğine dikkat çekilerek, meleklerin insanın manevî yolculuğundaki koruyucu ve denetleyici rollerine vurgu yapılmakta; “Bunca ferîşteler (melekler) arasında edepsizlik edersen, nerede kaldı senin meleklerle inandığın?” denilerek meleklerle iman etmenin insana ilave bir sorumluluk yüklemesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁵¹

3.1.9. Kitaplara iman

Alevî-Bektâşî geleneğinde kitaplara iman konusu, dinin bir esası kabul edilmesinin yanı sıra klasik eserlerin bazılarında bir takım hurûfî/batınî yorumlara temel teşkil edecek şekilde de ele alınmaktadır. Allah Teâlâ’nın ilim denizi içinde yetmiş hücre ve her hücre içinde yetmiş bin kitap bulunduğu, bunlardan yalnızca dördünü dünyaya gönderdiği, yanında üç yüz sahife ile

⁵⁴⁰ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 475.

⁵⁴¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 315, 565.

⁵⁴² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 105; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 48, 200.

⁵⁴³ Bkz. Meleklerin güçlü ve üstün olmaları: Necm 53/5; Tahrîm 66/6; Tekvîr 81/20. Meleklerin Cennet ve Cehennemde görevli olmaları: Ra’d 13/23-24; Enbiyâ 21/103; Zümer 39/71-73; Zuhuruf 43/77 (“Mâlik” isimli melek bu âyette geçmektedir); Tahrîm 66/6; Müddessir 74/30-31; Alâk 96/18.

⁵⁴⁴ Zümer 39/75; Mü’min 40/7; Hâkka 69/17.

⁵⁴⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 109.

⁵⁴⁶ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 119.

⁵⁴⁷ Âl-i İmrân 3/124-125; Enfâl 8/9-10.

⁵⁴⁸ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 76.

⁵⁴⁹ İnfitâr 82/10-11.

⁵⁵⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 109.

⁵⁵¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 71.

birlikte bu kitapların zâhir ilmi olduğu, geri kalanının ise bâtın ilmi olduğu söylenerek; Allah katındaki hakikat ilminin O'nun tarafından kime nasip edilirse ancak onun tarafından okunabileceğinden bahsedilir.⁵⁵² Hz. Dâvûd'a indirilen Zebûr, Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrât, Hz. İsa'ya indirilen İncil ve son olarak Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân olarak isimleri zikredilen⁵⁵³ bu dört kitaba, söz konusu metinlerde çeşitli vesilelerle atıflar yapıldığı görülmektedir.⁵⁵⁴ Kur'ân âyetleri ile ilgili yorumlar, genel olarak dört ilâhî kitabı içinde barındırdığı söylenen Fâtiha, Fâtiha'yı kapsadığı söylenen besmele⁵⁵⁵ “Kâf” ve “Nûn” başta olmak üzere bazı Kur'ân harfleri, Kur'ân'daki bazı sûrelerin başında zikredilen yemin ifadeleri ve bilhassa Hurûf-ı Mukatta'a ve peşinden gelen âyetler üzerinde yoğunlaşır.⁵⁵⁶ Hızırnâme isimli eserde, Kur'ân'dan bazı âyetlerin “Ol zaman Hak Teâlâ hazretlerinden bu âyet indi” denilerek tam haliyle veya bir cümlesini içerecek şekilde metnin içerisine dâhil edildiği görülmektedir. Bu âyetler, bazen mânâsı bakımından konunun akışına uygun olarak seçilmiş gibi görünürken bazen de gerçekte kastettiği anlamdan bağımsız, bir çeşit tasavvufî remz olmak üzere zikredildiklerini düşündürmektedir.⁵⁵⁷ Yine aynı eserde, bazı Kur'ânî ifadelerin, geleneğin bu husustaki bakış açısını yansıtacak şekilde Ehl-i Beyt'in üstünlük ve faziletini beyan etmeye yahut onlara muhabbet duymayanları kınamaya yönelik olarak kullanıldığına da rastlanmaktadır.⁵⁵⁸

Dört büyük kitabın sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerim, bu eserlerde “Furkân”⁵⁵⁹ ve “Kelâm-ı kadîm”⁵⁶⁰ olarak da anılmaktadır. Dâr erkânında, Kur'ân'ın “izzeti, şevketi, kerâmeti, bereketi, fazileti ve içinde bulunan altı bin alt yüz altmışaltı âyet, yüz on dört sûre, otuz iki sipâre/cüz, yirmi dokuz hurûf-ı hecâ hürmeti hakkı için” ifadeleri eşliğinde dua edilir.⁵⁶¹ Makâlât'da Allah'ın türlü nimetlerini kullarının hizmetine sunduğu, onlara yakın olduğu ve kâinatta ne varsa kendilerine bildirdiğinden bahsedilerek “*Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep*

⁵⁵² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 307-308.

⁵⁵³ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 78.

⁵⁵⁴ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 230; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 443; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 119.

⁵⁵⁵ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 97.

⁵⁵⁶ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 101, 153, 225-279, 319, 325, 335-343; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 88, 151, 464. (Bu bölümlerde birçok Kur'ân âyetinden ilgili kısımlara atıflar yapılmıştır).

⁵⁵⁷ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 64, 88, 91, 96, 119, 120, 127, 135, 139, 140, 144, 152, 164, 168, 183, 204, 211, 348, 364, 415, 524.

⁵⁵⁸ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 40-44, 624, 631, 675. (*İlm-i Câvidân*, s. 325'te Hz. Ali için “bütün ilimlerin kapısı” olduğu söylendikten sonra Bakara 2/189 no.lu âyetten “*Evlere kapılarından girin*” cümlesinin alıntılanması da buna bir örnektir).

⁵⁵⁹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 45; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 311.

⁵⁶⁰ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 45.

⁵⁶¹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 45, 78.

göstereceğiz”⁵⁶² meâlindeki âyete atıfla “Her kim kendini bilirse bu ilimler hakikattir”⁵⁶³ denilirken; başka bir yerde Kâfirlerin Kur’ân’ın gerçekliğine inanmadığı, “Muhammed şâirdir, kendi söyler” dedikleri aktarılır.⁵⁶⁴ Yine “*Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır*”⁵⁶⁵ meâlindeki âyet cümlesinin Allah’ın bütün nesnelerin varlığını Kur’ân’da zikretmiş olduğu şeklinde yorumlandığı görülür.⁵⁶⁶ Kur’ân, “imanın dışı” olarak tanımlanır⁵⁶⁷ ve âsilerin kara yüzünün onun nuru ile aydınlanacağı, günahlarının hasenata tebdil olacağı haber verilir.⁵⁶⁸ İlm-i Câvidân’da “*Tâ-sîn-mîm. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir.*”⁵⁶⁹ meâlindeki âyet zikredilerek “Yani Hak Teâlâ kitabın âyetlerinden suret-i hikmeti belli edicidir”⁵⁷⁰ denilmesi ve “*Elif-lâm-mîm. İşte kitap, onda asla şüphe yoktur. O, gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir*”⁵⁷¹ meâlindeki ayete atıfla “Yani şol kitaba gûmân yoktur, onun için de doğru yolu gösterir”⁵⁷² ifadeleri, Kur’ân’a muvâfık yorumlar olarak dikkate değerdir. Aynı eserde Kur’ân âyetlerine telmihte bulunularak söylenen şu beyitler de oldukça ilgi çekicidir:⁵⁷³

Gel berü olma bu demde gafıl

Ekserü’n-nâsi ve hüm lâ yü’minûn.⁵⁷⁴

Ol sebepten size eyledim Kitâb

Vessâkûm (bihî) leallekûm ta’kilûn.⁵⁷⁵

Her ki tasdik eylemez Kur’ân-ı Hakk’ı

Ve Rasûlühüm fehüm lehü münkirûn.⁵⁷⁶

Kim ki evlâda hıyanet eyledi

Fe ülâike hümü’z-zalimun.⁵⁷⁷

Ey Virânî, Zât-ı Hakkı kim görür

⁵⁶² Fussilet 41/53.

⁵⁶³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 110.

⁵⁶⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 431.

⁵⁶⁵ En’âm, 6/59.

⁵⁶⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 44.

⁵⁶⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 360.

⁵⁶⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 101.

⁵⁶⁹ Şu’arâ 26/1-2.

⁵⁷⁰ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 133.

⁵⁷¹ Bakara 2/1-2.

⁵⁷² Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 153.

⁵⁷³ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 193-197.

⁵⁷⁴ Ra’d, 13/1.

⁵⁷⁵ En’âm, 6/151.

⁵⁷⁶ Mü’minûn 23/69.

⁵⁷⁷ Bakara 2/229; Âl-i İmrân 3/94; Mâide 5/45 vd.

Ve innehüm ileynâ râciûn”⁵⁷⁸

İlm-i Câvidân’da Kur’ân’ın ilk sûresi olan Fâtiha için “Fâtihâtü’l-kitâb, Hamd, Seb’ul-mesânî⁵⁷⁹ ve Ümmü’l-kitâb”⁵⁸⁰ şeklinde dört ismi olduğu⁵⁸¹ ve Kur’ân’ın tamamının aslını ve hakikatini içinde barındırdığı söylenir⁵⁸² ki; Tefsir literatüründe de Fâtiha, birçok farklı isimle anılmakta ve konusunun kapsayıcılığı açısından Kur’ân’ın özü olarak değerlendirilmektedir.⁵⁸³ Yine aynı eserde, bütün varlıkların hakikatinin, ibadetlerin vasfının ve ahiret hayatının mahiyetinin Fâtiha’da toplanmış olduğu ve mânen insanın özünde gizlenmiş bulunduğu dair yorumlara rastlamak mümkündür.⁵⁸⁴ Fütüvvetnâme’de tarikat yoluna giren tâlibe hitâben “Eğer sana ne üzerine yola çıktığını sorarlarsa cevaben seb’ul-mesânî üzere, Fâtiha’i-şeriften yola revân olduğunu söyle”⁵⁸⁵ denilmesi de bu sureye atfedilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Alevî-Bektâşî klasiklerinde, kitaplara iman etmenin insan hayatında bir karşılığı olması gerektiğine de vurgu yapılmış ve “Allah Hazreti’nin Kur’ân’ına inanmak gerek ve kitaplarına inanmak imandır. Pes imdi için dolu kibir, hased, buhl, tama’ öfke ve gıybet ve kakhaha ve maskaralık. Hangi kitapta buyurur ki bunların birisi iman ehli içinde ola?”⁵⁸⁶ denilerek kişi bunun muhasebesini yapmaya davet edilmiştir.

3.1.10. Peygamberlere iman

Alevî-Bektâşî klasiklerinde peygamberlere iman, temel inanç esaslarından biri olarak zikredilmiş ve Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e dek gelmiş geçmiş bütün elçiler, Dört Kapı’dan ilki olan şariat yolunun temsilcileri sıfatıyla bu geleneğe ait tasavvufi yorumlara ve hikâyelere dâhil edilmişlerdir. Bunların tamamı değilse de önemli bir kısmının, Kur’ân’da peygamberler hakkında verilen bilgilerden ilham alınarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu eserlerde, Kur’ân’da ismi geçen ve kıssaları anlatılan peygamberlerin çoğuna atıflar yapıldığı, bazılarına ise gelenek içerisinde özel bir önem atfedildiği görülmektedir.

⁵⁷⁸ Bakara 2/46. (Doğrusu “*Ve ennehüm ileyhi râciûn*” şeklindedir.)

⁵⁷⁹ Fütüvvetnâme’de de geçer, bkz. s. 169.

⁵⁸⁰ Fütüvvetnâme’de de geçer, bkz. s. 265.

⁵⁸¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 111.

⁵⁸² Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 261.

⁵⁸³ Emin Işık. (1995). “Fâtiha Sûresi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 12, s. 252-254.

⁵⁸⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 265.

⁵⁸⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 169.

⁵⁸⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 71.

Alevî-Bektâşî kültüründe önemli yeri olan “fütüvvet” silsilesinin en başında peygamberler yer alır⁵⁸⁷ ve “Âdem Safiyyullâh, Nûh Neciyyullâh, İbrâhim Halilullâh, Muhammed Habibullâh” olarak anılan dört peygamber, “şeriat pirleri” olarak öne çıkarılır.⁵⁸⁸ Erkânâme’de tarikat ehlinin bilmesi ve taliplere de öğretmesi farz olarak bildirilen yirmi sekiz esâs sayılmaktadır. Bunlardan ilk dördü, Tevhid, Adalet, Nübüvvet ve İmâmet olarak sıralanırken; tasavvufta erişilen manevî makamı temsilen kullanılan “kisve”nin yedi kişiye geldiği ve bunların “Âdem Safiyyullâh, Nûh Neciyyullâh, İbrahim Halilullâh, Musa Kelimullâh, İsa Rûhullâh, Muhammed Rasûlullâh ve Ali Veliyyullâh” oldukları söylenmektedir.⁵⁸⁹ Yine tarikat yoluna bağlanmayı temsil eden “şed/kemer bağlama”⁵⁹⁰ geleneğinin de Hz. Âdem ile başlayarak, diğer peygamberler ve veliler vasıtasıyla devam ettirildiğinden bahsedilmektedir.⁵⁹¹ Şeyh Safî Buyruğu’nda ise yine geleneğin önemli sembollerinden biri olan “tâc”ın ilk olarak Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Muhammed ve Hz Ali’ye indiği söylenerek “Biz bu beş kişinin tarîkini hak, kendilerini üstâd, velî ve nebî bildik” denilmektedir.⁵⁹²

Eksiği, fazlasıyla yüz yirmi dört bin peygamber⁵⁹³ ve üç yüz on üç mürsel⁵⁹⁴ geldiği, her birinin bir amaç ve hizmet için gönderildiği ve hepsinin yolunun hak olduğu bildirilir.⁵⁹⁵ Kendilerine inananlar olduğu gibi inkâr edenlerin de bulunduğu;⁵⁹⁶ hatta Zekerîyyâ ve Yahyâ peygamberlerin inkârcılar tarafından öldürüldüğünden bahsedilir ve Azâzîl’in Âdem’e, Nemrut’un İbrahim’e, Firavun’un Mûsâ’ya, Ebu Cehil’in ise Muhammed’e düşmanlık etmesi, Allah’ın hikmetinin bir gereği olarak değerlendirilir.⁵⁹⁷ Buna rağmen onların, Hakk’a tam bir bağlılık ve itaat ile işlerini en güzel şekilde yaptıkları ve insanlara doğru yolu gösterdikleri aktarılır.⁵⁹⁸ Aynı zamanda nebîlerin birer insan ve kul olduklarına da vurgu yapılmıştır ki;⁵⁹⁹ Kur’ân’da buna dikkat çeken çeşitli âyetler bulunmaktadır.⁶⁰⁰

⁵⁸⁷ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 73-75.

⁵⁸⁸ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 171.

⁵⁸⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 141-142.

⁵⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. Hamid Algar. (2010). “Şed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 38, s. 405-406.

⁵⁹¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 231.

⁵⁹² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 249-251.

⁵⁹³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 110; *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 203.

⁵⁹⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 143.

⁵⁹⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 129.

⁵⁹⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 431.

⁵⁹⁷ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 109-110.

⁵⁹⁸ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 120-123.

⁵⁹⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 336; *Saraynâme*, s. 311.

⁶⁰⁰ Nisâ 4/171-171; En’âm 6/50; Kehf 18/110; Enbiyâ 21/25; Furkân 25/20; Fussilet 41/6.

Bu eserlerde en çok atıf yapılan peygamberlerden biri Hz. Âdem'dir. Kur'ân'da insanın irade sahibi bir canlı olarak varlık sahnesine çıkması ve bir imtihan sonucu dünya macerasının başlaması hadisesinin merkezinde yer alan isim olarak adı sıkça anılan bu peygamber, Alevî-Bektâşî geleneğinde de hak ve batıl mücadelesinin; dolayısıyla da insanın manevî yolculuğunun başlangıç noktası olarak sembolik bir öneme sahiptir. Hz. Âdem'in hikâyesi üzerinden Allah'ın insan cinsine verdiği öneme, bahsettiği değere ve âlemde ne varsa onun özünde toplamış olduğuna dikkat çekilmektedir. Makâlât'da "Âdem Sıfatını Bildirir" başlığı altındaki bâbda Kur'ân âyetlerine atıfla Allah Teâlâ'nın yeryüzünde bir halife olmak üzere Âdem'i yaratmayı dileyip bunu meleklerle bildirmesi,⁶⁰¹ onu "*şekillenebilir özlü balçıktan, kurutulmuş çamurdan*" yarattıktan sonra kendisine isimleri öğretmesi, meleklerden Âdem'e secde etmelerini istemesi, onlar hemen bu emre itaat ederlerken İblis'in kibirlenerek bu emre asi olması anlatılmaktadır.⁶⁰² Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Allah'ın Âdem'i kendi cemâli ve celâliyle terbiye ettiği topraktan,⁶⁰³ eşini/Havva'yı ise Âdem'den var ettiği⁶⁰⁴ söylenir ve yine meleklerin Âdem'e secde etmeleri, İblis'in karşı gelerek huzurdan kovulması hadisesinden bahsedilen pasajlarda geçen; Âdem ile Havva'nın cennette safa sürerken buğday ağacından yemeleri üzerine çıplak kalmaları, cennetten çıkarılmaları, Âdem'in hatasının farkına varıp pişman olarak çok üzüntü çekmesi ve tövbe etmesi şeklindeki anlatımların da Kur'ân âyetleri ile uyumlu olduğu görülmektedir.⁶⁰⁵ Diğer bazı eserlerde de Âdem'in cennetten dünyaya sürgün edilmesi⁶⁰⁶ ve bundan dolayı yaşadığı üzüntüye atıflar yapılmakta;⁶⁰⁷ duyduğu pişmanlık, "Âdem'e uçmak/cennet içinde öyle bir azap çattı ki cehennemde o azap yok idi" denilerek tasvir edilmektedir.⁶⁰⁸ Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilmesinden sonra meleklerin kendisine müjde vermeye geldikleri ve Cebrâil tarafından başına izzet tâci takıldığı anlatılırken "*Allah, Âdem'i, Nûh'û, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı*"⁶⁰⁹ meâlindeki âyet alıntılanmıştır.⁶¹⁰ Nûh Sûresi 23. âyetinde geçen ve Nûh kavminin taptığı ilâhlar oldukları

⁶⁰¹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 141. Burada Bakara 2/30'a atıf var.

⁶⁰² Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 110-117. Burada Bakara 2/30, 31, 34 ve Hicr 15/26-28'e atıf var.

⁶⁰³ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 542.

⁶⁰⁴ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 279.

⁶⁰⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 478-481. Bkz. Bakara 2/35-37. (Benzer bir anlatım *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 185'de A'râf 7/22 ve Tâ-Hâ 20/121'e atıfla yer almaktadır.).

⁶⁰⁶ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 643; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 443.

⁶⁰⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 118-121.

⁶⁰⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 89.

⁶⁰⁹ Âl-i İmrân 3/33.

⁶¹⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 83.

anlaşılan “Ved, Suvâ, Yegûs, Yeûk ve Nasr” ise Makâlât’da Hz. Âdem’in çocuklarından bazılarının ismi olarak zikredilir ki bazı tefsir kaynaklarında da aynı bilgiye rastlanmaktadır.⁶¹¹

Hz. Nûh’un kavmindeki inkârcılardan ümidi kesip bunalarak “İlâhi! Âlemi küfür doldurdu, dost bulamıyorum” diye inlemesinden bahsedilen pasaj, Kur’ân’da onun bir türlü yola gelmeyen kavmi hakkında Rabbine şikâyetle bulunmasının konu edildiği âyetlerle paraleldir.⁶¹²

Hz. İbrahim’in Kur’ân’da “Allah İbrahim’i dost edinmiştir”⁶¹³ denilmesine atfen “Halil/Halîlullah” olarak anıldığı görülür⁶¹⁴ ve inkârcılar tarafından ateşe atıldığı⁶¹⁵ fakat Hak Teâlâ tarafından ateşin gül bahçesine çevrilip onu yakmadığı da “Ey ateş, İbrahim’e serin ve zararsız ol!”⁶¹⁶ meâlindeki âyete atıfla aktarılmaktadır.⁶¹⁷ “Sofra salmak İbrahim Halil’den kaldı” ifadesi ise, Hz. İbrahim’in konuklarına ikramda bulunduğu dair âyetlerin; misafiri iyi ağırlamanın, ona hizmet etmenin gerekliliğine işaret ettiği şekilde yorumlanmasına bir örnek olarak değerlendirilebilir.⁶¹⁸ Kur’ân’da Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail ile birlikte “beytin temellerini yükselttiği”nin haber verilmesi; Şeyh Safî Buyruğu’nda “Halil yaptı Kâbe’yi, oldu delil” cümlesi ile yansıtılmış olmalıdır.⁶¹⁹

Makâlât’da Allah Teâlâ’nın “Firavn’ı Nil ırmağında boğdum ve Mûsâ’yı Firavn’dan kurtardım” buyurduğunun aktarılması,⁶²⁰ Hz. Mûsâ’nın Tûr dağına çıkıp Rabbi ile konuştuğundan⁶²¹ ve sonrasında Allah tarafından bahşedilen bazı mucizeler gösterdiğinden bahsedilmesi,⁶²² onun hakkında Kur’ân âyetlerinde haber verilen hadiselerden mülhemdir. Yine Kur’ân-ı Kerim’de Kehf Sûresi’nde geçen ve Hz. Mûsâ ile bu gelenekte peygamberlerden biri sayılarak isminin Hızır olduğu varsayılan kişinin beraber çıktıkları bir yolculukta yaşananların

⁶¹¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî. (2001). *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. (Thk.) Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr’ü Hecc, Kahire, C. 23, s. 303; Ebû’l-Fidâ İbn Kesîr. (1999). *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*. (Thk.) Sami b. Muhammed es-Selâme, Dâr’u Taybe, Riyad, C. 8, s. 235.

⁶¹² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 121. İlgili âyetler: Nûh 71/21-27.

⁶¹³ Nisâ 4/125.

⁶¹⁴ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 66; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 311; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 151.

⁶¹⁵ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 36; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 443.

⁶¹⁶ Enbiyâ 21/ 69.

⁶¹⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 89; Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 66; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 655; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 187.

⁶¹⁸ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 261. İlgili âyet: Zâriyât 51/ 24-27. (Ayrıca *Velâyetnâme*, s. 274’de Hacı Bektâş’ı ziyarette gelen muhipler için bir misafirhâne yapıldığından ve gelenlerin orada hürmetle ağırlanarak kendilerine ikrâmlarda bulunulduğundan bahsedilir. Yine aynı eserde, Hacı Bektâş’ın, vefat edeceğini anlaması üzerine yaptığı vasiyette; “Her mürid kim giyse benden kisveti, hoş tutup mihmâna etsin hizmeti” demesi, bu hususa verilen önemi göstermektedir. Bkz. s. 618).

⁶¹⁹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 127. İlgili âyet: Bakara 2/127.

⁶²⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 89. İlgili âyetler: Bakara 2/50; Yûnus 10/90-92; Tâ-Hâ 20/78.

⁶²¹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 74; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 311. İlgili âyet: A’râf 7/143.

⁶²² Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 74. İlgili âyetler: A’râf 7/106-109, 160; Tâ-Hâ 20/17-21; Şu’arâ 26/32, 45-63.

anlatıldığı kıssa,⁶²³ tarikattaki mürşid-mürid ilişkisine temel olarak alınmış ve bir mürşide/mürebbiye bağlanmak Hakk'ın buyruğu olarak değerlendirilmiştir.⁶²⁴ Ayrıca Hz. Mûsâ ile kardeşi Hz. Hârûn arasındaki birbirine vekâlet etme, dayanışma ilişkisinden bahsedilen âyetlerden ilham alınarak Hz. Peygamber ve Hz. Ali arasında benzer bir bağlantı kurulduğu görülür⁶²⁵ ve Hz. Peygamber'in dilinden Hz. Ali'ye hitaben "Sen bana Mûsâ'nın yanındaki Hârûn gibisin" denilir.⁶²⁶

Hz. İsa ile ilgili "Hak Teâlâ'nın, onun nefesi ile ölüleri diriltmesi"nden bahsedilmektedir ki; bu hususta da Kur'ân'da bu duruma işaret eden âyetlerden ilham alınmış olduğu açıktır.⁶²⁷ Makâlât'da yer verilen bir kıssada, Hz. İsa'nın bir gezinti sırasında dibinde durup da suyundan içtiği bir dağdan bahsedilir. Su acıdır ve dağ ise sürekli titremektedir. Hâl diliyle dağa bunun nedenini sorduğunda, buna sebep olan şeyin, Mûsâ Peygamber zamanında bir gencin oraya gelip "Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o inkârcılar için hazırlanmıştır"⁶²⁸ âyetini okuması olduğunu öğrenir. Hz. İsa'nın bunun üzerine "Bu âyet, İncil'de, Furkân'da, Tevrât'da ve Zebûr'da da vardır" dediği aktarılır.⁶²⁹ Bu kıssanın sahih bir dayanağı olmamakla birlikte; aynı âyetin dört kitapta da geçtiğinden bahisle ilâhî vahyin, temel unsurları anlamında bütünselliğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Hz. Süleyman'a dair Kur'ân'da anlatılan kıssa ile uyumlu atıflar yapıldığı görülür. Hz. Süleyman'ın tahtı (hükümranlığı),⁶³⁰ Belkıs'a gönderdiği, besmele ile başlayan mektup⁶³¹ ve hikâyesinde yer alan karınca detayı⁶³² bu eserlerde zikredilmektedir.

Hz. Yâkub ve oğlu Hz. Yûsuf hakkında Kur'ân'da yer alan kıssadan ilhamla, Yâkub Peygamber'in oğlunun hasreti ile ağlamaktan gözlerinin görmez olduğu, Yusuf'un Mısır'a sultan olup yıllar sonra kavuşmaları ile gözlerinin yeniden görmeye başlaması,⁶³³ Yûsuf'un güzelliğini gören kadınların ellerini doğradıkları halde acısını hissetmemeleri⁶³⁴ gibi pasajlara yer verilir. Besmele Tefsiri'nde Yûsuf ile Zeliha'nın bir odada yalnız kaldıkları, Yûsuf'un

⁶²³ Kehf 18/60-80.

⁶²⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 425.

⁶²⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 107. İlgili âyetler: A'râf 7/142, 150; Meryem 19/53; Tâ-Hâ 20/29-32; Furkân 25/35.

⁶²⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 175.

⁶²⁷ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 74. İlgili âyetler: Âl-i İmrân 3/49; Mâide 5/110.

⁶²⁸ Bakara 2/24.

⁶²⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 47.

⁶³⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 336. İlgili âyetler: Sâd 38/34-39).

⁶³¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 145. İlgili âyetler: Neml 27/29-30).

⁶³² Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 175. İlgili âyetler: Neml 27/18-19).

⁶³³ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 73-74. İlgili âyetler: Yûsuf 12/84-96).

⁶³⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 59. İlgili âyet: Yûsuf 12/31).

gönlünün Zeliha'ya az kalsın meyledeceği, İblis'in bunu görünce “Yûsuf'da benim gibi huzurdan kovulacak” diyerek sevindiği fakat Allah'ın Yûsuf'a olan inâyetini hesap edemediği anlatılır.⁶³⁵ Nitekim bu mevzû Kur'ân'da da buna benzer şekilde haber verilir.⁶³⁶ Makâlât'da ise tarikatın makamlarının açıklandığı bölümde, Kur'ân'da Hz. Yûsuf'un dilinden aktarılan duayı içeren âyetten alıntı yapılmaktadır.⁶³⁷

Eyyûb Peygamberin muzdarip olduğu hastalık ve bu duruma gösterdiği sabır da çeşitli vesilelerle söz konusu edilmiştir.⁶³⁸ Besmele Tefsiri'nde Allah'ın kudretine, ihtiyaçsız olmasına vurgu yapılırken Hz. Eyyûb'un sabır makâmına eriştikten sonra O'nun yüceliği karşısında sabrının da bir hükmü olmadığını anlayıp müflislik makamını idrâk ederek sabır evini yıktığı söylenir ve burada onun “*Başıma bu dert geldi, ama sen merhametlilerin en üstünüsün*”⁶³⁹ diyerek Rabbine halini arz etmesini dile getiren âyet zikredilir.⁶⁴⁰

Her ne kadar itikâdî olarak peygamberler arasında ayırım yapılmayıp hepsinin doğruluğuna ve faziletine şahadet edilerek aksini iddia eden kınansa da⁶⁴¹ Hz. Muhammed'in Alevî-Bektâşî geleneğindeki yerinin, belirgin bir şekilde diğer peygamberlerden üstün ve ayrıcalıklı görüldüğü söylenebilir.⁶⁴² Hz. Âdem'den başlayarak birçok peygamberin gelip geçtiği, fakat Hz. Muhammed'in nübüvveti ile onların “hükümlerinin nâsih, âyinlerinin mensûh” olduğuna⁶⁴³ dikkat çekilerek; her şeyin “aslının ve fer'inin” onun gelişi ile açıklığa kavuştuğu⁶⁴⁴ söylenir. Allah'ın âlemi, Hz. Muhammed'in dostluğu için yarattığı,⁶⁴⁵ onun yaratılmışların en hayırlısı olduğu,⁶⁴⁶ kâinatın var edilmesinden bu yana onun gibi bir insan-ı kâmil gelmediği⁶⁴⁷ gibi ifadelerin yanı sıra, her eserin Allah'a hamd edildikten sonra ona ve ailesine salât'u-selâm ile başlaması ve çeşitli vesilelerle kendisini öven, yücelten birçok sıfatla

⁶³⁵ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 146-150.

⁶³⁶ Yûsuf 12/23-24.

⁶³⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 78. Burada atıf yapılan âyet: Yûsuf 12/101.

⁶³⁸ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 70; *Saraynâme*, s. 248.

⁶³⁹ Enbiyâ 21/83.

⁶⁴⁰ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 50-53.

⁶⁴¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 126.

⁶⁴² *Hızırnâme*, s. 588-607'de, Hz. Peygamber'in ve Ehl-i Beyt'inin faziletini beyan etmek üzere anlatılan bir hikâyede, Hz. Mûsâ'nın Hz. Peygamber'e nasib edilen ümmete, Ramazan ayına, Kadir gecesi ve Cuma gününe gıbtâ ederek rabbinden bunları talep ettiği anlatılır. Bunun üzerine Allah Teâlâ'nın bu nimetlerin kıymetini ancak Hz. Peygamber'in takdir edebileceğini buyurduğu ve hikmetini Hz. Mûsâ'ya gösterdiği aktarılır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'nın mahcûb olup pişmanlık bildirdiğini ifade etmek üzere Kur'ân'dan “*Ve harra mûsâ saikan/Mûsâ bayılıp düştü*” ve “*Tübtü ileyke ve ene evvelül mü'minîn/Sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim*” cümleleri alıntılanarak A'râf 7/143. âyete atıf yapılmıştır).

⁶⁴³ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 143.

⁶⁴⁴ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 88.

⁶⁴⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 43.

⁶⁴⁶ Anonim, *Erkânâme I*, s. 25, 70.

⁶⁴⁷ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 199.

anılması, Hz. Peygamber'e verilen değeri açıkça göstermektedir. "Mürseler mihteri, Peygamberler serveri, Seyyid'i bâ-vefâ, Yazuklular şefaatchisi,⁶⁴⁸ Mürseler serveri, Peygamberler ulusu,⁶⁴⁹ İki cihan serveri,⁶⁵⁰ Efdal'i mahlûkât, Ekmel'i mevcûdât, Şefi'u'l müznibîn, Habîb'u Rabbü'l âlemin,⁶⁵¹ Bülbül'i gülistân, Ây'ı şerîât, Tûti'i şekkeristân'ı hakikât, Efhuşâh'ı dünyâ ve'l âhira, Sadr'ı suffe'i safâ, Mâhi'i kubbe'i vefâ, Muallâ, Müzekkâ, Müctebâ, Murtazâ, Fahr'i âlem,⁶⁵² Dürr'i deryây'ı risâlet, Sultân'ı bâ-safâ,⁶⁵³ Server'i kâinât, Hulasâ'i mevcûdât, Şefi'i ümmet, Serheng'i kıyâmet, Erkân'ı Risâlet, Hâce'i dünyâ ve âhiret, Âhir zaman peygamberi, Hâtemü'l enbiyâ,⁶⁵⁴ Pâdişâh'ı yevmid-dîn, Rahmeten lil-âlemîn⁶⁵⁵" bu eserlerde onunla ilgili rastlanan tanımlardan bazılarıdır.

Muhtemeldir ki; Kur'an'da Hz. İsa tarafından Ahmed isimli elçinin müjdelendiğini bildiren âyetten⁶⁵⁶ ilhamla, İncil'de Hz. Peygamberin adının anılarak ümmetinin faziletinin beyan edildiği söylenir⁶⁵⁷ ve onun ümmetinden olmayı nasip ettiği için Allah'a şükredilir.⁶⁵⁸ Hızırnâme'de "*Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*"⁶⁵⁹ meâlindeki âyetin alıntılındığı görülmekte⁶⁶⁰ ve buna paralel olarak Besmele Tefsiri'nde "Onun balçığı rahmet ile yoğrulmuştur" denilmektedir.⁶⁶¹ Bu çerçevede, Hz. Peygamber'in kıyamet gününde ümmetinden asi olanlar için üzüleceği ve bunun üzerine Allah'ın lütufta bulunarak onun şefaatinin bereketiyle asi kullarını affedeceğinden bahsedilir.⁶⁶² "Mustafâ Hakk'ın emînidir, Hakk dahî Mustafâ'nın yakînidir (...) Yerde gökte cümle halka Mustafâ, şefi oldu lûtf ile kıldı vefâ"⁶⁶³ gibi ifadeler, onun hem Allah ile yakınlığına hem de ümmetine yönelik şefkatine vurgu yapmakta ve Kur'an'da Hz. Peygamber'in mü'minlere karşı çok düşkün ve merhamet dolu olduğunu dile getiren âyet⁶⁶⁴ ile oldukça uyumlu görünmektedir.

⁶⁴⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 41.

⁶⁴⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 43.

⁶⁵⁰ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 42, 58, 82; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 323.

⁶⁵¹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 57.

⁶⁵² Anonim, *Erkânâme I*, s. 97; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 37, 179.

⁶⁵³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 75.

⁶⁵⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 37, 143.

⁶⁵⁵ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 383.

⁶⁵⁶ Saff 61/6.

⁶⁵⁷ Anonim, *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, s. 25.

⁶⁵⁸ Anonim, *Erkânâme I*, s. 241.

⁶⁵⁹ Enbiyâ 21/107.

⁶⁶⁰ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 632.

⁶⁶¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 101.

⁶⁶² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 86-89, 153.

⁶⁶³ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 200.

⁶⁶⁴ Tevbe 9/128.

İlm-i Câvidân'da “Şunu bil ki Rasûl’ü Ekrem (sav), hevâ-yı nefis ile asla söz söylememiştir, illâ vahy-i hüda ile söylerdi” denildikten sonra, Kur’ân’dan bu gerçeği dile getiren âyetlere atıf yapılır.⁶⁶⁵ “Muhammed kırk yılda kâmil oldu” denilerek kırk yaşında peygamberlik vazifesine başlamasına işaret edilirken;⁶⁶⁶ yirmi üç yıl boyunca şeriata davet ettiği⁶⁶⁷ ve onun gereği olan emir ve yasakları bütün insanlığa bildirdiği⁶⁶⁸ ifade edilir. Fütüvvetnâme-i Tarîkat’da, “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!*”⁶⁶⁹ şeklinde başlayan âyetin, Hz. Peygamber’in veda haccını yapmak üzere çıktığı yolculuk sırasında indiği aktarılır.⁶⁷⁰ Ayrıca Hz. Peygamber’e özel bir tecrübe olmak üzere Kur’ân’da İsrâ ve Necm Sûrelerinde bahsi geçen Mirâc hadisesi de bu eserlerde konu edilmektedir.⁶⁷¹

Alevî-Bektâşî geleneğinde, şeriatın tarikatla bir bütün olarak değerlendirilmesi ve birbirinin gereği olarak ele alınmasının sonucu olarak nübüvvet makamı ile velâyet makamının da aynı bütünlük içinde söz konusu edildiği görülmektedir. Nitekim “Şeriat enbiyâların, tarikat evliyâların. Enbiyânın sırrın bilinip evliyânın erkânına uyula!”⁶⁷² sözü bunu ifade eder. Tarikat ile ilgili bir takım kavram ve esasların, bazı peygamberlerin isimleri ile temsil edildiğine de

⁶⁶⁵ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 297. Burada atıf yapılan âyetler: Necm 53/3-4.

⁶⁶⁶ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 119.

⁶⁶⁷ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 143.

⁶⁶⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 75.

⁶⁶⁹ Mâide 5/67.

⁶⁷⁰ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 105-107. (Burada Hz. Peygamber’in, veda haccından sonra Medine’ye dönüş yolculuğunda bu âyetin inmesi üzerine minbere çıkıp orada bulunanlara Hz. Ali’yi varisi ve kendisinden sonraki halife olarak tayin ettiğini bildirdiği anlatılmaktadır. İlgili pasajlardan, söz konusu âyetin Hz. Ali’nin halifelğine bir delil olarak yorumlandığı anlaşılmaktadır. Sonrasında Hz. Ali’ye ve onu sevenlere dua ettikten sonra elini onun göğsüne koyarak Al-i İmrân 3/16-19 no.lu âyetleri okuduğundan bahsedilir. *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 167-173’de ise yine Mâide 5/67 no.lu âyete atıfla, benzer şekilde aktarılan bu hadisenin, Huneyn Gazvesi dönüşünde gerçekleştiğinden söz edilmekte ve bu âyette kast edilenin açık bir şekilde “Hz. Ali’nin imamet ve hilafetinin ilan edilmesi” olduğu şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Nitekim devamında, Hz. Peygamber’in böylelikle Hz. Ali’yi kendi yerine tayin ettiği ve ona itaat edilmesini, Nisâ 4/59 no.lu âyette geçen “*Ey iman edenler! Allah’a, peygambere ve sizden olan ulu’l-emre itaat edin*” ifadesi mücibince ashâba vacip kıldığı söylenmektedir. Bu yorumlar, geleneğin Hz. Ali’ye attığı değerin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Zira ana akım tefsir kaynaklarında, bahsi geçen âyet hakkında böyle bir bilgi ve yoruma rastlanmamaktadır. Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî. (2005). *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*. (Thk.) Mecdi Baslum, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, C. 3, s. 556-558; Elmalılı M. Hamdi Yazır. (2021). *Hak Dini Kur’ân Dili*. (Haz.) A. Cüneyd Köksal-Murat Kaya, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, C. 2, s. 660-687; H. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 2, s. 310-313. Ayrıca İzzet Derveze’nin sözkonusu âyet hakkında şii müfessirler tarafından yapılan bu yoruma itirazları için bkz. M. İzzet Derveze. (1997). *et-Tefsîrü’l-Hadis*. (Çev.) Mehmet Baydaş-Vahdettin İnce-Ramazan Yıldırım, Ekin Yayınları, İstanbul, C. 7, s. 139-143).

⁶⁷¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 129; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 212; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 99-105 (Burada Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber’i yüce huzura götürmek üzere görevlendirilen Cebrâil’in; onu Burak isimli bineğe bindirdikten sonra Zuhuf 43/13 no.lu âyeti okuduğu aktarılır. “*Bunu bize boyun eğdiren Allah, noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!*” meâlindeki bu âyette, Yaratıcı tarafından insanlığın hizmetine sunulan binek hayvanlarının kullanımı esnasında, nimetin sahibini hatırlama ve ona şükretmenin gereği dile getirilmektedir. Ayrıca İsrâ ve Mirac hadisesi ile ilgili âyetler için bkz. İsrâ 17/1; Necm 53/5-18).

⁶⁷² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 39.

rastlanmaktadır.⁶⁷³ Bununla birlikte; Güneş/gündüz, peygamberlik makamına Ay/gece ise velilik makamına benzetilerek, şeriatın aşikâr ve ispat edilebilir, tarikatın ise gizli ve ispatı mümkün olmayan niteliğine de vurgu yapıldığı görülür.⁶⁷⁴ Hz. Peygamber, nebîlerin; Hz. Ali ise velîlerin en faziletlisi olarak kabul edilir⁶⁷⁵ ve bu eserlerin birçok yerinde ikisinin adı birlikte anılır.⁶⁷⁶ Örneğin “*Allah ve Rasûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır*”⁶⁷⁷ meâlindeki âyet zikredilerek “Muhammed-Ali’yi incitmeyesin ve sözlerine muhalif olmayasın” denilmesi ile Hz. Ali’nin de bu âyetin kapsamına dâhil edilmesi manidardır.⁶⁷⁸

Alevî-Bektâşî klasiklerinde, Kur’ân’da adı geçip de haklarında bilgi verilen peygamberlerin neredeyse tamamına atıf yapılmıştır.⁶⁷⁹ Görüldüğü üzere bu atıfların önemli bir kısmı, Kur’ân’da peygamberler hakkında verilen bilgilere uygunluk göstermekle birlikte bir kısmı da geleneğin kendine özgü bakış açısını yansıtır mahiyettedir. Bu eserlerde yer alan bazı beyitlerde peygamberlerin isimleri, hikâyelerinin kendileri ile özdeşleşen noktalarına dikkat çekilerek anılmakta; dünyanın, üzerinde yaşanan bu kıymetli hikâyelerin sahnesi olmakla önem ve değer kazanan bir yer olduğu; dolayısıyla insanın, yaşadığı bu âleme ve onda geçirdiği zamana kayıtsız kalmaması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁶⁸⁰

Bu eserlerde, peygamberlerin kıssaları, tarihi birer gerçeklik olmasının ötesinde; ders ve ibret alınması gereken manevî tecrübeler anlamında ele alınmış ve gerek kişilikleri gerek gayretleri ile insanlığa birer örnek ve rehber konumunda bulunmalarına vurgu yapılmıştır. “Özünü bilmek budur ki; kişi kendini Tanrı’ya kul, Peygamber’e ümmet, Âdem’e zürriyet, İbrahim Halîl’e millet bile”⁶⁸¹ ifadesi ile insanın aidiyet duyması gereken çerçeve, Allah ve peygamberleri etrafında çizilmiştir. Allah’ı bilmenin ve O’nun doğru yoluna erişmenin, ancak Hakk tarafından doğruyu yanlış bildirmek üzere gönderilen birer uyarıcı olan peygamberlerin getirdiğine iman edip onların izini takip etmekle mümkün olacağına vurgu yapan birçok pasaja

⁶⁷³ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 273.

⁶⁷⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 277.

⁶⁷⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 109.

⁶⁷⁶ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 131, 164; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 133-137 (Burada Ra’d 13/43’den alıntı ile temsili bir yorum bulunmaktadır).

⁶⁷⁷ Ahzâb 33/57.

⁶⁷⁸ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 153. (Burada ayrıca Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin şahsında, insanın ahsen-i takvim üzere yaratılmış olduğu ve yüzünün “sırat’ı-müstakîm”i temsil ettiğine dair mecazî bir yorum bulunmakta ve buna dair Kâf 50/1 no.lu âyet ile içinde “sırat’ı-müstakîm” ifadesi geçen Âl-i İmrân 3/51 no.lu âyete atıf yapılmaktadır).

⁶⁷⁹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 184-187, 651, 659, 664 (Sâffât 37/130’a atıf var); Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 151.

⁶⁸⁰ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 230; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 207-208, 212, 215, 223, 255, 291, 331-332; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 443-445.

⁶⁸¹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 364.

rastlamak mümkündür.⁶⁸² “Müslüman olmanın şartı budur ki; kişi Tanrı’yı hâzır göre, Peygamber’den utana!”⁶⁸³ denilmiş ve eğer bir kişi Hz. Peygamber’i seviyorsa onun bildirdiğinden haberdâr olması, nefsinin hevâsına değil, onun sünnetine uyması, ona lâıyk bir ümmet olacak şekilde davranması gerektiği hatırlatılmıştır.⁶⁸⁴

3.1.11. Âhirete iman

Alevî-Bektâşî geleneğinde âhirete iman konusu; dünyanın geçiciliği ve ölümün her canlı için kaçınılmaz gerçekliğine dikkat çekilerek,⁶⁸⁵ ve aynı zamanda onun bir son değil, dünyada ekilenin biçileceği sonsuz âleme geçişi sağlayan bir kapı olduğuna da vurgu yapılarak ele alınmaktadır. Velâyetnâme’de Hacı Bektâş-ı Velî’nin vefatıyla ilgili bölümlerde yer alan beyitlerde; dünya, her gelenin üzerinden geçip gittiği bir köprü olarak değerlendirilmiş ve ölümün bedene mahsus bir şey olup “Allah’ın nûru” olarak nitelenen rûhun asla ölmeyeceği, ancak sûret değiştirmek üzere bekâ âlemine varıp Hakk’a kavuşacağı veciz bir şekilde dile getirilmiştir.⁶⁸⁶ Bu beyitlerden, içinde Kur’ân’a da atıfta bulunulan bir kısımda şöyle denir:

Böyledir adet, hemen gelen geçer

Cümlesi şarâbını içer

Tûli ömrün olacağı fevtdir

Küllü nefsin zâikatü’l mevtdir⁶⁸⁷

Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda “Dünyanın Ahvâlini Beyân Eder” başlığı altındaki bölümde; dünya, âhirette azâba uğrayan kişinin kendisini suçlamasından şikâyet etmekte ve yukarıdaki beyitte zikredilen âyetle birlikte “*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir*”⁶⁸⁸ meâlindeki âyete atıf yaparak “Ben ona hiçbir zaman dost olmadım, o kendisine gelen bu haberlerin manasını anlamayarak ahmaklık edip bana sarıldı” demektedir.⁶⁸⁹ Makâlât’da bu dünyanın Cenâb-ı Hakk’ın zâhirini temsil ettiği, öbür dünya denilen âhiretin ise O’nun bâtınını temsil ettiğinden bahisle, yine “*Her canlı ölümü tadacaktır*” âyeti alıntılanır ve “Bu âyetin manası dünyaya yeter” denilir.⁶⁹⁰ Bu eserlerde, genel itibariyle “fenâ âlemi” olarak nitelenen dünyanın “yalan”,

⁶⁸² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 130; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 116, 146, 214; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 131, 196-199, 203-204, 356, 363, 384.

⁶⁸³ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 116, 120.

⁶⁸⁴ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 83, 112, 218; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 116.

⁶⁸⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 606.

⁶⁸⁶ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 617, 622, 637. (*Şeyh Safî Buyruğu*’nda “Ol tâlib mü’minlerden olur, ona ölüm yoktur, ancak dünyadan âhirete nakil eder” denmesi de benzer bir ifade olarak önemlidir. Bkz. s. 109-111).

⁶⁸⁷ Bu ifadenin geçtiği âyetler: Âl-i İmrân 3/185; Ankebût 29/57.

⁶⁸⁸ Rahmân 55/26.

⁶⁸⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 191-192.

⁶⁹⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 109.

“bekâ âlemi” denilen âhiretin ise “gerçek” olduğuna dikkat çekildiği⁶⁹¹ ve Kur’ân-ı Kerim âyetlerinde bu konu hakkında bildirilen haber ve uyarılara da paralel olarak; dünyanın zahmetli ve kahırlı bir geçiş noktası, âhiretin ise yapılan her işin sonucu ile karşılaşılacağı nihâî menzil olduğunun çeşitli vesilelerle vurgulandığı görülür.⁶⁹² Hızırnâme’de Ali-Muhammed yolunun “kûfür-iman ve yahşî-yaman” üzerine kurulu olduğu söylendikten sonra Kur’ân’da kıyâmet ve âhret dehşetinden bahsedilen sûrede geçen “(O gün) kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür, Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür”⁶⁹³ meâlindeki âyetin alıntılanması bunun örneklerinden biridir.⁶⁹⁴

Alevî-Bektâşî klasiklerinde, âhret hayatının unsurlarını oluşturan kıyâmet günü, yeniden diriliş, insanların hesaba çekilmesi ve cennet-cehennem gibi konularla ilgili pasajların önemli bir kısmı, Kur’ân-ı Kerim’de ilgili hususlar hakkında bilgi veren âyetlerden ilham alınıp bu geleneğe özgü bir şekilde yorumlanması şeklinde tezahür etmektedir. Besmele Tefsiri’nde kıyametin kopması ile birlikte dünya hayatının sona ermesi anlatılırken; Kur’ân’dan bu sürecin “sûra üflenmesi” ile başlayacak olmasından bahseden âyetler⁶⁹⁵ alıntılanmış ve devamında tasvir edilen “dağların pamuk gibi atılması,⁶⁹⁶ göklerin çatlayıp yarılması,⁶⁹⁷ terazinin kurulması,⁶⁹⁸ amel defterlerinin açılması,⁶⁹⁹ ana-babanın evlattan yüz çevirmesi,⁷⁰⁰ âsilerin zebaniler tarafından yakalanması,⁷⁰¹ günahkârları ateşin karşılaması, kâfirlerin zincire vurulması”⁷⁰² gibi dehşet verici hadiseler hakkında da yine Kur’ân âyetlerinde bildirilen hususlara atıf yapıldığı görülmektedir.⁷⁰³ Kişinin amellerinin tartılarak iyi amelleri ağır basanların cennete girecekleri, aksi durumda ise azaba düçar olacaklarına;⁷⁰⁴ amel defterlerinin kişinin durumuna göre sağından veya solundan/arkasından verileceğine dair pasajlar⁷⁰⁵ da Kur’ân âyetlerinden mülhemdir. Erkânâme’de sûfliğin “her hâl ve her anda edep üzere bulunmak” olduğu söylendikten sonra bu edebe riayet eden taliplere “kıyâmet gününde

⁶⁹¹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 283, 383; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 111.

⁶⁹² Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 618; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 249.

⁶⁹³ Zilzâl 99/7-8.

⁶⁹⁴ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 204.

⁶⁹⁵ Neml 27/87; Zümer 39/68.

⁶⁹⁶ Meâric 70/9; Mürselât 77/10; Kâri’a 101/5.

⁶⁹⁷ Furkân 25/25; Nebe’ 78/19; İnfitâr 82/1-2; İnşikâk 84/1-2.

⁶⁹⁸ A’râf 7/8-9; Enbiyâ 21/47.

⁶⁹⁹ İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49; Tekvîr 81/10.

⁷⁰⁰ Abese 80/33-37.

⁷⁰¹ Duhân 44/47-49; Rahmân 55/41.

⁷⁰² İbrâhim 14/49; İnsan 76/4.

⁷⁰³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 66, 82-86.

⁷⁰⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 171, 247, 420, 474. İlgili âyetler: A’râf 7/8-9; Mü’minûn 102-103; Kâri’a 101/6-11.

⁷⁰⁵ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 93-94. İlgili âyetler: İsrâ 17/71; İnşikâk 84/7-12; Beled 90/19.

yüzlerinin ayın on dördü gibi olması” için dua edilmesi⁷⁰⁶ ve Velâyetnâme’de “Allah dostlarının mahşer gününde O’nun cemâlini seyredecekleri”nin söylenmesi, “*O gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak*”⁷⁰⁷ meâlindeki âyetleri hatırlatmaktadır.⁷⁰⁸ Yine Erkânnâme’de Mûsâ-i Kâzım hakkında anlatılan bir hikâyede; onu ağlarken gören birinin “Sen Muhammed-Ali neslinden olmana rağmen niye ağlıyorsun?” diye sorduğu, onun da “Onların neslinden olduğuma sevinmem çünkü Yüce Allah şöyle buyurdu” diyerek “*Sûra üflendiğinde artık ne aralarında akrabalık bağları kalacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler*”⁷⁰⁹ meâlindeki âyeti okuduğu aktarılır.⁷¹⁰ Yine Kur’ân’da mahşer günü hakkında geçen “Malın ve çocukların fayda vermeyeceği gün” ifadesine ise Hızırnâme’de atıf yapılmıştır.⁷¹¹ İlm-i Câvidân’da dünyevî zevkler peşinde koşup nefsinin esiri olanların Hakk’ı inkâr ettikleri söylenerek bunların âhiretteki ahvâlini beyân etmek üzere “Rablerinin huzuruna çıktıklarında birbirlerini suçlayacaklarını” bildiren âyetin alıntılandığı görülür.⁷¹² Ayrıca kıyametin ne zaman kopacağını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğinin ifade edilmesi de Kur’ân âyetleri ile uyumludur.⁷¹³ İlâveten; Alevî-Bektâşî klasiklerinde, kıyamet hakkında yukarıda zikredilenlere benzer daha pek çok atıf ve yoruma rastlamak mümkündür.⁷¹⁴

Âhiret hayatının unsurlarından cennet ve cehennem hakkında Kur’ân âyetlerinde kullanılan betimlemelere, bu eserlerde sıkça rastlamak mümkündür. Cennet, mü’minler için hazırlanan,⁷¹⁵ nimetlerle dolu⁷¹⁶ bir zevk’ü-safâ yeri⁷¹⁷ olarak nitelenir ve bu nitelikler, Kur’ân’da meleklerin cennete girenlere söyleyeceği haber verilen “*Dünyadan sonra ulaşılan sonuç ne güzeldir!*”⁷¹⁸ cümlesi ile de teyit edilir.⁷¹⁹ Besmele Tefsiri’nde Hz. Peygamber’in miraçta yaşadığı tecrübelerden bahsedilirken orada kendisine cennetin de gösterildiği ve “cennetlerin başı” olarak nitelenen Firdevs Cenneti içinde gezdirildiği; bu cennetin içinde biri baldan, biri sütten, biri sudan ve biri de Kur’ân’da “*şerâben tahûr*”⁷²⁰ olarak geçen “tertemiz

⁷⁰⁶ Anonim, *Erkânnâme 1*, s. 41.

⁷⁰⁷ Kıyâme 75/24-25.

⁷⁰⁸ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 58.

⁷⁰⁹ Mü’minûn 23/101.

⁷¹⁰ Anonim, *Erkânnâme 1*, s. 77.

⁷¹¹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 168. Burada atıf yapılan âyet: Şu’arâ 26/88.

⁷¹² Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 121-123. Burada atıf yapılan âyet: Sebe’ 34/31.

⁷¹³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 412, 427. İlgili âyetler: Tâ-Hâ 20/15; Lokmân 31/34; Ahzâb 33/63.

⁷¹⁴ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 118; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 160-164, 171-179, 295, 443, 529-530; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 156, 507; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 112; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 127, 175, 252, 288; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 335.

⁷¹⁵ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 122.

⁷¹⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 109.

⁷¹⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 473.

⁷¹⁸ Ra’d 13/24.

⁷¹⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 76.

⁷²⁰ İnsan 76/21; (Âyetteki bu ifade *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 335’de de geçmektedir).

içecek”ten olmak üzere dört ırmak bulunduğunu gördüğü anlatılır.⁷²¹ Buna paralel olarak Kur’ân’da “cennetin zemininde akan ırmaklar”dan bahsedilen çeşitli âyetler bulunmakta⁷²² ve onlardan birinde bu ırmaklar, “*Doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, szlmş bal ırmakları*”⁷²³ şeklinde tasvir edilmektedir. Firdevs Cenneti ise, “*iman edip salih amel işleyenlerin ebedi kalacağı yer*” olarak yine Kur’ân’da zikredilmektedir.⁷²⁴ Ayrıca bu eserlerde, Kur’ân’da cennet için kullanılan sıfatlardan “Cennet’-nam”⁷²⁵ ve “Cennet’l-me’v”⁷²⁶ ifadelerine de rastlanır. Yine Besmele Tefsiri’nde Firdevs Cenneti’nin içinde Mü’minler için hazırlanan nimetlerden bahsedilen pasajlarda, “Kur’ân içinde buyrulur/Kur’ân içinde haber verilir ki” denilerek konu ile ilgili çok sayıda âyet zikredildiğı görülmektedir.⁷²⁷ Muhtemelen, Ra’d Sresi’nde geçen ve “*Ne mutlu!*” olarak çevrilen “Tb”⁷²⁸ ifadesinden ilham alınarak Cennet’i A’l içerisinde, kökü yukarda, dalları aşağıda olmak üzere bir ağı bulunduğı ve ona “Tb Ağıacı” denildiğı söylenir ki;⁷²⁹ bu ifade genel olarak İşlm kültür ve edebiyatında da benzer şekillerde yorumlanmış ve birçok dinî-edebî üründe kullanılan bir motif haline gelmiştir.⁷³⁰ Tüm bunlara ilaveten bu eserlerin neredeyse tamamında “sekiz cennet,⁷³¹ huri kızları, cennet taamı, cennet meyveleri, cennet elbiseleri ve cennetteki köşkler” gibi cennete ve içindeki nimetlere atıf yapan çeşitli pasajlar bulunmaktadır.⁷³²

⁷²¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 109-110. (Buna benzer olarak *Kitâb-ı Dr*, s. 85-86’da “Cennet-i A’lâ’nın içinde olan ırmağın biri sttr, biri baldır ve biri anber ve biri dahî b-ı kevser”, *Hızırnâme*, s. 507’de ise “Sekiz mak içinde süt, bal akıttım” ifadeleri geçmektedir).

⁷²² Bakara 2/25; A’râf 7/43; Kehf 18/31; (Ra’d 13/3’de geçen “*Onda ırmaklar meydana getiren*” cümlesi ile, yeryüzündeki ırmaklar kast ediliyorsa da *Makâlât*, s. 102’de bu ifade, cennetteki ırmaklara atfen zikredilmiştir).

⁷²³ Muhammed 47/15.

⁷²⁴ Kehf 18/107-108; M’minn 23/11.

⁷²⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 233. İlgili yetler: Vk’a 56/89; Kalem 68/34.

⁷²⁶ Seyyid Safî, *şeyh Safî Buyruğı*, s. 111, 179, 247, 383; İlgili yet için bkz. Necm 53/15.

⁷²⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 133-142; Burada atıf yapılan yetler: Meryem 19/85; Enbiyâ 21/103; Furkân 25/75; Kasas 28/83; Zuhruf 43/71; Zümer 39/73; Tr 52/23; Rahmân 55/72; Vk’a 56/15-16, 89; Hadîd 57/12; İnsan 76/21; Gâşiye 88/15-16.

⁷²⁸ Ra’d 13/29.

⁷²⁹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 183, 504.

⁷³⁰ Mustafa İsmet Uzun. (2012). “Tb”, *TDV İşlm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 41, s. 317-319.

⁷³¹ Kur’ân-ı Kerim âyetlerinde, cennetin sayısı ile ilgili herhangi bir işarete rastlanmamakla birlikte; dinî-edebî literatürde, bazı hadis rivyetlerinden yola çıkılarak cennetin sekiz kapısı bulunduğuna dair bilgi ve yorumlara rastlanmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu. (1993). “Cennet”. *TDV İşlm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 7, s. 376-386.

⁷³² Anonim, *Kitâb-ı Dr*, s. 86; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 138; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 159, 319, 340; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 119.

Muhtemeldir ki Kur’ân’da cehennem azabını nitelemek için kullanılan yedi farklı ifadeden (cehennem,⁷³³ cahîm,⁷³⁴ hâviye,⁷³⁵ saîr,⁷³⁶ lezâ,⁷³⁷ sakar,⁷³⁸ hutame⁷³⁹) yola çıkılarak bu eserlerde cehennemin “yedi tamu” şeklinde tabir edildiğine rastlanmaktadır.⁷⁴⁰ Cehennem, Kur’ân’da onun hakkında haber verilenlere paralel şekilde; Allah’ın gazabının tezahürlerinden biri olarak⁷⁴¹ karanlık, sert, şiddetli, gürültülü ve içine girenin eziyet çektiği bir yer⁷⁴² şeklinde tasvir edilmiştir. İçinin zakkumla, kan, irin ve katran kazanları ile dolu olduğu söylenir.⁷⁴³ İkrarına sadık kalmayan talipler, kara zebaniler tarafından sürüklenerek cehenneme atılırken, cehennemin de onları karşılayıp kendisine çağıracağı bildirilir.⁷⁴⁴ Ayrıca Kur’ân’da cehennem için kullanılan ve birçok âyette geçen “Cahîm” ifadesi⁷⁴⁵ de Saraynâme’de “Nâr’ı-cahîm” olarak zikredilir.⁷⁴⁶ İlm-i Câvidan’da “Muhammed-Ali’yi ikrâr eylemeyen hakkında buyurulmuştur ki” denilerek “*Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır*”⁷⁴⁷ meâlindeki âyete atıf yapılmaktadır.⁷⁴⁸ Makâlât’da ise aynı âyete atıfla bu dünyada nefsinin yakan kişinin âhirette yanmaktan kurtulacağı söylenmekte⁷⁴⁹ ve cehennemle ilgili bazı Kur’ân âyetlerinden alıntılar yapılarak; kişi eğer Allah’tan ve cehennemden korkuyorsa Cenâb-ı Hakk’ın isteklerini yerine getirmesi ve şeytana uymaması gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁷⁵⁰ Cehennem; “Allah’ın birliğini ikrâr etmeyen, O’nun emirlerini tutmayan, gazâbından korkmayan, sâlihlerin izinden gitmeyen, fesatlık eden, haram yiyen, zinâ eden, yalan söyleyen, gammâzlık ve bî-namazlık edenlerin varacağı yer”dir.⁷⁵¹ Ayrıca imanı olan kimsenin cehenneme girse dahi oradan çıkacağı; imansız olarak ölenlerin ise sonsuza dek

⁷³³ Bakara 2/206; Âl-i İmrân 3/12; Nisâ 4/55; A’râf 7/18 vd.

⁷³⁴ Mâide 5/10; Sâffât 37/55; Mü’min 40/7; Tekvîr 81/12 vd.

⁷³⁵ Kâri’a 101/9

⁷³⁶ Lokmân 31/21; Ahzâb 33/64; Fetih 48/13; Mülk 67/10-11 vd.

⁷³⁷ Meâric 70/15.

⁷³⁸ Kamer 54/48; Müddessir 74/26-27, 42.

⁷³⁹ Hümeze 104/4-6. (Cehennemin adları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Lokman Bedir. (2022). *İnsanın Hayat Yolculuğu*. Duvar Yayınları, İzmir, s. 155-179).

⁷⁴⁰ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 85; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 464; (Ayrıca Hicr 15/43-44’de cehennem hakkında “*Onun yedi kapısı vardır*” denilmesi de “yedi tamu” ifadesine kaynaklık etmiş olabilir).

⁷⁴¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 420.

⁷⁴² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 423, 533, 554. İlgili âyetler: Nisâ 4/56; İbrâhim 14/16-17; Furkân 25/12; Fâtır 35/36; Vâkı’a 56/42-44.

⁷⁴³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 109; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 80, 491-492. İlgili âyetler: Duhân 44/43; Gâşiye 88/6-7; İbrâhim 14/16.

⁷⁴⁴ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 76. İlgili âyetler: Furkân 25/34; Kâf 50/30; Nebe’ 78/21.

⁷⁴⁵ Bkz. 697 no.lu dipnot.

⁷⁴⁶ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 312.

⁷⁴⁷ Bakara 2/24.

⁷⁴⁸ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 77-83. (Bu minvaldeki ifadeler, söz konusu geleneğin Hz. Ali’yi konumlandığı yerle ilgili olarak anlaşılmalı ve buna göre okunmalıdır. Bkz. 661 no.lu dipnot).

⁷⁴⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 47.

⁷⁵⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 134-137; Burada atıf yapılan âyetler: Hicr 15/43; Meryem 19/71; Nâzi’ât 79/37.

⁷⁵¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 534.

orada kalacağı; asıl büyük korkunun da işte bu durum olduğu bildirilmektedir ki; Kur’ân’da da inkârcıların cehennemde ebedî olarak kalacaklarını haber veren çeşitli âyetler mevcuttur.⁷⁵² Kur’ân’da geçen ve bulunduğu yerden hem cennetin hem de cehennemin görülebildiği yüksek bir mevki olduğu anlaşılan “A’râf” ise Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda “Allah’ın dergâhından sürülenlerin cehennemden sonra uğrayacakları ikinci mekân” olarak yorumlanmıştır.⁷⁵³

Bu eserlerde, Âhirete iman etmenin bir sonucu ve gereği olarak; kişinin bâkî olan âlem dururken fânî ve vefasız olan dünyayı ona tercih etmemesi ve henüz dünyada iken âhireti için yatırım yapması hususunda uyarılar içeren birçok pasaj bulunmaktadır.⁷⁵⁴ Örneğin Hz. Ali’nin “Âhirete yönelmiş olana dünya haramdır, dünyaya yönelmiş olana âhiret haramdır, Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır” şeklinde bir sözü aktarılır ve ardından “*Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama âhirette onun hiçbir nasibi olmaz*”⁷⁵⁵ meâlindeki âyet zikredilir.⁷⁵⁶ Akıllı kimselerin yapılan uyarıları dikkate alarak dünyada iken kendi nefis muhasebesini yapacağı, bu uyarıları işittikleri halde ihmalkârlık edip de hesabını mahşer gününe bırakanların ise ahmak oldukları söylenir.⁷⁵⁷ Ve yine dünyada helâl-haram sınırlarına riayet etmeden yaşayanların hakikatte kıyamete inanmadıklarına vurgu yapılarak; eğer o güne inansalardı böyle davranamayacakları ifade edilir.⁷⁵⁸

3.2. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde İbâdet

Alevî-Bektâşî geleneğinde kulluk ve ibâdet konusu, genel olarak insanın Allah tarafından seçilmiş ve şerefli bir canlı olmasından yola çıkılarak; varlığının anlamını ve dünyaya geliş amacını kendisine sorgulatmaya ve hatırlatmaya yönelik olarak ele alınmıştır. İbâdet/amel, imanin sonucu ve dört kapının ilki olan şeriatın bir gereği olarak görülüp, yapılması zorunlu temel ibadetleri yerine getirmenin önemine dikkat çekilirken aynı zamanda ibadetin insanın günlük yaşantısına yansımaları öngörülen ahlâkî boyutuna da oldukça vurgu yapılmıştır. Makâlât’da “İbâdet îmandır, îman ibâdettir, birbirinden ayrı olmaz” denilmiş fakat her ibâdetin insanı îmana ulaştırmayacağı gibi, her günahın da küfre sebep olmayacağı

⁷⁵² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 423-424. İlgili âyetler: Nisâ 4/168-169; Tövbe 9/68; Ahzâb 33/64-65.

⁷⁵³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 565-566. İlgili âyetler: A’râf 7/46-48. (A’râf kavramı hakkında müfessirlerin farklı yorumları bulunmakla birlikte “bir geçiş veya bekleme noktası” olduğu görüşü ağır basmaktadır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz. (1991). “A’râf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 3, s. 259. Buradaki yorum ise oldukça kendine özgüdür).

⁷⁵⁴ Anonim, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, s. 29, 70; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 473; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 343; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 112.

⁷⁵⁵ Şûrâ 42/20.

⁷⁵⁶ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 217-223.

⁷⁵⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 195-196.

⁷⁵⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 71-72.

belirtilmiştir.⁷⁵⁹ Yine îman için söylenen “Tanrının buyruğunu tutmak, sakının dediğinden sakınmaktır”⁷⁶⁰ ifadesi, bu gelenekte îman ve amel konusunun bir bütünlük içinde düşünülüp anlaşıldığını göstermektedir.

3.2.1. İbadetin özü: Kulluk bilinci

Alevî-Bektâşî klasiklerine göre insan, Allah’ın kendisine bahsettiği akıl, bildirdiği ilim ve hikmet ile diğer canlılardan farklı ve üstün kılınmıştır. Bunun karşılığında; özündeki cevheri bilmek, dünyaya geliş amacını anlamak ve insanî vasıflarına lââyık bir tutum sergilemekle vazifeli bulunmaktadır. Söz konusu eserlerde bu bakış açısını yansıtan birçok pasaja rastlamak mümkündür.⁷⁶¹ İnsan, “Allah’ın nûru” ve “her şeyin maksadı” olarak nitelenir⁷⁶² ve insanlık elbisesi giymenin “Allah’ı, Peygamberi ve kendini bilmek” le mümkün olacağı bildirilir.⁷⁶³

Yaratıcı tarafından adeta bir saray gibi süslenip düzenlenmiş olan dünyanın, insanın kullanımına sunulmuş ve içindeki tabiat ve canlıların kendisine boyun eğdirilmiş olduğuna dikkat çekilerek; ona, bunun farkındalığı içinde olması, kendi kadir ve kıymetini geçici hevesler peşinde zayi etmemesi konusunda nasihatle bulunulur. Bilhassa Kaygusuz Abdal’ın Saraynâme ve Dil-güşâ adlı eserlerinde, Kur’ân-ı Kerim âyetlerine de atıflarda bulunularak bu temanın öne çıkarıldığı görülür. Örneğin: “Sen âdemsin, gök ehli sana secde kıldı, yer ehli sana mûtî oldu. Havada gezen bulutlar, yel, yağmur senin için işler. Ay, gün senin için doğar dolanır. Mustafâ kavlinde eğer özünü bildin ise bunun gibi kerâmetin var, eğer bilmedinse neûz’ü-billah ‘*esfelü’s-sâfilîn*’densin”⁷⁶⁴ ve “Eğer gaflet ile dirilip gafil olursan insaniyyet hikmetine zulm eylemiş olursun. Kendi özünü bilmemiş, ‘*bel hum edall*’ menziline kalmış olursun”⁷⁶⁵ ifadelerinde, insanın Allah tarafından en güzel şekilde yaratılmış ve kendisine anlama ve akletme kabiliyeti verilmiş olmasına rağmen bu özelliklerine aykırı davrandığında “aşağıların aşağısına”⁷⁶⁶ inerek adeta “hayvanlar gibi, hatta daha da şaşkın”⁷⁶⁷ bir duruma düşeceğini bildiren Kur’ân âyetlerine telmihte bulunulmuştur. İlm-i Câvidân’da bu âyetlerden A’râf 179 alıntılanarak, “Âdem olan pîrlar ve pîrlere erenlerdir. Siz dahî pîrlere erişin ki; âdem olasınız.

⁷⁵⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 68.

⁷⁶⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 71.

⁷⁶¹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 159, 239, 272, 287-288, 300, 308-312, 327, 343, 359-360, 371, 380 (Burada “Ol kim oldu ‘*indehû ilmu’l-kitâb*’. Çün benem sen de bana kıl iktirâb” beytinde Ra’d Sûresi 13/43 no.lu âyete telmihte bulunulmuştur), 387.

⁷⁶² Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 242-245.

⁷⁶³ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 214.

⁷⁶⁴ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 116.

⁷⁶⁵ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 131.

⁷⁶⁶ Tîn, 95/5; (Aynı âyete atıfla benzer ifadeler için bkz. *Saraynâme*, s. 340; *Hızırnâme*, s. 101).

⁷⁶⁷ A’râf, 7/179.

Eğer ermezsen, hayvan kalırsın” denilir.⁷⁶⁸ Aynı eserde, insanoğlunun şerefli kılındığını ifade eden âyet⁷⁶⁹ zikredildikten sonra “Âdem isen âdemi fehm eyle! Âdem isen Hakk’dan haber al!” denilmiş ve aksi takdirde “doğru yola çağırıldıklarında duymazlıktan ve görmezlikten gelen kimseler” den olunacağına işaret etmek üzere mevzû ile ilişkilendirilen Kur’ânî ifadede alıntı yapılmıştır.⁷⁷⁰ Şeyh Safî Buyruğu’nda ise söz konusu âyet-i kerimede “hayvandan bile daha şaşkın” olduğu söylenen kişilerin “salât ve zekât ehli olmayan, Hakk’ın esrârını akledip düşünmeyen, hakkı batıldan ayırmayan, hayvanlar gibi yeme-içme ve şehvetten başka bir şey bilmeyen” kimseler olduğundan bahsedilir ve ardından “Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler; âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler”⁷⁷¹ meâlindeki âyet zikredilir.⁷⁷² Diğer eserlerde de Hakk’a karşı kayıtsız ve kendi özlerinden bî-haber oldukları için hevâ ve heveslerinin esiri olmuş kişilerin hayvan mertebesinde olduğuna dair benzer ifadeler rastlanmaktadır.⁷⁷³

Makâlât’da “Marifetli cân, erenler cânıdır. Marifetsiz cân, hayvanlar cânıdır. Âşık olanların tenleri ölür fakat cânları ölmez” denildikten sonra Kur’ân’dan “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma!”⁷⁷⁴ ifadesi zikredilir. Ardından kendini bilmenin çok güç bir iş olduğundan bahsedilerek; “Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh rabbimin emrindendir”⁷⁷⁵ ve “İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordu”⁷⁷⁶ meâlindeki âyet cümlelerine atıf yapılmıştır.⁷⁷⁷ İlm-i Câvidân’da ise bir kimsenin, Hak Teâlâ’yı lâıykıyla bilmesinin yolunun kendi nefsinı tanımaktan geçtiğine dair bir pasajda; bunu sağlamak için, zaman zaman kendi ile baş başa kalarak sessizce ve içtenlikle Rabbini anmasını öğütleyen Kur’ân âyeti zikredilmektedir.⁷⁷⁸

⁷⁶⁸ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 293; (Aynı âyet, başka bir pasajda; “Nefsin ve tama’ın hevâsından kendini pâk eyle, zira Hak Teâlâ şöyle buyurur” denilerek zikrediliyor ve “Onlara gönül verdim Hakk’ı idrak edemediler, göz verdim hak yolu göremediler, kulak verdim Hakk’ın hitabını işitemediler” deniyor. Bkz. s. 144-147).

⁷⁶⁹ İsrâ 17/70.

⁷⁷⁰ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 137; (Burada kendisinden alıntı yapılan A’râf 7/198 no.lu âyetteki ifâde, öncesine bakıldığında “kendisine yalvarıldığında duymaktan ve karşılık vermekten aciz olan putlar”ı kastediyor görünmektedir. Fakat burada Hakk’a çağırıldıklarında duymazdan gelen kişilere işaret etmek üzere zikredilmiştir).

⁷⁷¹ Rûm 30/7.

⁷⁷² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 63.

⁷⁷³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 64, 90; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 260; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 355; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 65, 113; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 143-146; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 164, 200, 368.

⁷⁷⁴ Âl-i İmrân 3/169.

⁷⁷⁵ İsrâ 17/85.

⁷⁷⁶ Âl-i İmrân 3/152.

⁷⁷⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 86-90; (Beş türlü cân bulunduğu ve içlerinden birinin “ruhânî cân” olduğundan bahsedilen bu bölümde, “Beden uyuyunca ruhânî cân uyanır” denildikten sonra “Uykunuzu dinlenme vesilesi kıldık” manasına gelen Nebe’ 78/9 no.lu âyet zikredilmektedir).

⁷⁷⁸ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 115. Burada atıf yapılan âyet: A’râf 7/205.

İnsanın, Kur'ân'da da bildirildiği üzere kendisinden, yeryüzünde ilâhî irâdeyi hakkıyla temsil etmesi beklenen bir “halife” olarak yaratıldığına⁷⁷⁹ da vurgu yapılmakta⁷⁸⁰ ve kendisine atfedilen bunca kıymete değecek şekilde davranarak dünyanın bir sahibi olduğunu unutmadan, onun geçici zevklerine itibar etmeden, Hakk’a mûti ve Peygambere tâbi olacak şekilde yaşaması konusunda uyarılmaktadır.⁷⁸¹

Fütüvvetnâme’de “Sana şeriatta, tarikatta, marifette ve hakikatte adın nedir? diye sorarlarsa bunun cevabı; şeriatta adım ‘insan’dır, tarikatta ‘âdem’dır, marifette ‘mü’min’dır, hakikatte ise ‘salsal’dır” ifadesinde, zikredilen her isimlendirme için o kelimenin geçtiği bir Kur'ân âyetine atıf yapılarak insanın çeşitli mertebelerine dair ilginç bir yorum getirilmiştir.⁷⁸²

Kendi özünü ve Rabbini tanıma gayreti içerisinde olan insandan beklenen bir sonraki adım ise varoluşunun anlam ve amacını sorgulamasıdır.⁷⁸³ “*Ben cinleri ve insanları, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım*”⁷⁸⁴ meâlindeki Kur'ânî ifadede yola çıkılarak⁷⁸⁵ dünyanın “Hakk’ın ululuğu ve kulun kulluğunun belli olacağı yer”⁷⁸⁶ olarak nitelendiği görülür ve insanın, buradaki başlıca vazifesinin, Allah’a şükrünün ve minnetinin bir ifadesi olarak kulluk vazifelerini yerine getirmek ve O’nun elçileri vasıtasıyla bildirmiş olduğu buyruklarına riayet etmekten ibaret olduğuna vurgu yapılır.⁷⁸⁷ Fakat insanın çoğu zaman dünyanın süsüne aldanıp onu fazlasıyla sahiplendiği ve dolayısıyla asıl vazifesini unutup ihmal ettiğine dikkat çekilerek⁷⁸⁸ “İşini vadeye salma ey âkil, dem bu demdir sen halini bunda bil!”⁷⁸⁹ denilmiştir.

İbâdetin özü, genel manada “gayr-i hak işlerden perhiz eylemek” olarak tanımlanırken⁷⁹⁰ kulluk bilinci, “Allah’ı bir bilmek, amel etmek ve benliğini yok sayıp (fenâfillâh) yalnızca rızâullâhî gözetmek” şeklinde özetlenmiştir.⁷⁹¹

⁷⁷⁹ Bakara 2/30 (Âyetin açıklaması için bkz. H. Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, s. 100-102); En'âm 6/165; Fâtır 35/39.

⁷⁸⁰ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 143, 168, 260.

⁷⁸¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 271; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 83, 112, 115, 150; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, 139, 147-148, 171, 179-180, 235, 303, 323, 339.

⁷⁸² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 209-211. Burada sırasıyla atıf yapılan âyetler: İsrâ 17/11; Yâsîn 36/60; Hucurât 49/10; Rahmân 55/14.

⁷⁸³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 537; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 124.

⁷⁸⁴ Zâriyât 51/56.

⁷⁸⁵ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 209; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 259.

⁷⁸⁶ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 176. (Benzer bir ifade için bkz. s. 152).

⁷⁸⁷ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 115-116; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 163, 188, 207-208, 211, 239, 247, 335, 352.

⁷⁸⁸ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 120-123.

⁷⁸⁹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 128. (Benzer ifadeler için bkz. *Hızırnâme*, s. 347, 476-479, 511).

⁷⁹⁰ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 107; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 248.

⁷⁹¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 255.

3.2.2. Kulluğun gereği: Sorumluluklara riayet

Alevî-Bektâşî geleneğinde, insanın hakikate ulaşma yolculuğunda geçmesi gereken merhalelerin ilki olarak anılan “şeriat”, Allah’ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak olarak tarif edilir⁷⁹² ve helal-haram, temiz-murdar gibi ayrımların ancak onunla bilinebileceği söylenir.⁷⁹³ İnsanın sonuçlarından sorumlu olduğu amellerin, vahiy yoluyla kendisine bildirildiği⁷⁹⁴ ve îmanın ancak Allah’ın emir ve yasakları ile belirlenen sınırlara riayet edilmesi ile tamamlanacağı haber verilir.⁷⁹⁵ Makâlât’da “Tevhîd tâcdır, ibâdet takvâdır, Müslümanlık hil’âtdır, Menşûr, taht, milket, ra’iyyet İslâm’dır” denilerek ardından Kur’ân’dan “Allah katında din, İslâm’dır”⁷⁹⁶ ifadesinin zikredilmesi ile adeta dinin îman, ibâdet ve muâmelât boyutları etrafında veciz bir çerçeve çizilmiştir.⁷⁹⁷ Kişi, eğer kendisine Hakk’tan gayri bir nesneyi gaye edinirse artık o şeyi kendisine mabut edinmiş olacağına işaret edilerek; Kur’ân’da şeytanın, Âdem’e secde edilmesi emrine karşı çıkmasından bahseden âyete atıfla “Ve kâfirlerden oldu”⁷⁹⁸ cümlesi zikredilmiş ve kulun, Allah’ı biricik mabudu ve maksûdu bilmesi, dolayısıyla râğbetinin ve ibâdetinin sırf O’na yönelik olması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁷⁹⁹ Ayrıca Allah’ın koyduğu hükümlere kayıtsız şartsız sâdık olmanın bir ifadesi olarak, Kur’ân’dan “semi’nâ ve eta’nâ/işittik ve itaat ettik” cümlesine yapılan atıfla, O’nun tarafından gelen her şeye razı olmanın gereği vurgulanmıştır.⁸⁰⁰

Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda Allah dostlarının durumlarının açıklandığı bölümde, Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye “Evliyâlık, şehitlik ve sıddıklığın ne ile tamam olacağı”nı sorduğu bir diyalog aktarılmaktadır. Hz. Ali, buna cevâben, kişinin Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehâdet cümlelerini söylemekle Müslüman olmuş sayılacağını fakat bunun tek başına yeterli gelmeyeceğini anlatmak için “yalnız bir buğday tanesi gibi olacağı” benzetmesini yapmaktadır. Devamında o tanenin başak vermesi, çoğalması ve türlü aşamalardan geçerek yenmeye hazır bir ekmek haline gelmesine dair örnekler verilerek; iman eden kişinin de yapacağı ibâdetler vasıtası ile belli merhalelerden geçerek Allah’a yakın olma mertebesine erişebileceğine işaret edilmektedir.⁸⁰¹ Buradaki temsil, Kur’ân’da Allah yolunda infakta bulunan kimsenin bu ameli

⁷⁹² Anonim, *Erkânâme I*, s. 133; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 80.

⁷⁹³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 44; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 142, 272, 335, 380; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 60.

⁷⁹⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 129, 176, 542.

⁷⁹⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 554.

⁷⁹⁶ Âl-i İmrân 3/19.

⁷⁹⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 102. (Aynı âyete, 93. sayfada da atıf var).

⁷⁹⁸ Bakara 2/34.

⁷⁹⁹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 73.

⁸⁰⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 239. Burada atıf yapılan âyet: Bakara 2/285.

⁸⁰¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 251-252.

sebebiyle erişeceği berekete atfen “her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum”a benzetildiği âyeti akla getirmektedir.⁸⁰²

Kur’ân’da ilk olarak yeryüzüne ve dağlara teklif edilen fakat onların çekinerek reddettiği, insanın ise adeta cahil cesareti ile yüklenmekten kaçınmadığı bir emanetten bahsedilir ki; âyetin tefsirinde, burada bahsi geçen emanetin “akıl ve hür irade” olduğu, dolayısıyla “yaptıklarının sonuçlarından sorumlu bir varlık olunması” anlamına geldiği söylenmiştir.⁸⁰³ Erkânâme’de ise ilgili âyete atıfla “emanetten murâd, beş vakit namaz, taliplerin birbirini sevip ziyaret etmeleri, mü’minlerden lokmasını sakınmamak ve münafıklara lokma yedirmemektir”⁸⁰⁴ denilmesi ile hem ibadî hem de ahlâkî yönden insanın sorumluluklarına dikkat çekildiği görülmektedir. Şeyh Safi Buyruğu’nda aynı âyete atfen buradaki emanetten kastın “el, ayak, göz, kulak, dil” olduğu; zira her türlü kötülüğün bu organlar vasıtası ile işlendiği, sûfî olan kişinin bu sayılanları zapt etmesi ve gereğince kullanması gerektiği söylenerek, meselenin kötülükten sakınma boyutuna da dikkat çekilmiştir.⁸⁰⁵

Makâlât’da Kur’ân âyetlerine atıflarda bulunularak şeriatın makamlarının açıklandığı bölümde, ilk olarak “îman etmek” ve ondan sonra “ilim öğrenmek” zikredilirken bununla ilgili olarak Kur’ân’da, “Ehl-i Kitab’ın bilginleri nezdinde âlim ve yetkin kişilere, sahip oldukları bilgi ve sorumluluğa uygun bir şekilde, samimiyetle hakikati ikrâr etmeleri gerektiğinin hatırlatıldığı” âyetin⁸⁰⁶ alıntılanması ile ilmin kuru kuruya malûmat sahibi olmaktan ibaret olmadığı anlatılmak istenmiştir.⁸⁰⁷ Nitekim Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda “Hilâf yola gitme, Allah’ın emrini tut, nehyinden kaç! Yüz bin kitap okusan da sana gereken iki kelâmdır: biri emri, biri de nehyi”⁸⁰⁸ denmesi, buradaki ilimden kastın “hakkı bâtıldan ayıracak bilgiyi edinmek” olduğunu teyit eder mahiyettir. Fütüvvetnâme’de buna dair, ilmin de bir ibâdet olduğu; çünkü hayrın ve şerrin, fayda ve zararın onunla bilindiğinin söylenmesi de aynı

⁸⁰² Bakara 2/261.

⁸⁰³ Ahzâb 33/72. Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 4, s. 405-406.

⁸⁰⁴ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 45-46; (Buradaki ‘lokma yemek/yedirmek’ tabiri ile genel manada bir kişiyle karşılıklı ilişki içinde olunması, samimiyet kurulması ve sır paylaşılması kastediliyor gibi görünmektedir. Zira Şeyh Safi Buyruğu, s. 369-375’de tâlipler pîrin huzurunda sohbet halkasında bulunup da orada tercüman lokması yenirken, dışardan tarikat ehli olmayan birinin aniden gelmesi durumunda o lokmadan gelene verilmeli mi yoksa ortadan kaldırılmalı mı diye sorulur. Buna cevaben ise, eğer gelen kişi o lokmayı görmüşse artık bir emanet hükmünde olarak ona da verilmesi gerektiği söylenir ve bu davranış, o kişiye karşı bir lütuf olarak değerlendirilerek Kur’ân’dan “Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez” ifadesi ile teyit edilir. Kur’ân’da bu ifadenin geçtiği yerler için bkz. Tevbe 9/120; Hûd 11/115; Yûsuf 12/90).

⁸⁰⁵ Seyyid Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 83-85.

⁸⁰⁶ Âl-i İmrân 3/79. Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, s. 616.

⁸⁰⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 72.

⁸⁰⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 464.

minvalde değerlendirilebilir.⁸⁰⁹ Şeyh Safî Buyruğu'nda ise bir kimsenin dinî-fikhî konularda kendisine lazım olacak kadarıyla bilgi sahibi olmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.⁸¹⁰ Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda kulun ilminin, Allah'ın ilmine nazaran yüz bin denizin içinde bir damla mesabesinde olduğu hatırlatılarak bu hususta haddini bilmesi öğütlenirken; “Okumak-dinlemek birer sebeptir, kulun vücudu ancak Allah'ın emrini tutup, nehyinden kaçmakla ıslâh olur” denilmektedir.⁸¹¹ Saraynâme'de, insanın gelişim ve ilerlemesinin “akıl, ilim ve taat” birlikteliğine bağlı olduğunun söylenmesi de aynı minvalde değerlendirilebilir.⁸¹²

Şeriatın üçüncü makamı, “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin*”⁸¹³ ve “*Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*”⁸¹⁴ şeklindeki Kur'ânî ifadelerle de başvurularak “zekât, oruç, hacc, gazâ ve cenâbetten arınmak” olarak bildirilir ki bunların tamamı Kur'ân'da emredilen sorumluluklardandır.⁸¹⁵ Devamında “helal kesb eylemek ve ribâyı haram bilmek,⁸¹⁶ nikâh kılmak,⁸¹⁷ hayzın ve nifasın nikâhını (bu hal üzere iken cinsel ilişkiyi) haram bilmek,⁸¹⁸ sünnet-i cemaat (cemaat sünnetine devam etmek),⁸¹⁹ şefkat,⁸²⁰ arı (temiz) giymek ve arı yemek,⁸²¹ emr-i ma'rûf ve yaramaz işlerden sakınmak”⁸²² olarak sıralanan makamların her biri ile Kur'ân'dan bir âyet arasında bağlantı kurulduğu ve mevzunun bu şekilde temellendirildiği görülmektedir.⁸²³

Burada sayılanlar içerisinde, gerekliliği Kur'ân'da bildirilmiş olan ve Alevî-Bektâşî geleneğinde de Kelime-i şehâdet ile birlikte İslâm'ın beş temel esası olarak sayılan namaz, oruç, hacc ve zekât ibadetleri hakkında bu eserlerde çeşitli itikâdî, fikhî ve tasavvufî yorumlara

⁸⁰⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 195.

⁸¹⁰ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 247.

⁸¹¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 549-550.

⁸¹² Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 120.

⁸¹³ Bakara 2/43, 110; Nûr 24/56.

⁸¹⁴ Âl-i İmrân 3/97.

⁸¹⁵ İlgili âyetler için bkz. Zekât: Tevbe 9/60; Meryem 19/31; Enbiyâ 21/73; Hac 22/78; Nûr 24/56; Oruç: Bakara 2/183; Hac: Âl-i İmrân 3/97; Cihad/Gazâ: Bakara 2/190; Enfâl 8/39; Tevbe 9/41; Hac 22/39; Abdest/Gusûl: Nisâ 4/43; Mâide 5/6.

⁸¹⁶ Bakara 2/275'e atıf var.

⁸¹⁷ Bakara 2/20'ye atıf var.

⁸¹⁸ Burada Nisâ 4/23 no.lu âyete atıf yapılmış ise de başka nüshalarda Bakara 2/222'nin geçiyor olması, bir yanlışlık olduğunu düşündürmektedir. Zira bu husus ile ilgili olan, Bakara 222. Âyettir.

⁸¹⁹ Fetih 48/23'e atıf var. (Âyette geçen “*sünnetullâh*” ifadesi ile bağlantı kurulmuş olmalı).

⁸²⁰ Bakara 2/27'ye atıf var. (Âyette “*Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şey*” olarak geçen ifadede; sıla-i rahim denilen akrabalık bağlarını gözetmek, karı-kocanın arasını bulmak gibi özel ilişkilerin veya insanlığın tevhid inancı etrafında buluşması gibi toplumsal birlikteliğin anlaşılabilirliği söylenmiştir ki; burada da “şefkat” kavramı ile bağlantılı ele alındığını görüyoruz. Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, s. 94).

⁸²¹ Bakara 2/172'ye atıf var.

⁸²² Âl-i İmrân 3/114'e atıf var.

⁸²³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 68-75. (Benzer ifadeler için bkz. s. 44; ayrıca *Fütüvvetnâme-i Tarikat*'da şeriatın on makamının sayıldığı pasaj, s. 69).

rastlanmaktadır.⁸²⁴ Namazın şartlarından olan temizlik ile ilgili olarak, vücuda ve elbiseye dokunan maddî pisliğin su ile yıkanarak giderilmesi ve ayrıca hükmî pislik konumundaki cünüplüğü gidermek için de abdest (gusül) alınması gerektiği belirtilirken, manevî temizliğin önemine de vurgu yapılarak; insanın bünyesinde şeytana özgü fiiller bulundurması ile de pis olacağına dikkat çekilmiştir.⁸²⁵ Abdestin dört kısım olmak üzere elleri, yüzü, başı ve ayakları yûmak/yıkamak olduğunun söylenmesi,⁸²⁶ “abdest âyeti” olarak da bilinen ve Kur’ân’da namaza hazırlık sadedinde yapılması gereken vücut temizliğinin tarif edildiği âyet⁸²⁷ ile birebir uyumludur. Namazın ise, “salât-ı hazar, salât-ı sefer ve salât-ı cum’a” şeklinde üç kısma ayrıldığı görülmektedir⁸²⁸ ki bu bilginin karşılığını da yine Kur’ân âyetlerinde bulmak mümkündür.⁸²⁹

Namaz ibadetinin, Hz. Peygamber’in miraca çıktığı zamanda, elli vakit olarak farz kılındığı, kendisinin bunun hafifletilmesini dilemesi üzerine beş vakitte karar kılındığı anlatılırken; Kur’ân’dan “*Kim bir iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır*”⁸³⁰ meâlindeki cümle zikredilir ve beş vakit namazın, ilk seferde istenen elli vaktin yerine geçeceği söylenerek, sevabı açısından ona bedel olacağı kastedilir.⁸³¹ Beş vakit namazın isimleri ise Fütüvvetnâme’de “subh, zuhr, aşr, mağrib ve işâ” olarak sayılmaktadır.⁸³² Velâyetnâme’de yer alan ve Hacı Bektâş-ı Velî ile beraberindeki kişilere dair anlatılan menkibelerde “ezan, kamet, abdest, mescid, cemaatle namaz, Cuma namazı, namaz sonrası dua, zikir ve salavat” gibi kavramların geçtiği pasajlar, namaz ibadetinin onların günlük yaşantılarında kapladığı yeri anlamamız bakımından dikkate değerdir.⁸³³

⁸²⁴ Bu esaslar, *Makâlât*, s. 44’de “âbidlerin taatleri” olarak zikredilmekte ve bunlara ilave olarak “savaşa çağırıldığında gitmek ve cünüp olduğunda gusül almak” sayılmaktadır. *Erkannâme I*, s. 134-137’de, ilki salavât’ı şerife olmak üzere “Müslümanlık beş nesne iledir” diyerek sayılır ki; bunlardan zekât ve hac birlikte dördüncü sırada yer alırken; beşinci olarak “kâfire karşı gazâ etmektir” denilir. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 272’de “Allah’ın hizmeti nedir dersin, beş emri vardır” denilerek sayılmıştır. Aynı eserin 291. ve 593. sayfalarında da benzer ifadeler geçer. *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 405’te ise “Şeriat ehli olan kişiye lâzım” olan şeyler olarak geçmektedir.

⁸²⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 51.

⁸²⁶ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 245.

⁸²⁷ Mâide 5/6.

⁸²⁸ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 237-245.

⁸²⁹ Salât-ı hazar, kişinin kendi ikâmet ettiği yerde kıldığı namazdır ve özel bir hükmü bulunmamaktadır. Salât-ı sefer, Nisâ 4/101 no.lu âyette verilen ruhsata binâen; savaş esnâsında veya yolculukta kısaltılarak kılınan namazdır. Salât-ı Cum’a ise Cum’a Sûresi 9-11. âyetlerde emredildiği üzere Cuma günleri öğle vaktinde cemaatle kılınması gereken namaza denilmektedir.

⁸³⁰ En’âm 6/160.

⁸³¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 153, 241. (Burada oruç ibadeti ile ilgili olarak da benzer şekilde başta altmış gün olarak farz kılınıp daha sonra otuz güne indirilerek hafifletildiğinden bahsedildikten sonra aynı âyet zikredilir).

⁸³² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 213.

⁸³³ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 134, 158, 214, 217, 257, 397, 402, 473, 521-522, 614. (Benzer ifadeler için bkz. *Muhammed b. Hanefiyye Cenknâmesi*, s. 47, 61; *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, s. 46, 70).

Şeyh Safî Buyruğu'nda "bî-namaz", Hakk'a boyun eğmeyen ve Hak sözü delil olarak kabul etmeyip ona karşı çıkan kimse olarak tarif edilir. Zira namazın, Hakk'a secde kılıp, onun hükmüne, emrine mûî olmayı ifade ettiği söylenerek; gönlü dünya telaşı, vesvese ve kibirle dolu olanların namazın bu hakikatine erişememiş olacaklarına işaret edilmektedir.⁸³⁴ Bu anlatım ile Kur'ân'da namazın "Allah'ın huzurunda huşû ile durularak",⁸³⁵ "O'nun emrine boyun eğerek",⁸³⁶ "Derin bir saygı hali ile",⁸³⁷ "Gönülden O'na yönelerek ve O'na saygısızlıktan sakınarak"⁸³⁸ kılınmasının öğütlendiği âyetler adeta birbirini tamamlar niteliktedir.

Hac vazifesi ile ilgili olarak, bu ibadetin Hz. Âdem ve Havva zamanından bu yana farz olduğu söylenmektedir.⁸³⁹ Haccın farziyetini bildiren Kur'ân âyetine atıfta bulunularak; "*Oraya giren emniyette olur*"⁸⁴⁰ meâlindeki cümle alıntılanmakta ve şariat ehli olan bir kimse, eğer güç yetirebiliyorsa, cehennem ateşinden emin olmak için, hacca giderek Beytullâh'ı tavaf etmek üzere çabalar denilmektedir. Ayrıca mü'minlerin gönlü, Hakk'ın mübarek evi olarak kabul edilmiş ve buna binâen tarikat ehlinin nezdinde "mürebbinin gönlüne girmek", adeta hacca gitmekle eş değerde görülmüştür.⁸⁴¹

Zekât ve sadaka ibadetleri, kişinin çok sevdiği biri için gözünün hiçbir şeyi görmeyip neyi varsa feda etmesi ile kıyas edilmiş ve Hakk talibi olan bir kimsenin de bu yolda gerektiğinde canından ve malından geçecek bağlılıkta olması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁴² Kişinin dünyada kıyıp da harcayamadığı, zekâtını vermekten kaçındığı malının, cehennemde boğazına dolanıp da ona eziyet vereceğinden bahsedilir.⁸⁴³ Velâyetnâme'de Hoca Ahmed Yesevî'nin örnek vasıflarından bahsedilen bölümde, onun daima ibadet ve taat üzere olduğu söylendikten sonra; dünya malını toplayıp yıgmaktan kaçındığı, kendisine ulaştırılan sadaka ve kurbanları ihtiyaç sahipleri ile buluşturduğu bir müesseseye öncülük ettiği anlatılır.⁸⁴⁴ Bu gelenekte "musâhiplik" olarak isimlendirilen ve ilhamını, Hz. Peygamber'in hicret sonrası Mekke'li muhâcirler ile Medine'li ensâr arasında tesis ettiği kardeşlik müessesesinden alan

⁸³⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 55-57.

⁸³⁵ Bakara 2/238.

⁸³⁶ Mâide 5/55.

⁸³⁷ Mü'minûn 23/2

⁸³⁸ Rûm 30/31.

⁸³⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 91.

⁸⁴⁰ Âl-i İmrân 3/97.

⁸⁴¹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 407-409. (Bu bakış açısı, dinî kavramların tasavvufî bakış açısıyla yorumlanma biçimine bir örnek olarak değerlendirilmelidir).

⁸⁴² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 419.

⁸⁴³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 200.

⁸⁴⁴ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 98.

erkâna göre;⁸⁴⁵ iki musâhipten biri fakir, diğeri zengin olduğu durumda, zengin olan, malının yarısını diğeri ile paylaşmalıdır.⁸⁴⁶ Nitekim Hz. Peygamber'in de sahabeleri birbiri ile kardeş olarak ilân etmekle; aralarında maddi ve manevî bir yardımlaşmanın sağlanmasını hedeflediği açıktır.⁸⁴⁷ Zira Kur'ân'da da onların bu hedefe uygun şekilde mü'min kardeşlerini kendi nefislerine tercih etmelerinin, takdir ve taltif edildiği görülür.⁸⁴⁸

Makâlât'da bir kimsenin "iman ettim" deyip gönülden inanmamasının, Allah'ın emirlerinden birini veya Hz. Peygamber'i inkâr etmesinin, Hz. Peygamber'in evlatlarından biri için "haksızdır" demesinin, öşrünü ve zekâtını vermemesinin, o kişinin işlediği bütün amellerin boşa gitmesine sebep olacağı bildirildikten sonra Kur'ân'dan "*Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız*"⁸⁴⁹ meâlindeki âyet alıntılanmıştır.⁸⁵⁰ Ayrıca bahsi geçen tüm bu ibadetlerde "insanlara gösteriş yapma amacı gütmemek" noktasında da uyarıda bulunulur.⁸⁵¹ Erkânâme'de buna dair "Riyâ ile ibâdet, şirk ile taat makbûl değildir, böyle bilesiniz" denilmiştir.⁸⁵² Bu uyarılar, Kur'ân'da "sırf gösteriş için yapılan ibadetlerin insan için yanıltıcı olduğu, böyle bir amelden hiçbir fayda elde edilemeyeceği"⁸⁵³ hususlarına dikkat çeken âyetler ile oldukça paraleldir.

Kur'ân'da mevcut şartlar gerektirdiğinde mü'minlerin üzerine vazife olan işlerden biri de zulme ve haksızlığa karşı savaşıarak Hakk'ı hâkim kılmaktır.⁸⁵⁴ Bu eserlerde de Allah yolunda cihad/gazâ etmek, şeriatın gerekliliklerinden biri olarak temel ibadetler arasında sayılmış⁸⁵⁵ ve "Kâfire aman verme, gazâ et ki gazâ etmek, Hüdâ'nın emridir. Kâfirin ya canını ya da vergisini al!"⁸⁵⁶ denilmiştir. Velâyetnâme ve Cenknâme'de hikâye edilen olaylarda, kâfirlerin üzerine yürümek için asker toplanması, bu amaçla gidilen yerlerde insanların önce İslâm'a davet edilmeleri, iman edenlerin din kardeşi olarak kabul edilmesi ve bu davete karşı

⁸⁴⁵ Bu hadise, *Fütüvvetnâme*'de anlatılmakta; Hz. Peygamber'in sahabeyi birbiri ile kardeş ilan ederken "Ey İnananlar! Bugün kardeş olacak gündür. İslâm'ın liyâkatı, ikişer ikişer olmaktadır" dediği ve Hz. Ali'yi de kendine kardeş olarak seçtiği aktarılmaktadır. Bkz. s. 117.

⁸⁴⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 325-327.

⁸⁴⁷ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Hüseyin Algül. (2020). "Muâhât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 30, s. 306-307.

⁸⁴⁸ Haşr 59/9.

⁸⁴⁹ Furkân 25/23.

⁸⁵⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 82.

⁸⁵¹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 247.

⁸⁵² Anonim, *Erkânâme 1*, s. 134.

⁸⁵³ Bakara 2/264; Mâ'ûn 107/1-7.

⁸⁵⁴ Bakara 2/190-194, 216, 244; Nisâ 4/71-77, 84, 91; Mâide 5/33; Enfâl 8/39; Tevbe 9/5, 12, 29, 41; Hac 22/39; Muhammed 47/4.

⁸⁵⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 44, 110; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 69.

⁸⁵⁶ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 113-114.

gelenlerin öldürülmelerinden bahsedilen pasajlara rastlamak mümkündür.⁸⁵⁷ Cenknâme’de savaşta elde edilen ganimet için “helâl mal” ifadesinin kullanılmasının dayanağı da yine Kur’ân’da buna dair “*Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yeyin*”⁸⁵⁸ denilmesi olmalıdır.⁸⁵⁹ Şeyh Safî Buyruğu’nda ise Hz. Peygamber’in dilinden “din düşmanı kafirlerle cenk etmenin gazâ’i-sağîre/küçük savaş olduğu, asıl ve büyük olan savaşın/gazâ’i-kebîrenin, şeytanın vesveselerine karşı cenk ederek nefsini ıslâh etmeye çalışmak” olduğunun aktarılması ile bu hususta da işin manevî/ahlâkî boyutunun gözden kaçırılmaması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.⁸⁶⁰

Mü’minlerin sorumluluk duyması gereken noktalardan biri de Hz. Peygamber’in sünnetine riayet etmek hususunda hassasiyet göstermek olmalıdır. Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda Selmân-ı Fârisî ile Hz. Peygamber arasında geçtiği varsayılan bir sohbete yer verilmektedir. Selmân “Yâ Rasûlallah! Bana ilm-i hakîkatten ta’lim eyle” deyince Hz. Peygamber ona şeriat ilmini kendisinden, tarikat/hakikat ilmini ise Hz. Ali’den öğrenmesi gerektiğini söyler. Selmân, Allah’ın bütün ilimleri Peygamberine bildirmesine rağmen neden böyle dediğini sorar. Hz. Peygamber, hakikat ilmine herkesin güç yetiremeyeceğini, eğer hakikati de kendisi öğretseydi ona uymanın “sünnet” olacağını, sünneti terk etmek câiz olmayacağı için de onu bizzat öğretmesine izin verilmediğini söyler. Bu noktada Selmân “Sünnetin terki câiz değil midir?” diye tekrar sual ettiğinde Hz. Peygamber, herhangi bir özür olmadıkça câiz olmayacağı, fakat özür bulunması durumunda ise farzı terk etmeye dahî cevaz bulunduğu şeklinde cevap verir.⁸⁶¹ Buradaki anlatım, bu geleneğin dinî yaşantıda Hz. Peygamber’in sünnetine uyulması hakkındaki bakış açısını özetler niteliktedir. Aynı eserde, Allah’ı sevmenin göstergeleri “O’nun adını dili ve kalbi ile daima anmak, dünyadan ve boş işlerden yüz çevirmek ve nefesine kahr etmek”; Hz. Peygamber’i sevmenin göstergeleri ise “onun sünnetine uymak, içini aykırı işlerden temiz tutmak ve onun evladına hürmet etmek” olarak sayılmıştır.⁸⁶² Erkânâme’de Tâlibin Bilmesi Gereken Konular başlığı altındaki bölümde, kişinin Hakk’a yakın olmak için “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat”e bağlı kalması gerektiği söylendikten sonra “Allah Teâlâ’nın farızasında ve Resûl-i Rabbi’l-âlemînin sünnetinde asla noksânı olmaya”⁸⁶³

⁸⁵⁷ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 122, 125, 146, 534, 553-554, 569; Anonim, *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, s. 23, 107.

⁸⁵⁸ Enfâl 8/69.

⁸⁵⁹ Anonim, *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, s. 107.

⁸⁶⁰ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 179. (Hz. Peygamber’in dilinden aktarılan bu ifade, “zayıf bir isnad zinciriyle rivayet edildiği fakat yaygın olarak bilindiği” notu ile Keşfü’l-Hafâ isimli eserde yer almaktadır. Bkz. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî. (2000). *Keşfü’l-Hafâ*. (Thk.) İbn Hindawî, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, C.1, s. 486).

⁸⁶¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 328.

⁸⁶² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 521-522.

⁸⁶³ Anonim, *Erkânâme I*, s. 134.

denilmesi de bu hususta dikkate değer bir ifadedir. Kaygusuz Abdal'ın Dil-güşâ ve Saraynâme isimli eserlerinde, Allah'ın iyiyi-kötüyü, helali ve haramı, kulluğun gereklerini, insanlara Hz. Peygamber aracılığı ile bildirdiği; kişinin ancak onu mürşit edinerek yolunu bulacağı ve istenen menzile onun vasıtası ile ulaşacağı hususunu dile getiren birçok pasaja rastlamak mümkündür.⁸⁶⁴ Bu bakış açısı, Hz. Peygamber'i mü'minler için örnek alınması ve itaat edilmesi gereken bir rehber olarak sunan ve bundan sorumlu tutan Kur'ân âyetleri ile uyum içindedir.⁸⁶⁵

Kulluğun bir diğer sorumluluk boyutu ise kendisine yasaklanan şeylerden kaçınmaktır. Yapılan kötü bir fiilin kulun iyi amellerine de zararı dokunacağını ifade etmek için “Bir kuyuya bir damla içki damlasa, o kuyunun suyu bir yere dökülse, orada biten ottan bir koyun yese, takvâ ehli olan kimseler, artık içine şeytan fiili bulaşmış olmasından dolayı o koyunun etinden dahî yemeyi haram sayarlar” denilir ve ardından “şarap, kumar” gibi kötü alışkanlıklardan uzak durulması gerektiğini bildiren âyet-i kerime alıntılanır.⁸⁶⁶ Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Allah'ın yasakladığı işleri yapmanın îmana dahî zarar vereceği söylenmektedir.⁸⁶⁷ İbret verici bir hikâye olarak; namaz kıldığı, oruç tuttuğu, çeşitli hayırlar işlediği halde amel defteri kapkara olan bir kişiden bahsedilir. Bunun nedenini sorduğunda ona, yalan, gıybet, iftira, zina ve buna benzer fiillerinden dolayı yaptığı iyi amellerin de zâyî olup gittiği şeklinde cevap verilir.⁸⁶⁸ Yine bir kimsenin malına zorbalıkla el koymak yahut izinsiz bir şekilde almak haramdır denilmiş⁸⁶⁹ ve “haram yemek”, kişinin sevabını gideren bir kötülük olarak zikredilmiştir.⁸⁷⁰ Namaz kılmamak, duâ ve niyazda bulunmamak, zina etmek, haram yemek, yalan konuşmak ve âvâm ile düşüp kalkmak tâlibin gönlünü kirleten işlere örnek olarak verilir.⁸⁷¹ Fütüvvetnâme'de, “şeriatın dört hutbesi” yalan söylememek, zinaya gitmemek, şarab içmemek ve haram işlememek olarak sayılmıştır.⁸⁷² Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda ise Hz. Ali ile aralarında geçen bir diyalogda Hz. Peygamber'in “Ümmetimden bazı kimseler için korkarım” dediği aktarılır ki; bunlar “iman edip ibadet üzere oldukları halde; şahit olduğu kötü fiillere kayıtsız kalan, insanlara iyiliği öğütleyen

⁸⁶⁴ Kaygusuz Abdal, *Dil-Güşa*, s. 119, 123; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 128, 131, 195-196, 204, 324, 356, 363, 384.

⁸⁶⁵ Hz. Peygamber'in en güzel örnek olması: Ahzâb 33/21. Hz. Peygamber'e itaat etmenin gerekliliği: Nisâ 4/80; Mâide 5/92; Enfâl 8/20-24; Nûr 24/54; Ahzâb 33/36; Muhammed 47/33; Teğâbun 64/12.

⁸⁶⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 52. İlgili âyet: Mâide 5/90.

⁸⁶⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 363.

⁸⁶⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 171-172.

⁸⁶⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 371.

⁸⁷⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 203.

⁸⁷¹ Anonim, *Erkânâme I*, s. 29-30.

⁸⁷² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 67-69.

kimselere iftira atan, ilmi ile amel etmeyen, namazı terk eden, insanlar arasında fitne çıkaran ve gâipten haber verdiğini iddia eden” kişilerdir.⁸⁷³

Görüldüğü üzere, yukarıda sayılanların her biri Kur’ân’da açık bir şekilde zemmedilen fiillerdendir.⁸⁷⁴ İlm-i Câvidân’da ise kötü fiillerin “küfür ehli”ne mahsus olduğu söylenerek Kur’ân’dan “*Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez*”⁸⁷⁵ ifadesi alıntılanmıştır.⁸⁷⁶ Aynı eserin temsîlî bir anlatım dilinin hakim olduğu pasajlarında; Kur’ân’dan, “*ve bi ahdillahi evfû*” ve “*vessâkûm*” ifadelerinin alıntılanması ile ilgili âyete⁸⁷⁷ telmihte bulunularak; Hakk’ın ne olduğunun bu sözle bildirilmiş olduğuna işaret edilmektedir. Söz konusu âyette ise Allah’ın emrettiği ve kesin bir dille yasakladığı birtakım davranışlardan bahsedildiği ve bu hususlara riayet edilmesinin buyurulduğu görülür.

Yaptığı kötü işlerden ancak üç kimsenin sorumlu tutulamayacağı söylenir ki; bunlar “reşit olmayan çocuk, uyur vaziyetteki kişi ve akli başında olmayan deli”dir.⁸⁷⁸ Yine bir günahkârın cezasını, günahsız bir kimseye yüklemenin ne şeriata ne de tarikata uygun olacağının söylenmesi, “suç ve cezanın şahsîliği” ilkesini ifade eden âyetler ile paraleldir.⁸⁷⁹ Ayrıca insanın iyi veya kötü tüm fiillerinin kendi seçimlerine bağlanmış olduğu, bu husustaki sorumluluğunu inkâr edemeyeceği ile ilgili olarak; yaptığı kötü bir davranışı bir daha yapıp yapmayacağı sorulan birinin “Allah bu işi bir daha yaptırmasın” dediği aktarılmış ve bunun üzerine “Sen yapmadıkça Allah yaptırılmaz, bu fesatlık ve vesvese sana aittir” cevabı verilmiştir.⁸⁸⁰ Allah’ın kimseyi seçimleri konusunda zorlamadığı, kim neyi arzu ederse ona o şeyi sunduğunu ifade etmek üzere “şeytanın ateşi dost bildiği için ateşe gireceği, Muhammed’in Allah’ı dost bildiği için O’nunla olacağı” söylenirken devamında Kur’ân’dan “Allah’ın sevgisi ve mükâfatına talip olanların, günahlardan sakınıp güzel işlere yönelmesi ve O’na şükredenlerden olması gerektiği”ni dile getiren bazı âyetlere atıflarda bulunulur.⁸⁸¹

⁸⁷³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 167-168. (Hz. Peygamber’in dilinden aktarılan bu sözlere hadis kaynaklarında rastlayamadık. Aynı eserdeki benzer ifadeler için bkz. s. 231, 408).

⁸⁷⁴ İlgili âyetler için bkz. Yalan: Hac 22/30, Furkân 25/72; Zinâ: İsrâ 17/32; İçki ve Fal: Mâide 5/90; İftirâ: Nisâ 4/112; Kötülüğe engel olmanın gereği: Âl-i İmrân 3/104; Bildiği ile amel etmemek: Cum’a 62/5, Bakara 2/44; Fitne çıkarmak: A’râf 7/56; Namazı terk etmek: Meryem 19/59, Müddessir 74/42-43.

⁸⁷⁵ Âl-i İmrân 3/86.

⁸⁷⁶ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 97.

⁸⁷⁷ En’âm 6/152. (Burada yayına hazırlayanın dipnotunda, “*evfû*” ifadesi için, benzer uyarıları içeren Hûd 11/84-85 no.lu âyetlere de işaret edilmiştir).

⁸⁷⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 90.

⁸⁷⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 403. İlgili âyetler: En’âm 6/164; İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; Zümer 39/7; Necm 53/38.

⁸⁸⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 400.

⁸⁸¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 64. Burada atıf yapılan âyetler: Bakara 2/165; İbrâhim/14/7; Kehf 18/110; Necm 53/31.

3.2.3. Kulluğun sınavı: Nefis ve şeytan

Alevî-Bektâşî geleneğinde, insanın kulluk yolculuğu boyunca, dinin temel esaslarını ifade eden “şeriat” ilkesini ikâme ettikten sonra, “tarikat” denilen ve bir mürşidin rehberliğinde nefsi terbiye edip şeytanı etkisiz hale getirerek bu yolda olgunlaşmayı gaye edinen bir eğitimden geçmesi olmazsa olmaz kabul edilmiştir.⁸⁸² Bu anlayış çerçevesinde “Mürebbi/terbiye eden” veya “Mürşid/rehber” olarak adlandırılan tarikat pîri-şeyhi ise “yol oğlu” da denilen tâlibe; çıktığı yolun gereği olan bütün edepleri öğretene, ona şeytanın hilesinden ve nefsinin kötü isteklerinden korunmayı telkin eden ve yolda karşılaştığı güçlüklerle karşı ona destek olan kişidir.⁸⁸³

Allah Teâlâ, Kur’ân’da bildirdiği üzere, kullarının iyiyi veya kötüyü tercih etme iradelerini ve kendisine teslimiyet ve itaatlerini ortaya koymaları için nefis ve şeytanı da aracı kılarak onları sınamak istemiştir.⁸⁸⁴ Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda Hz. Peygamber’in Yüce Allah’a hitaben “Kulun durumunu imtihan etmeden bilmez miydin ya Rabbî?” diye sorduğu; O’nun ise cevaben “Ben bilsem de kullarım bilmez, herkes kendisinin iyi olduğunu iddia ederdi. Nefis ve şeytan olmasa, iyi ve kötü belli olmazdı” dediği anlatılır.⁸⁸⁵

Bu eserlerde şeytan, Kur’ân’da onun hakkında söylenenlere de uygun olarak “görünmez bir düşman” ve “şeytani’r-racîm” olarak nitelenmiştir.⁸⁸⁶ O, insanı çeşitli şekillerde aldatmak için her türlü hileyi dener; ona aldanmış kişi, kulluk yolundan geri kalır.⁸⁸⁷ Fütüvvetnâme’de Hz. Âdem’in tövbesinin kabul olmasından sonra Cebrâîl’in onun için cennetten, adına “vefâ şeddi/kemer” denilen bir kuşak getirip “bunu senin beline bağlarım ki Hak Teâlâ’nın ahbine vefâ gösteresin ve kovulmuş şeytana tâbî olmayasın” dediği ve ardından “*Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun. Allah’a karşı gelmekten sakının ki; başarıya ulaşabilesiniz*”⁸⁸⁸ meâlindeki âyeti okuduğu anlatılır.⁸⁸⁹ Buna binâen, tâliplerin tarikat yoluna girmeleri sırasında yapılan ikrâr ve biât erkânında, önce tövbe istiğfar edilip

⁸⁸² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 275, 493.

⁸⁸³ Anonim, *Erkânâme I*, s. 110; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 229-231.

⁸⁸⁴ Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; Enbiyâ 21/35; Muhammed 47/31.

⁸⁸⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 295.

⁸⁸⁶ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 114. İlgili âyetler için bkz. Şeytanın insan için bir düşman olması: Bakara 2/168; İsrâ 17/53; Yâsin 36/60 (*Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 85-89’da Hz. Âdem’den bahsedilen bölümde, şeytanın “düşman” olarak nitelendiği bu âyete atıf vardır); Şeytanın kovulmuş olması: Hicr 15/17; Nahl 16/98; Tekvîr 81/25.

⁸⁸⁷ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 86.

⁸⁸⁸ Âl-i İmrân 3/200. (Bu âyette geçen “düşman” ifadesi, “şeytan” olarak yorumlanmış olabilir. Aynı âyet, ayrıca s. 113’de Hz. Ali’nin beline kemer bağlarken okuduğu söylenerek Hz. Peygamber’in dilinden aktarılır. 267. sayfada ise yine kemer bağlanması sırasında okunmasına işaret edilip “yol ve erkâna delildir” denilerek zikredilmiştir).

⁸⁸⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 85-89.

sonrasında “biât âyeti” okunur ve bu ahdin bir nişânesi olmak üzere tâlibin beline kemer bağlanır.⁸⁹⁰ Eğer tâlib bu yola girerken verdiği ikrâra sadık kalmaz ve şeyhinin sözüne uymazsa artık onun şeyhi şeytan olup kendisi de ona mürîd olmuş gibidir.⁸⁹¹ Ayrıca şeytanın hilesinin, dünyaya meyil ve onun bir sonucu olarak kadın ve oğlan düşkünlüğü şeklinde de tezâhür edebileceğine işaret edilir ve burada “*Kötülüklere (fevâhiş) yaklaşmayın*”⁸⁹² meâlindeki Kur’ânî ifade alıntılanarak “zinâ ve livâtâ”dan uzak durulması öğütlenir.⁸⁹³

Kur’ân-ı Kerim’de bildirildiği üzere şeytan, bir kötülüğü yaptırmak istediğinde onu süsleyip överek nefsi aldatmaktadır.⁸⁹⁴ Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda bu husustan bahsedilirken, nefsin bu oyuna geldiğinde adeta şeytanın bineği haline geldiği ve şeytanın onun vasıtası ile dilediği gibi at koşturduğu söylenmektedir.⁸⁹⁵ Kişi; buna müsaade etmemek adına, aklını kullanarak daima nefsiyle mücadele içinde olması, ona istediklerini vermemesi, dünya sevgisine kapılmadan ve ölümü unutmadan takvâ üzere yaşaması için uyarılmıştır.⁸⁹⁶ Kulun şeytana ve nefesine galip gelmesinin anahtarı, daima ibadet ve taat üzere bulunması olarak görülmüş⁸⁹⁷ ve korunmak için Kur’ân’da da öğütlendiği üzere eûzü-besmele ile İhlâs, Felâk, Nâs Sûrelerini okuyup Allah’a sığınması telkin edilmiştir.⁸⁹⁸ İnsan, “sıddîklik” mertebesine Allah’ın emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınmakla; “şehitlik” mertebesine ise nefis ve şeytan ile savaşmakla ve nefsinin mağlup edip öldürmekle erişir denilmiş⁸⁹⁹ ve bunun da ancak Allah’ın yardımı ile mümkün olacağına vurgu yapılmıştır.⁹⁰⁰

⁸⁹⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 91. (Biât âyetinden kasıt, Fetih 48/10 no.lu âyettir. Hz. Peygamber’in Hudeybiye’de ashâbından aldığı bağlılık sözünden bahseden bu âyet, Alevî-Bektâşî geleneğinde tarikat yoluna ve mürşide bağlılığı temsilen ikrâr ve biât erkânlarında okunmaktadır. Böylece mürşidin şahsında bir anlamda Hakk’a ve Hz. Peygamber’e de biât edilmiş olunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Osman Eğri. (2021). *Alevî-Bektâşî Kaynaklarındaki Kur’ân Tasavvuru Üzerine Bir Deneme* [Erişim: 02.05.2026, <https://www.profdrosmanegri.com/alevi-bektasi-kaynaklarindaki-kuran-tasavvuru-uzerine-bir-degerlendirme/>] (Şeyh Safî Buyruğu, s. 187’de benzer bir anlatıda; Cebrâil’in cennetten getirerek Hz. Âdem’in beline bağladığı kemer, yasak meyveyi yemesi üzerine onun belinden düşmektedir. Daha sonra Hz. İbrâhim’e ve ardından Hz. Peygamber’e devredilen bu kemerin bağlanması sırasında Cebrâil tarafından Saff Sûresi 61/13. âyetin okunduğu ve Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye bağlaması esnasında ise Fetih 48/10’un indiği aktarılmaktadır. Ayrıca Fetih 48/10 no.lu âyetin zikredildiği diğer yerler için bkz. *Erkânâme I*, s. 90; *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 175, 205, 227).

⁸⁹¹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 256.

⁸⁹² En’âm 6/151.

⁸⁹³ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 328-331.

⁸⁹⁴ Nahl 16/63; Ankebût 29/38.

⁸⁹⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 509-510.

⁸⁹⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 105; *Velâyetnâme*, s. 633-634; *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 231-232, 247, 355; *Saraynâme*, s. 216.

⁸⁹⁷ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 136.

⁸⁹⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 145-146; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 248. İlgili âyetler: Nahl 16/98; Mü’minûn 23/97.

⁸⁹⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 256-259.

⁹⁰⁰ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 118.

Kur'ân-ı Kerim'de nefsin çeşitli hallerinden haber veren âyetlerde geçen ifadelerden yola çıkılarak; insan benliğinin çeşitli mertebelerden geçerek olgunlaşıp istenen kıvama erişmesini temsilen “dört nefis” ve özellikleri de bu eserlerde konu edilmektedir. Erkânâme'de yer alan Nefsin Mertebeleri başlığı altındaki bölümde; bunlardan ilki, “*Nefis, daima kötülüğü emreder*” meâlindeki Kur'ân âyetine atfen “Nefs'i-emmâre” olarak isimlendirilir ve zalim olduğu söylenerek ateşe nispet edilir.⁹⁰¹ Fütüvvetnâme'de bahsi geçen ve bu gelenekte sembolik bir anlam taşıyan erkânlardan biri olduğu anlaşılan “şeyh tarafından müride âlem ve tuğ verilmesi”nin açıklandığı pasajlarda, tuğun baş kısmının nefs'i-emmârenin başını kesmeye delâlet ettiği söylenmekte ve bu erkân sırasında “*Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır ve kâfir topluluğa karşı bize yardım et!*”⁹⁰² meâlindeki âyetin okunduğu aktarılmaktadır.⁹⁰³ İkincisi rüzgâra benzetilen “Nefs'i-levvâme”dir ki; Kur'ân'da “kendisini eleştiren ve düzeltmeye çalışan nefis”i⁹⁰⁴ tanımlamaktadır. İçindeki iyi veya kötü olma potansiyelinin farkına vararak, yönünü Hakk'a çeviren nefse ise “Nefs'i-mülheme”⁹⁰⁵ denilmiş ve suya benzetilmiştir. Son olarak, toprak ve Hz. Âdem ile özdeşleştirilerek nefsin en üst mertebesi olarak kabul edilen “Nefs-i-mutmainne”, Kur'ân'da “Rabbi kendisinden, kendisi Rabbinden râzı bir şekilde imanın huzuruna kavuşmuş olduğu” haber verilen nefistir.⁹⁰⁶ Şeyh Safî Buyruğu'nda yukarda bahsi geçen ve nefsin kötülüğü emrettiğinden haber veren âyete ve ayrıca yeryüzü ve dağların reddettiği emaneti insanın yüklendiğinden bahseden âyette geçen “*Kuşkusuz o, çok zalim ve çok bilgisizdir*” ifadesine atıfla “Bir kişi nefse uyup emmâre ile âmil olursa o kişi kendine zulm etmiş olur... Âkil ol kişidir ki; nefsin katli edip mülhime ve mutmainneye erişse” denilmiştir.⁹⁰⁷ Yine aynı eserde, Kur'ân'dan “*Allah'ı çokça anın!*”⁹⁰⁸ ifadesi alıntılanarak; tâlibin nefs'i-emmâresinin kökünü kazıması için gece-gündüz kelime-i tevhidi söylemesi ve böylece kendisini nefs'i-levvâme mertebesine çıkarmaya çalışması istenmiştir.⁹⁰⁹ İlm-i Câvidân'da ise dört nefsin; dört

⁹⁰¹ Anonim, *Erkânâme I*, s. 118. İlgili âyet: Yûsuf 12/53. (*İlm-i Câvidân*, s. 345'te “Muhammed-Ali ve Ehl-i Beyt'ini dört kapı ile bilmeyen müşkilini halledemedi ve özünü nefs'i-emmâreden kurtaramadı” denilerek aynı âyete atıf yapılır. Ardından Tevbe 9/80 ve Yûnus 10/44 no.lu âyetler zikredilir).

⁹⁰² Âl-i İmrân 3/147.

⁹⁰³ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 149-151.

⁹⁰⁴ Kıyâme 75/2.

⁹⁰⁵ İlgili âyetler: Şems 91/7-8.

⁹⁰⁶ Anonim, *Erkânâme I*, s. 118-129. İlgili âyetler: Fecr 89/27-30. (Burada zikredilen nefis çeşitleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 5, s. 505, 621-622, 630).

⁹⁰⁷ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 85. Bahsi geçen âyet: Ahzâb 33/72.

⁹⁰⁸ Ahzâb 33/41.

⁹⁰⁹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 71.

temel unsur, dört organ, dört âlem, dört büyük melek ve dört büyük kitap ile ilişkili olarak ele alındığı ilgi çekici bir bölüm bulunmaktadır.⁹¹⁰

Nefse kuvvet veren şeyler haram ve hırstır denilmiş⁹¹¹ ve nefsin isteklerinden arınmak için Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riayet etmek, dünyadan elini eteğini çekmek ve şeytanın huyu olan kibirden uzak durup alçakgönüllü olmak öğütlenmiştir.⁹¹² İlm-i Câvidân'da tâlibe, nefsin emrettiği kötülükler olan tamah, hırs, düşmanlık, kibir, kin, haset, yalan, cimrilik ve bunlar gibi bayağı olan her şeyden uzak durması telkin edilirken; Lût kavminin şehvet yönünden haddi aşmasına atıfla Kur'ân'dan bu hususla ilgili âyetler alıntılanmakta ve söz konusu âyetlerde yer alan “*Lût ailesini ülkenizden çıkarın!*”⁹¹³ ifadesi, “gönlünüzden nefsin arzularını çıkarıp atın!” mânâsında yorumlanmaktadır.⁹¹⁴ Aynı eserin, nefisle mücadele etmenin gereği ile ilgili bir pasajında, “kendisine verilen Hakk'ı bilme ve anlama kabiliyetini kullanmayan insanın, hayvandan daha şaşkın bir hâl üzere bulunup cehennem azâbına düçar olacağını” bildiren âyet zikredilmiştir.⁹¹⁵ Dil-güşâ'da “Nefsin tekebbür etmegil, taatin ‘hebâ’ü-mensûr’ etmegil” denilerek içine benlik karışan ibâdetin Allah katında makbûl olmayacağına işaret edilmiş ve buna dair “*Onların her işini ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız*”⁹¹⁶ meâlindeki âyete telmihte bulunulmuştur.⁹¹⁷

3.2.4. Kulluğun zirvesi: Zühd ve takvâ

Nefis ve şeytanla mücadele etmenin gayesi, insanın, kulluğunu Rabbine daha lââyık bir noktaya taşıma arzusudur. Şeriat; kulun, dinin belli başlı ilkelerine uyması ile yerine gelirken, tarikat denilen yolculuk, bu ilkelerin onun ruhuna ve davranışlarına yansımaları gereken manevî derinlik ve inceliği beslemeyi amaçlamaktadır.⁹¹⁸ Bahsedilen derinliğe erişmek için öncelikle bedensel arzulardan, “mâsivâ” denilen faydasız işlerden ve maddi dünyayı temsil eden buna benzer şeylerden ve uzaklaşmak, sonrasında ise devamlı bir şekilde gönlü ve rûhu besleyecek

⁹¹⁰ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 205-211.

⁹¹¹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 364.

⁹¹² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 134, 147; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 40; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, 112, 128.

⁹¹³ Neml 27/55-56.

⁹¹⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 185-191.

⁹¹⁵ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 145-151. Burada atıf yapılan âyet: A'râf 7/179. (Aynı âyet, s. 193'te “Özünü pirlere teslim etmeyen murâda ermez ve dîdâr'ı-ilâhîyi göremez, erenler yoluna ayak basamaz. Zira mukallittir ve imanı sahih değildir” denilerek zikredilmiştir).

⁹¹⁶ Furkân 25/23.

⁹¹⁷ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 139. (Aynı âyete telmihle benzer bir ifade için bkz. *Saraynâme*, s. 267).

⁹¹⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 80.

olan zikir ve ibâdetlerle meşgul olmak gerekmektedir. Şeyh Safî Buyruğu’nda her türlü ibadetin başı “dünyayı terk etmek”, her türlü hatanın başı da “dünyayı sevmek” olarak zikredilmiştir.⁹¹⁹

Bu eserlerde, kişinin Hakk’a ulaşmak için yola çıktığı zaman, ilk iş olarak dünyayı ardında bırakması gerektiği; çünkü dünyanın aldatıcı cazibesi ile insanı yoldan alıkoyucu bir yer olduğuna dair birçok uyarı ve nasihat yapılmaktadır. Bu hususa vurgu yapan pasajlar, Kur’ân’da dünya hayatının geçici ve aldatıcı, ahiretin ise kalıcı ve gerçek olduğuna dikkat çeken âyetleri hatırlatmaktadır.⁹²⁰ Velâyetnâme’de “Evlâdın sana düşmandır, Hak ehli evlâdına dahî muhabbet etmez” denilmesi; Kur’ân’da “malların ve çocukların insan için bir imtihan vesilesi olduğu ve büyük mükâfatın yalnızca Allah katında bulunduğu” söylenmesine bir atıf olmalıdır.⁹²¹ İlm-i Câvidân’da gece-gündüz dünya için çalışan kimsenin dalâlet içinde olduğu ve ömrünü boş yere harcadığı söylendikten sonra Kur’ân’da “adeta kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlenmişçesine gaflet içinde bulunan” kimselerden bahsedilen âyet alıntılanır ki; öncesindeki âyetlerde bunun sebebi, o kimselerin hakikati inkâr ederek dünya hayatını âhirete tercih etmeleri olarak bildirilmiştir.⁹²² Aynı eserde yine Kur’ân’dan “*Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar*”⁹²³ ifadesine atıf yapılarak buradaki zalimlerden kastın; “dünyaya muhabbet besleyip onun ardınca yürüyenler” olduğu söylenmiş ve Allah’ın dîdarına kavuşmak için “fakr’u-fenâ”yı prensip edinmek gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁹²⁴ Başka bir pasajda ise “fakr”, iki kısım olarak açıklanır: Biri, yokluk hâlidir ki; gayr’i-ihitiyârîdir, diğeri ise kanaatkâr olmayı ve “bir lokma-bir hırka” şeklinde tabir edilen dervişâne yaşamı kendisine ilke edinmektir.⁹²⁵ Burada öğütlenen, elbette bilinçli olarak tercih edilen “fakr” halidir.

Alevî-Bektâşî geleneğinde, kişinin nefsânî arzularını ve dolayısıyla dünyayı ardında bırakarak zâhidâne bir tutum takınmasını temsil eden tarikat kapısının kendi içinde belli makamları bulunmaktadır. Buna dair Makâlât’da tarikatın makamlarının Kur’ân âyetleri eşliğinde açıklandığı bir bölüme yer verilir. Burada tarikatın ilk makamı, günahlarından pişmanlık duyup tövbe etmek olarak bildirilirken; Kur’ân’dan tövbe, şükür, sabır ve Allah’ın

⁹¹⁹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 259.

⁹²⁰ Anonim, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, s. 22; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 141, 340, 384, 387, 466-477, 541; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 89; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 79, 104, 116, 185, 237; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 184, 303, 363, 228, 244. İlgili âyetler: Âl-i İmrân 3/14; Yûnus 10/24; Ra’d 13/26; Kehf 18/45-46; Kasas 28/60; Mü’min 40/39; Muhammed 47/36; Hadîd 57/20.

⁹²¹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 118. İlgili âyet: Teğâbun 64/15. (Benzer olarak *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 411’de “Dünya sevgisinden, evlat sevgisinden, mâsivâdan kalbini âzâd edegör” denilmektedir).

⁹²² Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 193. Burada atıf yapılan âyet: Nahl 16/108.

⁹²³ Hûd 11/113.

⁹²⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 125.

⁹²⁵ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 81.

bağışlayıcılığı hususlarına dair âyetler zikredilmiştir.⁹²⁶ Fütüvvetnâme’de de tarikatın şartları ve makamlarının ilki olarak sayılan tövbe,⁹²⁷ bu gelenek içerisinde, tâlibin yola girerken yerine getirmesi gereken erkânlardan biridir. Tâlib, mürşidin huzurunda tövbe istiğfar getirdikten sonra orada bulunan cemaatin şahitliği eşliğinde bu yoldan dönmeyeceğine söz verir. Şeyh Safi Buyruğu’nda bu erkânın yerine getirilmesi sırasında tekrarlandığı aktarılan metinlerde Kur’ân’dan tövbe ve sözleşme ile ilgili bazı âyetlerin de yer aldığı görülür.⁹²⁸

Kişiye, yanlış işlerden vazgeçip samimiyetle tövbe etmesi tavsiye edilirken;⁹²⁹ aynı zamanda tövbenin, üzerinde kul hakkı bulunmaksızın⁹³⁰ ve gösteriş ve benlikten azâde bir şekilde yapılmasına; aksi halde makbûl olmayacağına dikkat çekilmektedir.⁹³¹ Ayrıca işlenen günahların, sonrasında yapılan hayırlı amellerle telafi edilebileceği de vurgulanmıştır.⁹³² Nitekim Kur’ân’da da tövbesi kabul edilenlerin “tövbe ettikten sonra kendilerini/durumlarını düzelten”⁹³³ ve “hatasında ısrarcı olmayan”⁹³⁴ kimseler olduğunun haber verilmesi, bu hususta söylenenlerle uyum içindedir.

Tarikatın ikinci makamı, bir şeyhe mürîd olmaktır ki; buna dayanak olarak Kur’ân’dan “Eğer bilmiyorsanız, bilgi sahibi olanlara sorun”⁹³⁵ ifadesi temel alınmıştır.⁹³⁶ Fütüvvetnâme’de “şeyhinin yap dediğini yapmak, pîri ne verdiyse kabul etmek” tarikatın âdâbından görülürken;⁹³⁷ “teslim olmak ve sıdk ile mürîd olmak” tarikatın şartları ve makamları içerisinde sayılmıştır.⁹³⁸ Hızırnâme’de bir ölü, kendisini yıkayana nasıl mûtî ise tâlibin de pîrine aynı şekilde mûtî olması gerektiği söylenir.⁹³⁹ Çünkü insanın ancak biri anadan, diğeri pîrlerden olmak üzere iki kez doğması ile insanlık mertebesine erişeceği bildirilir. Bir kişi anadan

⁹²⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 75-76. Burada atıf yapılan âyetler: Âl-i İmrân 3/103; A’râf 7/23; Enfâl 8/40; Tevbe 9/118; İbrâhim 14/7; Zümer 39/10; Şûrâ 42/25; Rahmân 55/60; Talâk 65/3; Tahrîm 66/8.

⁹²⁷ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 67-69.

⁹²⁸ Seyyid Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 221-225. (Yola girmesine izin verilen tâlib, mürşidin huzurunda diz üstü oturarak sağ elini mürşidin eline verir ve sol eliyle de mürşidin eteğini tutar. Mürşid, kendisine tövbeyi telkîn ederken o da söylenenleri tekrar eder. Burada tekrar edilen sözler içinde, Tahrîm 66/8 ve Bakara 2/222 no.lu âyetler de geçmektedir. Devamında mürşid tarafından Fetih 48/10 ve Tevbe 9/4 no.lu âyetler okunur. Ayrıca *Erkânâme I*, s. 97-125’te de “Tarikata Girme Usûlü” başlığı altında, aynı âyetlerin okunduğu aktararak bu erkândan bahsedilmektedir).

⁹²⁹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 47-48.

⁹³⁰ Anonim, *Erkânâme I*, s. 161.

⁹³¹ Seyyid Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 349.

⁹³² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 352.

⁹³³ İlgili âyetler: Bakara 2/160; Âl-i İmrân 3/89; Nisâ 4/16-18, 146; Mâide 5/39; Nahl 16/119; Meryem 19/60; Tâ-Hâ 20/82; Furkân 25/70-71.

⁹³⁴ İlgili âyet: Âl-i İmrân, s. 135.

⁹³⁵ Nahl 16/43.

⁹³⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 77.

⁹³⁷ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 157.

⁹³⁸ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 67, 69-71, 157. (Benzer bir ifade olarak *Hızırnâme*, s. 51’de “Tâlibin aslı koyundur, koyunun aslı Hakk’a boyundur. Teslim olup rızâ yata, rızâ ehlinin hakkını tuta” denilmiştir).

⁹³⁹ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 63.

doğduğu haliyle beşerdir, taklit ve zulûmât üzeredir, fakat pîrler vasıtası ile hidayet nuru ile aydınlanarak tahkîk mertebesine ulaşır. Bu temsîlî anlatım, “Allah, iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır”⁹⁴⁰ meâlindeki âyet ile ilişkilendirilir.⁹⁴¹

Tarikat ve Hakikat içinde; yetmiş evliyanın, ikisi tâlibin olmak üzere yetmiş iki makam bulunduğu; tâlibin bu iki makamı yerine getirmesi ile diğer yetmiş makamı da yerine getirmiş gibi olacağı söylenmiştir. Bunlardan ilki “evliyâyâ vefalı olmak”tır. İkrâr verip yola giren tâlibin ahdine sadık kalması gerektiği söylenir ve sonrasında Kur’ân’dan, Hz. Peygamber’in ashâbı ile yapmış olduğu sözleşmeye atfen “ona vermiş oldukları bağlılık sözünü, gerçekte Allah’a vermiş olduklarını” hatırlatan âyet zikredilir.⁹⁴² İkincisi “kalp ile tasdik”dir denmiş ve buna dair Kur’ân’da farklı yerlerde geçen “Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit? diyorlar”⁹⁴³ ifadesi alıntılanmıştır. Bu ifade, inkârcı kimselerin kendilerine bildirilen hakikate karşı takındıkları tavra dikkat çekmek için zikredilmiş ve tâlibde olması gereken teslimiyet ve ikrâra tersinden bir örnek olmak üzere sunulmuş olmalıdır.⁹⁴⁴ Cân’ı-gönülden evliyayı seven ve bağlı olan kimse öleceği vakit, şeytan tarafından imanına kast edildiğinde; o kişinin imanının evliyâ tarafından muhafaza edileceği haber verilir ve “Mürşid eteğine tutunana hiç korku yoktur” denilir. Buna binâen ise “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler”⁹⁴⁵ meâlindeki âyete atıf yapıldığı görülmektedir.⁹⁴⁶ Bir mürşidin/mürebbinin sohbet halkasında bulunmak, cemaatle namaz kılmaya benzetilmiş ve onun kadar sevaba vesile olacağı söylenmiştir.⁹⁴⁷

Buna karşılık, tâlibin şeyhin rızasını gözettiği gibi şeyh de Hakk’ın rızasını gözetmelidir.⁹⁴⁸ Bir kimsenin pîr olup birlik ve dirliği sağlayabilmesi için Allah’ın emirlerin tâbi olması⁹⁴⁹ ve yolun gereklerine göre davranması gerekir; aksi halde tâlib onu bırakıp hak ehli olan başka biriyle yola devam eder, zira bu yol, yoldaşsız olmaz.⁹⁵⁰ Şeyh, “şeriatı âmil,

⁹⁴⁰ Bakara 2/257.

⁹⁴¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 117. (Âyetlere getirilen bu yorumlar, geleneğin kendine özgü bakış açısı çerçevesinde değerlendirilmelidir).

⁹⁴² Fetih 48/10.

⁹⁴³ Burada alıntılanan ifadenin geçtiği âyetler: Yûnus 10/48; Enbiyâ 21/38; Neml 27/71; Yâsin 36/48; Mülk 67/25.

⁹⁴⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 101.

⁹⁴⁵ Yûnus 10/62. (Aynı âyet, *Erkânâme I*, s. 33-34’te evliyâyâ bağlılığın gereği hakkında zikredilirken; *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 570’de önceden Allah dostu iken sonradan imansız ölen kimseden bahsedilen pasajlarda geçmektedir).

⁹⁴⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 103.

⁹⁴⁷ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 405.

⁹⁴⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 151.

⁹⁴⁹ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 622.

⁹⁵⁰ Anonim, *Erkânâme I*, s. 74-77; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 305-307.

tarikatta kâmil” olmalı ve şeriata muhalif olan işlerden uzak durmalıdır.⁹⁵¹ Mürşidlik iddiasında olmasına rağmen kendine bile hayrı olmayan kişi, âhirette Hakk’tan ayrı kalacağı gibi ona uyan kimselerin de mahrum kalmasına sebep olacaktır. Kur’ân’dan; kıyamet günü, her insan topluluğunun kendilerine önder edindikleri kimselerle birlikte çağırılacakları bildirildikten sonra zikredilen “*Bu dünyada kör olan âhirette de ködür, yolunu daha da şaşırmıştır*”⁹⁵² meâlindeki ifade alıntılanıp böyle liyâkatsiz kişilere tâbî olanların mecâzen köre benzediklerine işaret edilmiştir.⁹⁵³ İlm-i Câvidân’da “fakr” davası güdüp de bunun gereği üzere hareket etmeyen kimselerin gerçekte Hz. Ali’yi sevip de ona bende olmuş sayılmayacakları ve büründükleri tarikat kisvelerinin taklitten öte geçemeyeceği bildirilerek böyle kimselerin durumuna işaret etmek üzere Kur’ân’dan “inkâr edenlerin adeta kalpleri ve kulakları mühürlenmiş ve gözlerine perde inmiş vaziyette oldukları”nı haber veren âyete atıf yapılır ve devamında gelen “*Yalan söylemeleri yüzünden*” ifadesi alıntılanır.⁹⁵⁴

Makâlât’da tarikatın üçüncü makamı, saçını traş ederek tarikata uygun bir kıyafet giyinmekten denilmiş ve buna istinaden Fetih Sûresi’nde “Hz. Peygamber ve ashâbının saçlarını kısaltmış veya kazıtmış bir şekilde korkusuzca Mescid’i-Haram’a girecekleri”ni müjdeleyen âyete atıf yapılmıştır.⁹⁵⁵ Burada tarikat yoluna giriş, sembolik bir biçimde adeta Hac ibadetine niyet ederek, ihrama girmeye benzetilmiş gibi görünmektedir. Nitekim tâlipler, tıpkı ihrama girer gibi kendilerine has günlük kıyafetlerinden soyunarak, girdikleri yolu temsil eden daha sade ve mütevazı giysiler giyinmelidirler. Âriflerin Tevhidi başlıklı bölümdeki bir pasajda, Hakk’ı bâtıldan ayırmak, ihram giymeye; yoldan taşları temizlemek, şeytan taşlamaya; pişman olup da kalan ömürde kulluk için çabalamak, Safâ ile Merve arasında sa’y yapmaya; tövbe ederek yürümek, Kâbe’yi tavaf etmeye benzetilmiştir.⁹⁵⁶ Bu ifadeler, Kur’ânî bir dayanağı olmamakla birlikte Hac ibadetindeki vazifelerin tasavvufî bakış açısıyla ele alınarak sembolik bir biçimde yorumlanmasına örnek teşkil etmektedir.

Dördüncü makam, Kur’ân’dan “*Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının*”⁹⁵⁷ ifadesine atıfla “mücâhede halinde yanmak” olarak zikredilmiştir.⁹⁵⁸ Bununla, âhiretteki ateş

⁹⁵¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 195.

⁹⁵² İsrâ 17/72. (Aynı âyet, *İlm-i Câvidân*, s. 101’de “Bir topluluğa Hakk’tan inâyet olmazsa tarîkini göremez. Tarîkini görmeyen ködür, dünyada kör olan âhirette de ködür” denilerek zikredilmiştir).

⁹⁵³ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 459.

⁹⁵⁴ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 309-315. Burada atıf yapılan âyetler: Bakara 2/7, 10.

⁹⁵⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 77. Burada atıf yapılan âyet: Fetih 48/27.

⁹⁵⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 105.

⁹⁵⁷ Bakara 2/249.

⁹⁵⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 77.

azabından korunmak için dünyada iken nefis ve şeytanla yana yakıla mücadele etmek kastedilmiş olmalıdır.

Beşinci makam hizmettir. Makâlât'da bununla ilgili herhangi bir atıf ve ayrıntı verilmemiş olmakla birlikte hizmetten kasıt, tâlibin tarikat yolculuğu boyunca gerek şeyhine gerek yol arkadaşlarına hizmette bulunması olmalıdır. Zira Şeyh Safî Buyruğu'nda hizmet, yol ehli kardeşlerinin hepsine bir gözle bakmak, yani büyük-küçük ayırmadan hepsine tevazû üzere hizmet etmek şeklinde açıklanmıştır.⁹⁵⁹ Fütüvvetnâme'de şeyhine olan hizmetini gereğince yerine getiren kimseye, belli bir mertebeye geldikten sonra şeyhi tarafından icâzet verilme sürecinden bahsedilirken; şeyhin, icâzetini talep eden kimseden, yemek pişirerek tarikat ehli için bir sofraya kurmasını istemesi anlatılır. Şeyh, sofranın hazır edildiği mecliste toplanan yetkin kişilere hitaben, tâlipten razı olduğunu belirterek onların da onayını alır. Sonrasında “Bu sofrayı şeyhimden nasıl aldıysam sana da o şekilde havale ediyorum. Bu sofrayı helâl olmak şartı ile ve gücün yettiği ölçüde yemekten yoksun kılmayasın ve bu sofradan kimseyi men etmeyesin” der ve ardından “*Onlar, kendileri istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikrâm ederler (ve şöyle derler) ‘Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz’*”⁹⁶⁰ meâlindeki âyetler ile yine Kur’ân’da Hz. İsâ’nın dilinden aktarılan “*Ey Rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofraya indir ki ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir şölen ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısı*”⁹⁶¹ anlamındaki duâyı okur.⁹⁶²

Altıncı makam korku, yedinci makam ümit etmek olarak bildirilir ki; kişinin kulluğunun durumu ve Rabbinin rızası hususunda daima havf ve recâ arasında bulunmasını ifade eder. Bununla ilgili olarak “Allah’a kaçıp O’na sığınmayı” ve “O’nun rahmetinden ümit kesmemeyi” buyuran âyetlere yer verilmiştir.⁹⁶³

Dokuzuncu makam, nasihat ve muhabbet sahibi olmaktır denilerek yine Kur’ân’dan “*Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler*”⁹⁶⁴ ifadesi alıntılanmaktadır.⁹⁶⁵

⁹⁵⁹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 149. (Buna dair *Velâyetnâme*’de, dervişlerin kendi gönül rızaları ile erenlere tarik üzere hizmet etmekle, bu şekilde onlardan nasib aldıklarından ve günden güne terakkî ettiklerinden bahsedilir. Bkz. s. 557).

⁹⁶⁰ İnsan 76/8-9.

⁹⁶¹ Mâide 5/114.

⁹⁶² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 141-145.

⁹⁶³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 77. Burada atıf yapılan âyetler: Zâriyât 51/50; Zümer 39/53. (Havf ve recâ arasında olmak, *Fütüvvetnâme*’de de tarikatın on makamı içerisinde sayılmıştır).

⁹⁶⁴ Mâide 5/54.

⁹⁶⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 78.

Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat başlıkları altında kırk makam açıklandıktan sonra, Kur’ân’dan “*kad beyyennâ*”⁹⁶⁶ ifadesine telmihte bulunularak bu hususta bilinmesi gereken her şeyin söylendiği bildirilir. Ardından, açıklaması yapılan bu kırk makamın biri bile eksik olsa hakikat makamına erişmenin mümkün olmayacağına vurgu yapılmış ve yukarda bahsi geçen “emânet” âyeti⁹⁶⁷ zikredilmiştir. Devamında ise bir sonsöz niteliğinde olmak üzere, bahsi geçen konular içinde eksik bırakılan bir şey bulunmadığına işaret etmek için bazı kavramlar ve bunlarla ilişkilendirilen Kur’ân âyetleri sıralanmıştır.⁹⁶⁸

Fütüvvetnâme’de tarikatın on makamı içerisinde sayılan gerekliliklerden biri de evrâd’ı-zikre devam etmektir.⁹⁶⁹ Aynı eserde, tarikat ehlinin üç sünnetinden ilkinin, dilini kelime-i tevhidden ayırmamak olduğu söylenir.⁹⁷⁰ Makâlât’da zâhid kimselerin taati, dünyayı terk etmek, korku ve ümit arasında bulunmak ve gece-gündüz Allah’ı zikretmek olarak nitelenmiştir.⁹⁷¹ Yine en büyük ibâdetin ihlâs ile “Yâ Rabbî” demek olduğu fakat bunun sanıldığı kadar kolay olmadığı bildirilir.⁹⁷² Her işte öncelikle Allah’ın adını anmak, O’nun yardımına mazhâr olmanın ön şartı olarak görülmüştür.⁹⁷³ Kur’ân’da “akl’ı-selim sahiplerinin, her hâl ve durumda, göklerin ve yerin yaratılışı üzerine tefekkür ederek Allah’ı anıp O’nu yücelttikleri”ne dair âyeti⁹⁷⁴ hatırlatan bu ifadeler; elbette kuru kuruya belli cümleleri tekrar etmenin ötesinde, kulluk bilincini hayatın her anında canlı tutmayı sağlamak adına dilini ve gönlünü daima Allah ile meşgul etmeyi kastetmektedir. Kişi, böylece Makâlât’da “*Allah’ın boyasıyla boyandık*”⁹⁷⁵ meâlindeki Kur’ânî ifadenin alıntılanması ile işaret edilen kulluk mertebesine erişebilir.⁹⁷⁶

3.2.5. Kulluğun karşılığı: Bağışlanma ve mükâfât

Besmele Tefsiri’nde, Halife Hârûn Reşid zamanında bir bedevînin, daha önce hiç görmediği için kıymetli bir yiyecek sandığı hıyarı, değerini ancak Halife’nin takdir edeceğini düşünerek ona göndermesinden bahsedilir. Bunun üzerine Halife, bedevîyi huzuruna çağırarak, orada bulunanları da şaşırtacak şekilde bolca ihsanda bulunur. Daha sonra

⁹⁶⁶ Bakara 2/118; Âl-i İmrân 3/118.

⁹⁶⁷ Haşr 59/21.

⁹⁶⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 82-85. Burada geçen kavramlar ve bunlara dair kendilerinden alıntı yapılan âyetler: Ümit: Zümer 39/53; Korku: Tevbe 9/68; Hüccet: Bakara 2/111; Neml 27/64; Helâl: Mâide 5/96; Haram: Hucurât 49/2; Fazl: Şûrâ 42/40; Şifâ: Kehf 18/82; Beşâret: Bakara 2/26-27; Hasret: Hâkka 69/50.

⁹⁶⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 69-71.

⁹⁷⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 82.

⁹⁷¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 48.

⁹⁷² Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 59.

⁹⁷³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 42.

⁹⁷⁴ Âl-i İmrân, s. 191.

⁹⁷⁵ Bakara 2/138.

⁹⁷⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 94.

yanındakilerin hayretini gidermek için, o kişinin kendince çok kıymetli olduğunu sandığı bir şeyi sunduğunu, bu yüzden de onu utandırmanın yakışık almayacağını, bilmezlikten gelerek onun hevesine ortak olmanın daha iyi bir davranış olacağını söyler. Bu hikâye ile kulların ibadet ve tövbelerini, değerli bir iş yaptıkları zannıyla Allah'a sundukları, fakat aslında Allah'ın bunların hiçbirine ihtiyaç duymadığı gibi, hakîkatte O'nun katında bir kıymeti de bulunmadığı anlatılmak istenmiştir. Buna rağmen Allah, kullarının zannı üzere bulunmayı ilke edinmekte; onların, yetersiz de olsa bir çaba içinde olmalarını merhametle karşılamakta ve fazlasıyla ödüllendirmektedir.⁹⁷⁷ Öyle ki; kullarının yalnızca O'nun yüce isimlerini anmak suretiyle kendisine sığınmasını dahî onların affına ve sevap kazanmalarına vesile kılmaktadır.⁹⁷⁸ Buna dair, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da "bir iyiliğe on katı ile mukabele edeceğini fakat kötülüğü sadece misliyle cezalandıracağını" bildirmesi,⁹⁷⁹ O'nun kulları ile arasındaki ilişkide oldukça lütfkâr bir tutum benimsediğinin göstergesidir. Ayrıca kullarına hitâben "*Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin!*"⁹⁸⁰ buyurması, aslında kulluk vazifesinin, en temelde "Allah'a karşı cân'ı-gönülden minnet duyup O'na karşı hürmet ve şükrân içinde bulunmak" şeklinde özetlenmesine imkân tanımaktadır. Nitekim özünde bu duyguyu barındırmayan bir ibâdet, Allah'a sunulmaya lâyık bir amel olmaktan uzaktır. Bu eserlerde de kulluğun sevgi, rıza ve teslimiyet içeren bir hâl olması gerektiğine vurgu yapıldığı görülür.⁹⁸¹ Nitekim ibâdet ederken, dünyada itibar elde etme veya cennette nimetlere kavuşma maksadı gütmeyen; yalnızca Hakk'ın rızasına erişmeyi arzulayan kimseler övülmesi de bu duruma işaret etmektedir.⁹⁸²

3.3. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Ahlâk

Alevî-Bektâşî geleneğinde ahlâk, bireysel sınırları ve toplumsal ilişkileri düzenleyen bir kurallar bütünü olmanın ötesinde; insanın öncelikle kendi varlığının hakikatini ve amacını kavrayarak benliğini terbiye etmesini ve belli aşamalardan geçerek olgun bir insan mertebesine ulaşmasını gaye edinen ontolojik bir yolculuk olarak ele alınmıştır. Klasiklerde çizilen ahlâki çerçevenin, bireyin içsel dönüşümünden başlayarak toplumsal ilişkilerindeki prensiplere ve oradan da tüm yaratılmışları kapsayan evrensel etik ilkelerine doğru genişleyen bir yapıda olduğu söylenebilir. Bu metinlerde yer alan ahlâkî öğretiler, Kur'ân âyetlerine lafzî olarak atıf yapılarak ele alınmış olmasa da gerek hedeflediği insan ve toplum modelinin Kur'ânî ahlâk

⁹⁷⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 54-65.

⁹⁷⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 90-94, 113; *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 129, 138.

⁹⁷⁹ En'âm 6/160.

⁹⁸⁰ Bakara 2/152.

⁹⁸¹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 121, 133; *Makâlât*, s. 60-76.

⁹⁸² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 49; *Makâlât*, s. 93.

ilkeleri ile uyum içinde olması bakımından gerek bu hususta kullanılan anlatım dilinin Kur’ânî kavramlarla benzerliği yönünden aralarında mânen bir paralellik olduğu muhakkaktır. Zira özü itibariyle dinî-tasavvufî bir yapının, o dinin öğretilerinden bağımsız olarak sırf kültürel kodlara ve örfî kurallara dayanan bir ahlâk anlayışı geliştirmesi düşünülemez. Nitekim Alevî-Bektâşî ahlâk düşüncesinin temelinde, millî ve örfî değerlerin yanı sıra asıl dayanak noktası olarak; Allah Teâlâ tarafından insanı, iyi ve doğru olana sevk etmek üzere gönderilen vahiy yer almaktadır.

3.3.1. İnsanın farkı: Bireysel ahlâk

Alevî-Bektâşî klasiklerinde, şeriat ve tarikat aşamalarının tamamlanmasından sonra ulaşılan marifet ve hakikat makamları, insanın kendi farkındalığını kazanma ve kabiliyetlerini eğiterek aklî ve irâdî bir yetkinlik mertebesine erişme noktasını sembolize etmekte⁹⁸³ ve insanın, kendisine bahşedilen akıl ve irade sayesinde diğer canlılara karşı potansiyel bir üstünlüğü bulunduğu; fakat bu üstünlüğü, ancak sahip olduğu bu özellikleri terbiye edip yerinde kullanması ile ortaya koyabileceği vurgusu öne çıkmaktadır. Klasik metinlerde, biyolojik olarak insan sûretinde yaratılmış olmanın Hak Teâlâ tarafından halife olarak seçilen “âdem” olmaya yetmeyeceği, “Âdem var ki sûreti insan, fiili hayvandır”⁹⁸⁴ ve “Âdem ki terbiye olmadı, hayvan olur”⁹⁸⁵ gibi ifadelerle dile getirilirken; Kur’ân’da insanın varoluş hikâyesinden bahseden âyetlere atfen “Sen meleklerin secde ettiğisin, bu mevkiinden gâfil olma!”⁹⁸⁶ denilmektedir.

İnsanoğlunun diğer canlılardan farkının, kendi seçimleri ve ortaya koyduğu davranışlarla belli olacağına, “İnsan ile hayvanın farkı bunda mâlum olur ki her işin önünü sonunu neye işleye (niye işlediğini bile)”⁹⁸⁷ denilerek işaret edilmiştir. Velâyetnâme’de insan olmanın aklını kullanmak, kalbini temiz tutmak ve güzel işler yapmakla tamamlanacağına dair şu beyitler de bu hususta dikkate değerdir:

Kalbi sâfî olmayan âdem değil

Kâmil, ekmel Hakk’a mahrem değil

Âdemî olmak gerek hayru’l-beşer

⁹⁸³ *İlm-i Cavidân*, s. 139-147’de rûh, dört kısım olarak ele alınmıştır. Buna göre, nebâtî rûh şeriat kapısı ile, hayvânî rûh tarikat kapısı ile, cismânî rûh marifet kapısı ile ve insânî rûh hakikat kapısı ile özdeşleştirilerek; insanın bu kapılardan geçmeden kurtuluşa eremeyeceği söylenmektedir.

⁹⁸⁴ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 91-92.

⁹⁸⁵ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 439. (Benzer ifadeler için bkz. *Saraynâme*, s. 143-144, 152, 155-156, 171-172, 176-179, 228, 244, 320, 343; *Erkânâme 1*, s. 118.

⁹⁸⁶ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 205.

⁹⁸⁷ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 147-148.

Hayra niyet ede olmaya haşır

Bihter-i halk-ı cihândır âdemî

Akl birle sayd eder bu âlemi⁹⁸⁸

İlm-i Câvidân'da hakikat makamının, hayâ üzerine olduğu söylendikten sonra “Hayâ olmasa âdem olmaz, âdem olmayan kişi hayvandır”⁹⁸⁹ denilmesi ve insan olmakla utanma duygusu arasında doğrudan bir ilişki kurulması ilginçtir. Bu tespit, Kur’ân’da “Âdem ve eşinin şeytana uyup da yasak meyveden yemeleri sonrasında çıplak kalmaları ve bundan dolayı utanmaları”ndan bahseden âyetlerdeki ifadelerin,⁹⁹⁰ bazı müfessirler tarafından; utanma duygusunun öğrenilerek kazanılan değil bilakis insanın fitratında bulunan en temel duygulardan biri olduğu şeklindeki yorumları ile örtüşmektedir.⁹⁹¹ Söz konusu âyetlerin devamında, bedensel mahremiyeti koruyan giysilerin insan için birer nimet olmasının yanı sıra onun izzet ve şerefini muhafaza eden “takvâ elbisesi”nin hepsinden daha hayırlı olduğu bildirilmektedir.⁹⁹² Nitekim klasiklerde, güzel ahlâka dair nasihatlerde bulunulurken kullanılan “Allah’tan korkmak, Peygamber’den utanmak” düstûru,⁹⁹³ dinî literatürde; kişinin yaratıcısına ve onun belirlediği değer yargılarına karşı daima bir sorumluluk bilinci içerisinde hareket etmesi anlamına gelen takvâyı⁹⁹⁴ veciz bir şekilde özetlemektedir. Saraynâme’de “Utanmak, ölmekten artıktır (ağırdır) bilen katında” denilerek, utanç duyacak bir iş yapmanın ölümden beter olduğu kastedilirken;⁹⁹⁵ Hayâ/utanma, Makâlât’da marifetin makamları arasında sayılmış⁹⁹⁶ ve yine sabır ve kanaat ile birlikte aklın üç hizmetkârından biri olduğu söylenerek ardından “Şeytan bu üç hasletten korkar ve bunlara yenilir” denmiştir.⁹⁹⁷

Bahsi geçen âyetlerle ilgili diğer bir yoruma göre; burada anlatılan hadise, insanın şeytan vesilesiyle, aslında kendinde bulunan fakat o ana kadar farkında olmadığı kötülük potansiyeli ile yüzleşmesi sonucunda, düştüğü durumdan dolayı duyduğu utancı ve Allah’a

⁹⁸⁸ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 633. (Kalbi temiz olmayan âdem değildir. Kâmil olanlar, Allah için sır değildir. İnsanların hayırlısı, hesap günü gelmeden hayr işlemeye niyet edendir. Bu cihanda yaratılmışların en güzeli olan insan, bu âlemi aklıyla ele geçirir).

⁹⁸⁹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 281-287. (Benzer şekilde *Saraynâme*, s. 316’da “Utanacak iş işlemek, insan menzili değil” denmiştir).

⁹⁹⁰ A’râf 7/20-22.

⁹⁹¹ Ebu’l A’lâ Mevdûdî. (1986). *Tefhîmu’l-Kurân*. (Çev.) Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, C. 2, s. 20-22; H. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsir*, C. 2, s. 510; Ömer Çelik. [Erişim: 14.06. 2026. <https://www.kuranvemeali.com/araf-suresi/22-ayeti-tefsiri>]

⁹⁹² A’râf 7/26.

⁹⁹³ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 119-120, 149 (Burada “Kişi daima Hakk’ı hâzır görürse O’ndan utanır, gayr’i-hak iş işlemez” denilir); *Saraynâme*, s. 147-148, 199; *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 443.

⁹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ. (2010). “Takvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 39, s. 484-486.

⁹⁹⁵ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 147-148.

⁹⁹⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 78.

⁹⁹⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 67.

karşı hissettiği mahcubiyeti sembolize etmektedir. Zaten şeytanın asıl amacı, insanı masumiyetinden koparıp bu çirkin yüzüyle tanıştırmak ve böylece kışkırtılmaya açık hale getirmektir.⁹⁹⁸ Bu yorumun ışığında; insanın, iyi veya kötü olma potansiyelini kontrol altında tutabilmesi için ilk olarak kendi benliğine dair bir farkındalığa ermesi ve seçimlerinin sonuçları hakkında sorumluluk sahibi olmayı öğrenmesi gerektiği söylenebilir. Makâlât'da insana bahşedilen aklın, ancak kendini bilmekle tamamlanacağı söylenmektedir.⁹⁹⁹ Nitekim klasiklerde insanın manevî gelişimine dair en çok vurgu yapılan hususlardan biri; öncelikle kendini tanımak ve böylece özünde bulunan ulvî yönleri besleyip süflî yönleri terbiye etmek gerektiğidir. Kişi, kendi farkındalığına ermeden hakikate ulaşamaz. Bu anlayış, “Kendini bilen, Rabbin bilir” sözü ile ifade edilir.¹⁰⁰⁰

3.3.1.1. Bireysel ahlâkın ilkeleri

Kendini tanıyan ve sahip olduğu özellikler ile barışan insan, en başta yaratıldığı ve nihayetinde yeniden kendisine karışacağı öze, yani toprağa benzemeli; onun gibi mütevâzı ve geniş gönlü olmaya çalışmalıdır.¹⁰⁰¹ Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda toprağın, bünyesinde “benlik” dışında her şeyi barındırdığı söylenir. Taş, aslı topraktan olmasına rağmen onun gibi yumuşak değil, katıdır. Bunun nedeni ise onda “benlik ve kibir” olmasıdır. Taşın üzerinde bir şey bitmediği gibi, benliğin olduğu yerde de başka şey bulunmaz.¹⁰⁰² Erkânâme'de ise toprağın herkesin tiksindiği şeyleri bile bağrına kabul edip temizleyerek, zamanla kendine dönüştürmesinden yola çıkılarak; hakikat ehli bir sûfinin de toprak gibi olup hem kendini hem de kendisine başvuran kimseleri kötü hallerinden kurtarıp temizlemesi gerektiğine işaret edilmiştir.¹⁰⁰³ Kişi, bilhassa elde ettiği ilim hususunda üstünlük yanılgısına kapılmaması hakkında uyarılmış¹⁰⁰⁴ ve “ben bilirim, ben oldum” diyerek aldanan nice Allah dostu kimselerin dahi bu halleri sebebiyle cehennemlik oldukları,¹⁰⁰⁵ taşın üzerinden yağmurun kayıp gittiği gibi

⁹⁹⁸ Muhammed Esed. (2000). *Kur'ân Mesajı*. (Çev.) Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 271-274; Fahreddin Râzî. (1999). *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, C. 14, s. 218; Ebu'l-Leys Semerkandî. (2006). *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, C. 1, s. 506-510. (Burada “İtaatsizlik - masiyet-, failine zarar veren ve onu Âdem gibi çıplak bırakan bir felakettir” ve “Kötü insan, ne kadar giyinmiş olursa olsun adeta mahrem yerleri açıkta gibidir” ifadeleri ile âyetin temsili boyutuna işaret edilmektedir).

⁹⁹⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 126-129.

¹⁰⁰⁰ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 124, 127; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 191, 211.

¹⁰⁰¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 78-81 (Burada “toprak gibi olmak” hakikatin makamları arasında sayılmıştır); Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 622; Anonim, *Erkânâme 1*, s. 137-138 (Burada “Mü'min oldur ki yerde yüzün hâk ede” denir); Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 40 (Burada “Sen seni hâk eyle. Turâb ol, kul yazıl” denir); Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 347, 367; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 71-73.

¹⁰⁰² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 204. (Aynı eserin 477. sayfasında benzer bir pasaj ve 224-228. sayfalarında da buna dair bir hikâye bulunmaktadır).

¹⁰⁰³ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 174-178.

¹⁰⁰⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 125, 599; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 181-182.

¹⁰⁰⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 252-255.

ilminden dolayı gururlanan kişinin üzerinden de Allah'ın rahmetinin öylece kayıp gideceği,¹⁰⁰⁶ zira şeytanın kendi bilgisi hakkında mağrur olması sebebiyle reddedildiği¹⁰⁰⁷ bildirilmiştir.

Benlik duygusu, beraberinde kibri getirmekte, kibir ise kişinin kendinden başkalarını hor ve hakir görmesine yol açmaktadır. Klasiklerde “kibir”, uzak durulması öğütlenen kötü hasletlerin başında gelir¹⁰⁰⁸ ve şeytanın vekili olarak nitelenen nefsin komutanları arasında sayılır.¹⁰⁰⁹ Kişi, hangi varlığı sebebiyle kibirleniyorsa o şeyin elinden gideceği ve Allah tarafından yoksun bırakılacağı haber verilir.¹⁰¹⁰ İnsanın, istediği şeye eriştiğinde kibirlenmemesi gerektiği hakkında “Menzile yetse tekebbür olmaya, emeği hebâ vü mensûr olmaya” denilirken; Kur’ân’da kulun boşa giden amelleri için kullanılan ve “savrulup giden toz-toprak” anlamına gelen “*hebâen mensûrâ*” ifadesine telmihde bulunulmuştur.¹⁰¹¹ Kibrin karşısına “kendini herkesten aşağı görme”¹⁰¹² düstûru konulmuş; tevâzû ise “eminlik ve rahatlık makamı” olarak nitelenmiştir.¹⁰¹³ Tüm bu söylenenler, Kur’ân-ı Kerim’de kibrin, şeytanî bir haslet olduğuna işaret eden;¹⁰¹⁴ insanın, haddini bilmeksizin büyüklük taslamaktan ve yerli-yersiz kendini gösterme çabası içerisine girmekten kaçınması gerektiğinin vurgulandığı,¹⁰¹⁵ Allah’ın kibirlenenleri sevmediğinin haber verildiği¹⁰¹⁶ ve buna karşılık tevâzu ve vakar sahibi kimselerin taltif edildiği¹⁰¹⁷ âyetlerle uyum içindedir.

Alevî-Bektâşî klasiklerinde, terbiye edilmesi öğütlenen zaafılardan biri de insandaki hırs ve haset duygularıdır. Bu özellikler, Şeytan’ın fiilleri¹⁰¹⁸ ve Nefs’i emmâre’nin belirtileri¹⁰¹⁹

¹⁰⁰⁶ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 228. (Buradaki benzetme, Bakara 2/264 nolu âyetle “malını gösteriş için harcayan ve verdiği sadakayı başa kakan kimselerin amellerinin boşa gideceği” ne örnek olmak üzere bir kayanın üzerine yağın yağmurun, onun üzerinde ne varsa alıp götürmesine dair misali hatırlatmaktadır).

¹⁰⁰⁷ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 195.

¹⁰⁰⁸ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 618; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 507-408, 517-518, 585; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 187; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 84, 112, 210; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 323, 372, 375.

¹⁰⁰⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 60-63. (Bu hususa dair bkz. Kibrin “büyük düşman” olarak nitelenmesi: *Makâlât*, s. 134; Gönlünde kin, kibir ve haset bulunmasının münafıklık alâmeti olması: *Erkânâme I*, s. 54, Nefs-i emmâre’nin belirtisi olan sıfatlar arasında sayılması, s. 125-126; Azap sebebi olan günahlardan sayılması: *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 415; Şeytanın işi olarak tanımlanması: *Dil-güşâ*, s. 181-182; *Saraynâme*, s. 199).

¹⁰¹⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 113.

¹⁰¹¹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 267. Burada atıf yapılan âyet: Furkân 25/23.

¹⁰¹² Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 83; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 191, 256; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 128, 243, 295; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 63-65.

¹⁰¹³ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 53.

¹⁰¹⁴ Bakara 2/34; A’râf 7/12-13; Sâd 38/71-74.

¹⁰¹⁵ İsrâ 17/37.

¹⁰¹⁶ Nahl 16/23.

¹⁰¹⁷ Furkân 25/63.

¹⁰¹⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 52, 60-63, 118. (Burada, öfke ile birlikte hırs ve haset; insandan akli, edebi ve ilmi gideren kötü fiiller olarak zikredilmiştir).

¹⁰¹⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 125-126.

arasında sayılarak; adeta bir hastalık olarak değerlendirilmiş¹⁰²⁰ ve bu huyları kendisinde barındıran kimselere lanet edilmiştir.¹⁰²¹ Buna paralel olarak Kur’ân’da haset duygusunun, apaçık ortada olan hakikatleri bile görmezden gelip inkâr etmeye yol açan bir illet olduğuna işaret edildiği¹⁰²² ve haset eden kimsenin şerrinden Allah’a sığınılmasının öğütlendiği görülür.¹⁰²³ Klasiklerde bu hastalığın tedavisi için sunulan reçete, Allah’ın emirlerini tutup yasaklarından kaçınmak ve elinden geldiğince dünya lezzetlerinden uzak durarak nefesine galebe çalmaktır. Bu tavır, “ölmeden evvel ölmek” tabiri ile özetlenir.¹⁰²⁴ Hırs ve haset duyguları terbiye edilmediğinde insanı bencil ve iyilik yapmak noktasında cimri davranan biri haline getirmektedir ki; insanın bunun yerine kendisinde kanaat, diğerkâmlık ve cömertlik hasletlerini ikâme etmesinin gereğine vurgu yapılmıştır.¹⁰²⁵

İnsanın mücadele etmesi gereken yönlerinden bir diğeri de kin ve öfke duygularıdır. Şeyh Safî Buyruğu’nda “kimseye düşmanlık beslememek, küs ve dargın olmamak, kalbinde kin ve buğz barındırmamak”, sûfilîğin gereklerinden ve dervişliğin on bâbından biri olarak zikredilmiştir.¹⁰²⁶ Aynı eserde; Allah dostlarının nasihatlerini işittiği halde bunlara itibar edip de amel etmeyen ve gönlünü kin, kibir, hırs, haset, öfke ve buğz gibi kötü hasletlerden arındırmayan kişinin münafık olduğu söylenmiş¹⁰²⁷ ve bir talibin yola girme erkânı sırasında beline bağlanan kemerle birlikte temsili olarak öfkesinin de bağlanmış olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Böylece kimseyle tartışmamayı, darılmamayı ve hilim sahibi olmayı kendine ilke edinerek yola çıkmalıdır.¹⁰²⁸ İlm-i Câvidân’da, Hak ve hakikate kavuşmak isteyen kimseye, bir kılavuza tabi olması ve onun rehberliğinde kendisini kin ve düşmanlıkla birlikte diğer tüm kötü hasletlerden temizlemesi öğütlenmektedir.¹⁰²⁹ Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda ise öfke, tarikat kuşağını kuşanan tâlibin uzak durması gereken şeyler arasında sayılmıştır.¹⁰³⁰ Kur’ân-ı Kerim’de; öfke ve düşmanlık içinde hareket etmek, inkârcılara özgü bir davranış olarak

¹⁰²⁰ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, s. 133 (Burada, “Gönül evinden tevâzu süpürgesi ile süpürülüp giderilmesi gereken çer-çöp”e benzetilmiştir); Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 104.

¹⁰²¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 289.

¹⁰²² Bakara, 2/109; Nisâ 4/51-54.

¹⁰²³ Felâk 113/5.

¹⁰²⁴ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 634 (Burada “Cismini terk etmeyen bulamaz Hakk’ı / Bu, erenler sözüdür ey muttaki / Ölmeden ölmek gerek mü’min olan / Bî-zevâl dirlik bulur önden ölen” denir); Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 133-134; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 187.

¹⁰²⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 60-63, 78-81; Anonim, *Erkânâme I*, s. 125-126, 137-138; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 407-408; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 187; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 234; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 248, 295, 307; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 195, 243; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 151-157; 199, 205-209, 443.

¹⁰²⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 277-279, 287-291.

¹⁰²⁷ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 93.

¹⁰²⁸ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 202-207.

¹⁰²⁹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 187.

¹⁰³⁰ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 142.

zikredilirken ve mü'minlerin kendilerine muhalif olanlara dahi geniş gönüllü bir şekilde yaklaştıklarına işaret edilmesi¹⁰³¹ ve yine “takvâ sahiplerinin, öfkelerini yutan ve insanlara karşı affedici şekilde muamele eden” kimseler olduğunun vurgulanması¹⁰³² geleneğin bu husustaki bakış açısına kaynaklık etmiş olmalıdır. Nitekim “Takvâ yoluna gideyim diyen kişi, hiçbir canı incitmeye. Cümlesi kendinden hoşnut ola. Bir kuldan mahlûk hoş olunca Mâbud’da hoşnut olur. Kimseyi incitmeyeni, Allah da incitmez”¹⁰³³ ifadeleri, bunu düşündüren güzel bir örnektir.

Klasiklerde, insanın güzel ahlâk sahibi olması için dikkat etmesi gereken en önemli noktalardan birinin “âvâmla, cahille oturmamak” olduğu vurgusu yapılmıştır. Bunun aksine ulemâ ve sulehâ kimselerin sohbet meclislerinde bulunup onlardan feyz ve nasihat almak öğütlenmiştir.¹⁰³⁴ Hz. Mûsâ’nın elindeki âsânın, kuru bir dal parçasından ibaret olduğu halde, o peygambere yoldaşlık etmekle nice mucizelere aracılık ettiğinden bahsedilerek; mertebesi kendinden üstün olan kişilerle birlikte olan kimsenin de onların eriştiği güzelliklerden istifade edeceği söylenir.¹⁰³⁵ Kur’ân’da Hz. Peygamber’in mü'minler için “en güzel örnek” olduğunu ifade eden¹⁰³⁶ve “Allah tarafından sevilen bir kimse olmanın yolunun O’na tâbi olmaktan geçtiği”ni bildiren¹⁰³⁷ âyetlere paralel olarak; kişinin kendisine örnek alması gereken şahsiyetlerin başında Hz. Peygamber zikredilir. Buna dair “Huyun, hûlkun Mustafâ gibi ola”,¹⁰³⁸ “Peygamber edebiyile edeplen”,¹⁰³⁹ “Ahmed’i-muhtâr’ın ne söylediğinden haberdar ol, bu menzilde ona nasıl lâıyk olacağımı düşün!”¹⁰⁴⁰ ve “Geçmeye ömrün bî-haber serseri / Anla bu dem Mustafâ vü Haydar’ı / Bu sarayda bunlara uy sen hemân / Ta ki olasın ebede câvidân”¹⁰⁴¹ gibi ifadeler kullanılmıştır. Ayrıca yer yer sair enbiyânın ve Hz. Ali başta olmak üzere Allah dostlarının da birer rol-model olarak sunulduğu görülür.¹⁰⁴² Yine kişinin nefsinin

¹⁰³¹ Âl-i İmrân 3/118-120.

¹⁰³² Âl-i İmrân 3/134.

¹⁰³³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 597. (Benzer ifadeler için bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 83, 407-408; *Saraynâme*, s. 192-195).

¹⁰³⁴ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 140; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 248, 319; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 47.

¹⁰³⁵ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 451.

¹⁰³⁶ Ahzâb 33/21.

¹⁰³⁷ Âl-i İmrân 3/31.

¹⁰³⁸ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 344. (Benzer ifadeler için bkz. *Saraynâme*, s. 248, 347; *Dil-güşâ*, s. 194, 181).

¹⁰³⁹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 307.

¹⁰⁴⁰ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 218.

¹⁰⁴¹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 339.

¹⁰⁴² Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 140, 181-182; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 248; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 435.

terbiye etme yolculuğunda, Hak ehli bir mü'ridin rehberliğine başvurarak onun hizmetinde bulunmak suretiyle edep-erkân öğrenmesinin gerekliliğine bilhassa vurgu yapılmıştır.¹⁰⁴³

Şeyh Safî Buyruğu'nda muttakî bir mü'minde olması gereken özelliklerin sayıldığı ve bir bakıma yukarıda zikredilenlerin özetlendiği pasajlarda “Sûfi olan kişi, hiçbir nesneden ikrâh etmeye. Nitekim Hak Teâlâ buyurmuştur: *'Dinde zorlama yoktur!'* Bu âlemde ikrâh olmaz” denilerek; Kur'ân'a atıfla, kendi nefsinin terbiye ıslâh etme iddiasındaki bir insanın, bulunduğu ortamı da zorbalıkla değil güzellikle ıslâh etmesinin gereğine işaret edilmiştir.¹⁰⁴⁴

3.3.2. İnsanın eseri: Toplumsal ahlâk

İnsanın kendini tanıma ve geliştirme sürecinin en önemli aşamalarından biri de onun başkaları ile kurduğu iletişim üzerinden gerçekleşmektedir. Karşılaştığı her muhatap, insan için adeta bir ayna hükmündedir, zira iyi veya kötü tüm özellikleri ile muhatapı üzerinden yüzleşmekte ve böylece karakteri ile ilgili öz eleştiri yapma fırsatına erişmektedir. Aile, akrabalık, arkadaşlık vb. ilişkilerle örülü toplumsal hayat, kişinin sahip olduğunu iddia ettiği değerler hakkında birebir sınandığı ve yargılandığı bir alan olması itibariyle, onun ahlâkî gelişimi açısından çok önemli bir noktada bulunmaktadır.

3.3.2.1. Toplumsal ahlâkın ilkeleri

Alevî-Bektâşî klasiklerinde, toplumsal ahlâka dair en çok vurgulanan hususlardan biri; insanın tüm mahlûkata karşı genel manada “elinden ve dilinden zarar gelmeyen, emin bir kimse” olmasının önemidir ki; bu, hakikat makamının ve derviş olmanın bir gereği olarak görülmüştür.¹⁰⁴⁵

İnsanın ilişkilerde sıkça hataya düştüğü bir mevzu olması hasebiyle; yalan ve gıybet gibi kötülüklerden uzak durularak; dürüst, sözüne sadık ve dili ile kimseyi incitmeyecek bir hassasiyette olunmasına dair uyarılara fazlasıyla rastlanır. Hızırnâme'de “Tâlibin abdesti ağzından bozulur. Ziyadesiyle sakınmalı, zinhar ve zinhar!” denmesi, bunun örneklerinden biridir.¹⁰⁴⁶ Şeyh Safî Buyruğu'nda tâlibin bilmesi gerekenlerin açıklandığı bölümde, “seyr-i

¹⁰⁴³ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 264-267; Virânî, *İlm-i Câvidân*, s. 187; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 268, 323, 364.

¹⁰⁴⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 441-443. Burada atıf yapılan âyet: Bakara 2/256.

¹⁰⁴⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 78-81; Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 410-413 (Burada bazı kimselerin bir hayvan yavrusuna eziyet ettiklerine şahit olan adamın onlara sitem etmesini konu edinen bir hikâye anlatılır); Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 371, 407-408; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 59, 83, 155, 164, 195 (“Doğru gez, dost gönlünü incitme” ifadesi tekrarlanır); Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 83; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 248, 291-292; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 63-65, 71-73, 167-169, 195, 229; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 199.

¹⁰⁴⁶ Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 171. (Buna benzer ifadeler için bkz. *Hızırnâme*, s. 103, 167, 155-156, 191, 255; *Erkânâme I*, s. 165; *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 142, 145, 407-408; *Dil-güşâ*, s. 72, 181-182, 201, 234; *Saraynâme*, s. 163, 267; *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 223, 229, 243; *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 163, 207, 245, 277-279, 429, 441).

sülûk” ehlinin; yaramaz fiiller, sözler ve hallerden geçerek bunların yerine yararlı fiil, söz ve davranışlara erişme yolunda oldukları söylendikten sonra devamındaki pasajlarda, bu yolda olan tâlibe çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır. Bu nasihatler dâhilinde; doğru sözlü, güzel huylu olmanın ve helâl lokma yemenin cennet ehline ait sıfatlar olduğu; yalan söyleyen, kötü huylu biri olmanın ve haram lokma yemenin ise cehennem ehline mahsus davranışlar olduğundan bahsedilir. Devamında ise tâlibe cehennem ehlinden olmamak için çaba sarf etmesi öğütlendikten sonra Kur’ân’dan “*Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz*”¹⁰⁴⁷ ve “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*”¹⁰⁴⁸ meâlindeki âyetler alıntılanarak; “Bunda ne ekersen onda onu biçersin. Bunda iyi ve kötü ne kazanırsan âlem-i bekâda bulacağın odur” denilmiştir.¹⁰⁴⁹

Makâlât’da “yalancılık ve hilekârlık”, insanın üç büyük düşmanından biri olarak zikredilir ve yalancılığın, gıybet, boş söz ve başkalarının ayıbını araştırıp konuşma gibi kötülöklere de kapı açacağı söylenir.¹⁰⁵⁰ Kur’ân’da mü’minlerin, yalan, gıybet,¹⁰⁵¹ arkadan çekiştirip alay etme¹⁰⁵² ve (hakkını savunmak adına mecbur kalınması dışında) kötü ve çirkin sözün dillendirilmesinden¹⁰⁵³ men edilmesinin gelenekteki birer yansıması olarak; bu kapsama giren fiiller, tâlibin başındaki musibetlerden biri olarak görölmüş¹⁰⁵⁴ ve kişinin imanına zarar veren,¹⁰⁵⁵ münâfıklık alameti,¹⁰⁵⁶ Allah tarafından seilmeyen şeytana özgü işler¹⁰⁵⁷ olarak değeriendirilmiştir. Bu hâl üzere olan kimselerin, kabirde ve mahşer gününde sıkıntı ve azap içinde olacaklarına dair anlatımlara da rastlamak mümkündür.¹⁰⁵⁸

Bir kimse hakkında, kesin olarak bilmediği halde kendi zannı üzere bir yargıda bulunmak da doğru görölmemiş ve bugün kötü bir izlenim veren birinin sonradan tövbe edip halini düzelterebileceği, bugün iyi görünen birinin de sonradan aldanıp gaflet üzere olabileceği hatırlatılmıştır.¹⁰⁵⁹ Buna dair, Kur’ân’da “*Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar*

¹⁰⁴⁷ Ankebût 29/69.

¹⁰⁴⁸ Necm 53/39.

¹⁰⁴⁹ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 243-249.

¹⁰⁵⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 134. (Diğerleri: Hevâ-heves ve kibir).

¹⁰⁵¹ Hucurât 49/12.

¹⁰⁵² Hümeze 104/1.

¹⁰⁵³ Nisâ 4/148.

¹⁰⁵⁴ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 49-50; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 107 (Burada, “imansız gider ve amelleri boşa çıkar” denilerek Furkân 25/23. no.lu âyete atfen “*hebâen mensûrâ*” ifadesi kullanılır).

¹⁰⁵⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 363, 561; Anonim, *Erkânâme 1*, s. 113.

¹⁰⁵⁶ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 54.

¹⁰⁵⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 52; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 228, 231.

¹⁰⁵⁸ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 201; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 175, 416-419.

¹⁰⁵⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 599. (Aynı eserin 122. sayfasında ise böyle yapan kimsenin, gayb hakkında hüküm vermesinden dolayı imanının zarar göreceğinden bahsedilir).

günahtır” denildikten sonra gıybetin ne kadar çirkin bir davranış olduğundan bahsedilmesi manidardır.¹⁰⁶⁰ İnsan zihninde, muhatabı hakkında ister istemez bazı önyargıların oluşması kaçınılmazdır. Fakat bunu muhatabına haksızlık edecek boyuta taşıması, kendi düşüncelerine başkalarını da ortak ederek o kişiye zarar verecek şekilde dillendirme noktasına getirmesi veya bir kişi veya olay hakkındaki tahmin veya izlenimini kesin bir bilgiymiş gibi lanse etmesi men edilmiştir. Aynı âyette, “*Gizlilikleri araştırmayın!*” buyurularak, insanların açığa çıkmasından utanacakları kusur ve ayıplarını merak etmek ve araştırıp ortaya dökmek de yasaklanmıştır.¹⁰⁶¹ Buna paralel olarak Şeyh Safî Buyruğu’nda mü’min olmanın alametleri sayılırken “Kulağı sağır olur ki yaramaz sözleri işitmez, gözüyle gördüğünü örter kimse hakkında kötü zanda bulunmaz” denilmiştir.¹⁰⁶² Yine başka bir pasajda, bir tâlibin beline kemer bağlanması ile temsilî olarak “kendi ayıbından başkasını görmemek üzere gözünün” ve “gıybet sözlerini işitmek üzere kulağının” bağlandığına dikkat çekilir.¹⁰⁶³ Bilhassa Mürebbî konumundaki kimsenin “settâr sıfatlı, gözüyle gördüğünü eteğiyle örtücü” olması gerektiği vurgulanır.¹⁰⁶⁴ Kur’ân-ı Kerim’de ise bu hususa dair “*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur*” buyurulmaktadır.¹⁰⁶⁵

Alevî-Bektâşî klasiklerinde bu mevzuya dair verilen öğütler, “hak ve hikmet üzere, az ve öz konuşmak,¹⁰⁶⁶ edeple ve tatlı dille söylemek,¹⁰⁶⁷ büyüklerin (bilenlerin) yanında sükût etmek,¹⁰⁶⁸ yerli yerince konuşup cahillerle tartışmaya girmemek¹⁰⁶⁹ ve kendi tutmadığı nasihati başkasına vermemek”¹⁰⁷⁰ üzerinde yoğunlaşırken; bilhassa şeyhlik/mürebbîlik makamında olan kimselerin, sohbet meclislerinde; hakka ve edebe uygun olarak, tatlı dille, kendisini dinlemeye gelenleri incitmeyecek ve sıkmayacak bir şekilde konuşmaları hakkında uyarılarda bulunmaktadır.¹⁰⁷¹

Bir tâlip, herhangi bir hataya düştüğünde onu mürebbisine bildirmesi ve durumu hakkında ona danışması; mürebbîsinin de onu güzellikle ve yumuşak bir dille uyarması

¹⁰⁶⁰ Hucurât 49/12.

¹⁰⁶¹ Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 5, s. 96.

¹⁰⁶² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 441.

¹⁰⁶³ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 201.

¹⁰⁶⁴ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 163. (Benzer bir ifade için bkz. *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 243).

¹⁰⁶⁵ İsrâ 17/36.

¹⁰⁶⁶ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 343-344, 371; Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 108, Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 303, 323; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 167, 225; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 289.

¹⁰⁶⁷ Anonim, Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 265.

¹⁰⁶⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 432; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 157; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 201.

¹⁰⁶⁹ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 210; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 65.

¹⁰⁷⁰ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 283.

¹⁰⁷¹ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 195-199; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 153-155.

gerektiğinden bahsedilirken “Zulüm ile konuşmasın, Kur’ân’da buyurulduğu üzere konuşsun” denilmiştir.¹⁰⁷² Tâlibin de mürebbîsine karşı davranış ve konuşmalarında daima hürmet ve itaat sınırlarını gözetmesi öğütlenirken; mürebbinin kişinin manevî anlamdaki yetişmesine sağladığı katkı itibarıyla adeta bir baba yerine konulduğu görülür. Erkânâme’de tâlibin mürebbiye hizmetinin nasıl olması gerektiğinin açıklandığı bölümde, evlâdın babası tarafından haksızlığa uğrasa dahi onun emrini tutması gerektiğinden bahisle, talibin de mürebbisine karşı öyle olması gerektiği söylenir. Aksi takdirde başta verdiği sözü tutmamış, ahdinden dönerek yalancı konumuna düşmüş olacağına işaret edilmiş ve Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da “*O gün vay yalancıların hâline!*”¹⁰⁷³ buyurmuş olduğu hatırlatılarak; bu durumun tâlibin imansız gidip ahirette şefaatten mahrum kalmasına yol açabileceği söylenmiştir.¹⁰⁷⁴ Klasiklerde “ata-ana hakkı” na bilhassa vurgu yapılması, Kur’ân-ı Kerim’de anne-babanın kişinin büyüüp yetişmesindeki emeği göz önüne alınarak; yaşlanıp da evlada muhtaç duruma geldiklerinde onlara iyilikle muamele edilmesi ve “öf bile demekten” kaçınılarak hürmet ve hoşgörü içerisinde konuşulmasının emredildiği âyetin¹⁰⁷⁵ bir yansıması olmalıdır. Zira Dâstân-ı İbrâhim Edhem’in son bölümünde anasını inciten bir evlâdın başına gelenlerin anlatıldığı hikâyede geçen “Kim ata-ana gönlünü yıkarsa ahir vakitte canı imansız çıka!” ifadesi,¹⁰⁷⁶ Hızırnâme’de ise “Ata-ana hakkı, Tanrı hakkı demişler” denilmesi,¹⁰⁷⁷ ana-babaya hürmet ve itaatin dinî bir gereklilik olarak benimsendiğini göstermektedir.

Klasiklerde bu mevzuya dair söylenenler; Kur’ân-ı Kerim’de Mü’minlerin, konuşmalarında “uygun ve olumlu,¹⁰⁷⁸ adil ve tutarlı,¹⁰⁷⁹ gönül alıcı ve kolaylaştırıcı,¹⁰⁸⁰ açık ve tesirli,¹⁰⁸¹ doğru ve sağlam,¹⁰⁸² saygılı ve şefkatli,¹⁰⁸³ güzel ve zarif,¹⁰⁸⁴ yumuşak ve

¹⁰⁷² Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 197.

¹⁰⁷³ Bu ifadenin geçtiği âyetler: Tûr 52/11; Mürselât 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49; Muttaffifin 83/10.

¹⁰⁷⁴ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 113-114. (Aynı eserin 153. sayfasında, tarikat ikrârına aykırı davranarak müridin emrini tutmayan tâlibin, diliyle ikrâr verip de gönlüyle inanmayanlardan olacağı söylenerek yine bahsi geçen âyet cümlesine atıf yapılır. Kur’ân âyetlerine getirilen bu gibi yorumlar, geleneğin kendine has bakış açısı kapsamında değerlendirilmelidir).

¹⁰⁷⁵ İsrâ 17/23.

¹⁰⁷⁶ Anonim, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, s. 89.

¹⁰⁷⁷ Hasan B. Müslim, *Hızırnâme*, s. 287.

¹⁰⁷⁸ Bakara 2/263; Nisâ 4/5; Ahzâb 33/32. (Kavl-i Ma’rûf).

¹⁰⁷⁹ En’âm 6/152.

¹⁰⁸⁰ İsrâ 17/28. (Kavl-i Meysûr).

¹⁰⁸¹ Nisâ 4/63. (Kavl-i Belîğ).

¹⁰⁸² Ahzâb 33/70. (Kavl-i Sedîd).

¹⁰⁸³ İsrâ 17/23. (Kavl-i Kerîm).

¹⁰⁸⁴ Bakara 2/83. (Kavl-i Hasen).

etkili”¹⁰⁸⁵ bir üslûb benimsemelerini öğütleyen;¹⁰⁸⁶ ayrıca boş ve anlamsız söze itibar edilmemesinin gereğine işaret eden¹⁰⁸⁷ âyetlerle uyum içindedir.

Toplumsal ahlâka dair dikkat çekilen hususlardan biri de ticaret, alışveriş gibi mâlî konularda dürüst ve hakkaniyetli olunmasının gereği ve önemidir. Ticâretin helâl yoldan gelir elde etmek anlamına geldiği söylenerek; haram yoldan gelir elde etmek delâlet olarak nitelenmiştir.¹⁰⁸⁸ Mahşerde kurulacak olan terazinin ayarının; kişinin, bu dünyada ticaretini yaptığı malı, kendi lehine olacak şekilde kasten eksik veya fazla tartmasına bağlı olarak yapılacağına işaret edilerek “Hile etme, kimsenin hakkını üzerine geçirme. Tamah edip de burada eksik tartarsan orda amelin eksik gelir. Alırken ağır tartarsan, orda yükün ağır olur” denilmesi ile meselenin dinî-amelî boyutunun ön plana çıkarıldığı görülür.¹⁰⁸⁹ Şüphesiz Kur’ân-ı Kerim’de gayr-i meşrû işlerle kazanç elde etmenin kesin olarak yasaklanması,¹⁰⁹⁰ alışverişine hile karıştıranların kınanması ve âhirette başlarına gelecekler hakkında uyarılmaları,¹⁰⁹¹ ayrıca ticaret, alışveriş, borç gibi konularda hiçbir haksızlığa ve şüpheye yol açmayacak şekilde hassas olunmasının emredilmesi,¹⁰⁹² bu bakış açısında etkili olmuştur.

Bilhassa Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda bu mevzu üzerinde çok durulmuş; çeşitli misaller ve hikâyeler yoluyla okuyucunun zihninde iyice yer etmesi sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰⁹³ Bu hususla bağlantılı olarak; bir kimsenin malını zorbalık ve haksızlıkla elinden almak, dolayısıyla haram yemek, kişinin can vermesi esnasında ve âhret hayatında eziyet çekmesine sebep olacak işler arasında sayılmıştır.¹⁰⁹⁴ Zira bir kimse, mazlûma sıkıntı vererek nasıl dünyayı onun başına dar ediyorsa, bunun karşılığında kendisinin de öbür dünyada cehennem tarafından sıkılıp darlanacağı haber verilir.¹⁰⁹⁵ Haram yemek ve kendine ait olmayan bir şeyi sahibinden izinsiz almak suretiyle kul hakkına girmek, diğer eserlerde de yer yer kınanmış ve buna dair uyarılara

¹⁰⁸⁵ Tâ-Hâ 20/ 44. (Kavl-i Leyyin). (Bu hususa dair geniş bilgi için bkz. Lokman Bedir. (2018). “Genç Neslin Camilere Alışmasında/Alışmamasında Üslubun (Lisân-ı Hâl ve Lisân-ı Kâl’in) Etkisi”, *Uluslararası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İnönü Üniversitesi, Malatya, C. 2, s. 655-667).

¹⁰⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz. *Kur’ân’da Kavl / Söz Çeşitleri*. [Erişim: 20.06.2026. <https://hasankamiliilmaz.com/kuranda-kavl-soz-cesitleri.html>]

¹⁰⁸⁷ Mü’minûn 23/3; Furkân 25/72.

¹⁰⁸⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 320.

¹⁰⁸⁹ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 199.

¹⁰⁹⁰ Nisâ 4/29.

¹⁰⁹¹ Muttaffîfîn 83/1-12.

¹⁰⁹² Bakara 2/282; En’âm 6/152; A’râf 7/85; Hûd 11/84-86; İsrâ 17/35; Şu’arâ 26/181-182; Rahmân 55/9.

¹⁰⁹³ Kabirde yatanların, işledikleri kötü ameller sebebiyle ne halde olduklarını haber vermeleri: s. 172-179; Şeytanın türlü tuzaklarını eline alıp pazar yerine gitmesi: s. 232-243; Selmân-ı Farisî’nin, mahşer günündeki sorgu-suâli düşünerek endişelenmesi: s. 416-419.

¹⁰⁹⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 415.

¹⁰⁹⁵ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 534.

yer verilmiştir.¹⁰⁹⁶ “Kul hakkına girilmesi”, Erkânnâme’de kişinin Hak katında bağışlanmasına engel teşkil eden bir durum olarak zikredilirken;¹⁰⁹⁷ yine Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda oldukça incelikli bir şekilde ele alınmış ve kişinin farkında olmadan ibâdet ederken dahi kul hakkına girebileceğine dikkat çekilmiştir. “Kulun yararına olan işler” den bahsedilen bölümde, “ameli davâsız olmak” tabiri kullanılır. Bunun mânâsı ise, “bir ibadeti yaparken kimseye yük olmadan, onu tamamıyla kendi çabası ile yerine getirmek” olarak açıklanır. Bir kişi ibadetini yerine getirmek için başkasının yardımına muhtaç bir halde ise bu istisnadır, özür sayılır fakat gücü yettiği halde amelini bir başkasının hizmetini aracı ederse, yarın âhirette o kişinin gelip de “senin ibadetinde benim hakkım var” demesi halinde işinin zor olacağı hakkında uyarılır. Devamında, Allah’ın farz kıldığı ibadetlerde, kulun kendi gücü ve kazancını esas aldığı; bu yüzden de mümkün olduğunca kendi emeğini ortaya koyarak kulluk etmenin en güzeli olduğundan bahsedilerek; “Burada anlatılmak istenen şudur ki; ibadetine ve kazancına hiçbir yaramaz iş bulaşmasın” denilmektedir.¹⁰⁹⁸

Kendini eğitmek üzere yola çıkmış olan kişiye; toplumsal hayatta güvenilir ve hakkaniyetli bir tavır belirlemesinin ardından tavsiye edilen şey, çevresi ile yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olarak sevgi ve muhabbet ortamını tesis etmesidir. Zira Kur’ân-ı Kerim’de “Mü’minler ancak kardeşler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin”¹⁰⁹⁹ buyurularak; her mü’min birbirinden sorumlu kılınmıştır. Alevî-Bektâşî düşüncesindeki “musâhiplik” anlayışı, bu ilâhî buyruğun, belli bir çerçeve içine alınıp yorumlanarak geleneğe uyarlanmış hali gibidir. Birtakım şartların gerçekleşmesi dâhilinde karşılıklı olarak musâhip (manevî kardeş) kılınan kimseler, ömür boyu (birbirlerinin kusurlarından dahi sorumlu olacak şekilde) tam bir dayanışma içerisinde bulunacaklarına söz vermiş olurlar.¹¹⁰⁰ Nitekim klasiklerde de, iki musâhip arasında maddî veya manevî her anlamda bir fedâkarlık ve teslimiyet hâli olması gerektiği vurgulanır.¹¹⁰¹ Musâhiplerden biri ihtiyaç içinde iken diğerrinin bolluk içinde olması

¹⁰⁹⁶ Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 243; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 133, 201, 441.

¹⁰⁹⁷ Anonim, *Erkânnâme I*, s. 161.

¹⁰⁹⁸ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 589-594.

¹⁰⁹⁹ Hucurât 49/10.

¹¹⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer. (2016). “Musâhiplik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. EK-2, s. 325-326;

¹¹⁰¹ Anonim, *Erkânnâme I*, s. 162; Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 99, 167-168; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 323, 421.

veya biri mahzun halde iken diğerrinin keyif sürmesi kabul görmez ve buna dair “Dünyada birbirine faydası olmayanın ahirette de göreceğı bir fayda olmaz” denilir.¹¹⁰²

Musâhiplik erkânı haricinde de genel olarak tâliplerin birbirlerinin hâinden haberdar olacak şekilde yakınlık ve muhabbet içerisinde bulunmaları öğütlenerek; aksi takdirde gönüllerinin hasta olacağı söylenmiştir.¹¹⁰³ Yine dervişlerin kendi aralarında ufak tefek şeyler sebebiyle tartışmaları ve bu durumu ileri götürerek karşılıklı kin ve intikam duygularına kapılmaları men edilmiş; bunun Allah’ın rahmetinden mahrum kalmaya sebep olacağı uyarısı yapılmıştır.¹¹⁰⁴ Kur’ân’da ise mü’minler arasındaki inanç ve hedef birliğinden neş’et eden kardeşlik bağına vurgu yapmak üzere “*Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz*” buyurulması; iman vesilesiyle oluşan bu bağın devamlılığını sağlamanın önemine işaret etmektedir.¹¹⁰⁵

Bahsi geçen sevgi ve muhabbet bağını sürdürmek adına evine gelen misafire hürmet göstermenin ve ikrâmda bulunmanın gereğı de bu eserlerde ayrıca dikkat çekilen hususlardan biridir. Eve gelen kişi, “Hakk’ın misafiri” konumunda görülmüş ve rızkını beraberinde getirdiğı, giderken ise ev sahibinin günahlarını da alıp götürdüğü söylenmiştir.¹¹⁰⁶ Bu minvalde öğütlenen bir diğerr husus ise, toplum içindeki ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunarak destek olunmasıdır. Bu eserlerde, fukarâya, yetimlere, gözsüzlere, dilsizlere, yolda kalana el uzatmak, ihtiyaçlarını gidermek sıkı sıkıya tembihlenmektedir.¹¹⁰⁷ Cömertliğin eserinin, “Hak rızası için yedirmek ve sonrasında başa kakmamak” olduğunun söylenmesi¹¹⁰⁸ ve özünü bilen insanın hâinden bahisle “Düşmüşün elinden tuta, kalmış menzile yetire, menzile yetirse minnet beklemeye”¹¹⁰⁹ denilmesi; Kur’ân-ı Kerim’de “yapılan iyiliğın ardından incitici bir davranışta bulunmanın men edilmesi”nin bir izdüşümü olmalıdır.¹¹¹⁰ Yine bu hususta kullanılan “Yardım

¹¹⁰² Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğı*, s. 327. (Anadolu’da yaygın olan “âhiret kardeşliği” olgusunun, musâhiplik erkânının zaman içinde inanç boyutundaki bağlayıcılığını kaybederek kültürel bir unsura dönüşmüş hali olduğu anlaşıyor. Söz konusu erkânın, Alevilik-Bektâşilik geleneğine mensup halk arasında yakın zamana kadar nasıl uygulandığına dair geniş bilgi için bkz. Irène Melikoff. (2015). *Uyur İdik Uyardılar*. (Çev.) Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, s. 83-93).

¹¹⁰³ Anonim, *Erkânâme I*, s. 49, 193.

¹¹⁰⁴ Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 141.

¹¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/103. Geniş bilgi için bkz. H. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 1, S. 643-644.

¹¹⁰⁶ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğı*, s. 79-81, 205.

¹¹⁰⁷ Anonim, *Erkânâme I*, s. 407-408; Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 128, 347; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 63-65.

¹¹⁰⁸ Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğı*, s. 153.

¹¹⁰⁹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 367. (Buna benzer olarak *Şeyh Safî Buyruğı*, s. 247’de “Cemî mahlûkata iyilik edip onlardan bir ivaz (karşılık) rica etmeyip ve bir murâdın olmaya. Minnetin Hüdâ’ya ola” denilmektedir).

¹¹¹⁰ Bakara 2/262-264; Müddessir 74/6-7.

eden ol, engelleyici olma!”¹¹¹¹ ifadesi, Mâun Sûresi’nde “kendisi yoksula yardımda bulunmadığı gibi başkasının yardımına da engel olan kimsenin kınanması”ndan dolayı yapılmış bir uyarı gibi görünmektedir.¹¹¹² Velâyetnâme’de ise Allah dostu olan kimselerin özelliklerinden biri, kendilerinden bir şey isteyeniyi geri çevirmeyerek, mutlaka onun gönlünü hoş etmeye çalışmaları olarak zikredilmiştir ki; bu özelliğe vurgu yapılması, Kur’ân’da geçen “O halde sakın yetimi ezme! El açıp isteyeniyi de sakın boş çevirme!”¹¹¹³ meâlindeki buyruğu akla getirmektedir.¹¹¹⁴

Görüldüğü üzere; Alevî-Bektâşî geleneğindeki ahlâk anlayışı, yalnızca bireyin kendi içindeki gelişim ve ıslâh süreci ile sınırlı kalmamakta; insanî ilişkilerde güven ve barış esasına göre hareket edilmesine ve üstün değerlerin, toplumun geneline yayılacak şekilde yaşatılıp sürdürülmesine büyük önem verilmektedir. Anadolu’da Bektâşilikle aynı dönemde varlık göstermeye başlayan ve bu gelenekle karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan Ahîlik¹¹¹⁵ de bu bakış açısına katkı sunmuş olmalıdır. Zira ilhamını, daha önce sözünü ettiğimiz “fütüvvet” ülküsünden almış olan bu tasavvufî yapılanma, bilhassa ticaret ve meslek ahlâkını merkeze koyarak; toplumsal yaşamda, genel-geçer kabullere uygun bir düzenin işleyişini sağlamayı amaç edinmiş ve uzun yıllar boyunca bu amaca yönelik faaliyetlerini sürdürmüştür.¹¹¹⁶

Müslüman Türklerin, kendi kültürel kodlarında bulunan ve yiğitliği temsil eden “alpik” unsuru ile de sentezleyerek benimsedikleri “fütüvvet” anlayışı ile,¹¹¹⁷ Kur’ân-ı Kerim’de “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”¹¹¹⁸ buyurulması arasında ilkesel bir bağ kurulmuş olduğu muhakkaktır. Zira âyette “Emri bi’l ma’rûf, nehyi ani’l münker/İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak” tabiri ile ifade edilen bu prensip, Alevî-Bektâşî geleneğinde, mürebbinin iyi bilmesi ve tâlîbe de öğretmesi gereken edep ve erkân içerisinde sayılmaktadır.¹¹¹⁹

¹¹¹¹ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 234.

¹¹¹² Bahsi geçen âyet: Mâun 107/1-7.

¹¹¹³ Duhâ 93/9-10.

¹¹¹⁴ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, s. 517.

¹¹¹⁵ M. Saffet Sarıkaya. (2003). “Alevîlik Bektâşîlik ve Ahîlik İlişkisi -Fütüvvetnâmelere Göre-”, *İslâmiyât*, C. 6, S. 3, s. 93-110.

¹¹¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ziya Kazıcı. (1988). “Ahîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, s. 540-542; I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 99-103.

¹¹¹⁷ Saffet Sarıkaya, Alevîlik Bektâşîlik ve Ahîlik İlişkisi, s. 93-110.

¹¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/104.

¹¹¹⁹ Anonim, *Erkânâme 1*, s. 110, 141, 150, 158, 189; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, s. 67. (Burada “hırka ve tâcin üç abdestinden biri” olarak zikredilmiştir).

İnsandan başlayıp topluma doğru genişleyen bu ahlâk anlayışı, “yetmiş iki millete bir göz ile bakmak”¹¹²⁰ düsturu ile evrensel bir boyuta çıkarak zirveye ulaşmaktadır. Makâlât’da Hz. Âdem’in yaratılışından bahsedilen bölümde; Allah Teâlâ’nın onu altmış çeşit topraktan yarattığı söylenir. Eğer böyle yapmasaydı, insanların hepsi aynı sûrette olur, kendilerine has bir özellikleri olmayınca da birbirlerini tanımaları mümkün olmazdı denilir. Burada, Kur’ân-ı Kerim’de geçen “*Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık*”¹¹²¹ ifadesine atıf yapılmış olmalıdır.¹¹²² Zira devamında, bütün insanlığın bir kaynaktan (tek bir nefisten) gelmesi dolayısıyla, aralarında bir akrabalık bağı bulunduğuna işaret etmek üzere Kur’ân’dan “*Adını anarak birbirinden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının*”¹¹²³ meâlindeki ifadenin alıntılandığı görülür. Bu yorum, Alevî-Bektâşî geleneğinde, insanlığın büyük bir aile olarak görülmesi ve aile içinde hâkim olması gereken sevgi, saygı, fedakârlık vb. değerlerin tüm insanlığı kapsayacak ölçüde genişletilmesine imkân vermiştir. Geleneğin benimsediği bu evrensel bakış açısı, Kaygusuz Abdal tarafından söylenen bir beyitte şöyle özetlenmektedir:

Hakikatin kendi özünün anlayan

Her yüzü Hak, her sözü Kur’ân bilen.

Aslını fer’ini bilir her işin

Küllî zamanı ve mekânı ihvân bilen¹¹²⁴

¹¹²⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 78-81; Anonim, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 83; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 71-73, 167-169; Seyyid Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 161-163, 443.

¹¹²¹ Hucurât 49/13.

¹¹²² Hacı Bektâş, *Makâlât*, s. 113.

¹¹²³ Nisâ 4/1.

¹¹²⁴ Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 131.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Türk-İslâm medeniyetinin kayda değer tezahürlerinden biri olan Alevî-Bektâşî geleneğinin yazılı mirasını oluşturan klasik eserlerdeki öğretilerin ve ideallerin, İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'den bağımsız değerlendirilemeyeceği fikrinden yola çıkılmıştır. Bu başlangıç noktasından hareketle; kaynak olarak Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan on dört ciltlik *Alevî-Bektâşî Klasikleri Külliyyatı* esas alınarak ve konu akışı, Kur'ân'ın ana temalarını oluşturan İtikat, İbadet ve Ahlâk başlıkları altında sınıflandırılarak gerçekleştirilen bu inceleme sonucunda ulaşılan temel bulgular ve değerlendirmeler şu şekildedir:

Alevî-Bektâşî klasiklerinde itikat konusu, ruhlar âleminde başlayan ve hayat boyu süren bir sadakat süreci olarak ele alınmıştır. İnancın merkezinde yer alan Tevhid ilkesi; Allah'ın birliği, eşsizliği ve aşkın sıfatları çerçevesinde, Kur'ân'daki ilâhî isim ve sıfatlarla birebir örtüşen bir derinlikle işlenmiştir. Ayrıca iman esasları dâhilinde olmak üzere meleklerle, kutsal kitaplara, peygamberlere ve ahiret inancına dair bu eserlerde yer alan bilgiler ve anlatımlar, Kur'ân âyetlerinde bildirilen haberlerle genel olarak uyum içinde şekillendirilmiştir.

Söz konusu eserlerde, Kur'ân'da açık bir şekilde emredilen temel ibadetler, gelenekte manevî olgunlaşma sürecinin aşamalarını temsil eden “Dört Kapı”dan ilki olarak kabul edilen şeriatın gerekleri arasında sayılmıştır. Bununla birlikte ibadetin özünün “kulluk bilinci”ne erişmek ve asıl amacının “nefis terbiyesi” olduğu; kişinin bu mânâyı kavramadan yaptığı şekli ibadetlerin “hebâen mensûrâ/savrulup giden toz” hükmünde olduğu uyarısı, Kur'ân âyetleriyle temellendirilmiştir.

Alevî-Bektâşî geleneğinin en karakteristik yönü olan ahlâk ilkelerinin, Kur'ân'ın belirlediği “Emr'i bi'l-ma'rûf, nehyi ani'l-münker” prensibi üzerine inşa edildiği görülür. Bireysel ahlâkın temelini “kendini bilmek” düstûru ile sağlamlaştıran bu gelenekte; toplumsal ahlâk, “doğruluk-dürüstlük”, “kul hakkına riâyet”, “yetmiş iki millete bir gözle bakmak” gibi evrensel kaideler üzerine bina edilmiş ve konumu “Allah'tan korkmak, Peygamber'den utanmak” ifadesi ile belirlenmiştir.

Sonuç olarak, incelenen külliyyatın içeriği; Alevî-Bektâşî düşünce dünyasının, dinin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in belirlediği çerçeveden bağımsız bir yapı olmadığını, aksine Kur'ân âyetlerini kendi irfânî ve tasavvufî süzgecinden geçirerek Türk-İslâm ruhuna uygun özgün bir yorum geliştirdiğini ispatlamaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından bu

kaynakların gün yüzüne çıkarılarak halkın istifadesine sunulması, söz konusu geleneğin sahih temellerini göstermesi bakımından tarihî bir öneme sahiptir.

Bu araştırmanın sınırlılıkları göz önüne alındığında, aynı alanda yapılacak daha kapsamlı akademik çalışmalara ihtiyaç bulunduğu bir gerçektir. Örneğin Alevî-Bektâşî geleneğine ait klasik metinlerin bir kısmında yoğun olarak göze çarpan hurûfî, batınî ve işârî tefsir yaklaşımlarının; diğer tasavvufî tefsir kaynakları ile mukayeseli olarak ele alınması ile bu alana dair daha derinlikli bir bakış açısı geliştirmek mümkündür. Böylelikle söz konusu geleneğin şimdiye dek kısmen kapalı kalmış olan düşünce dünyası, konuya ilgi duyan araştırmacıların dikkatine sunulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, M. F. (1982). *el-Mu'cem'l-Mf fehres li-elfz'l-Kur'âni'l-Kerim*. el-Mektebetü'l-slmiyye, İstanbul.
- Aclûnî, İ. b. M. (2000). *Keşfü'l-Hafâ*. (Thk.) İbn Hindawi, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.
- Albayrak, N. (2013). "Virânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, s. 109-110.
- Algar, H. (2010). "Şed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 38, s. 405-406.
- Algül, H. (2020). "Muâhât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 30, s. 306-307.
- Anıl, A. Y. (2010). "Şah İsmâil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Anonim. (1958). *Buyruk*. (Der.) Sefer Aytekin, Emek Yayınevi, Ankara.
- Anonim. (2007). *Kitab Dr*, (Haz.) Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara.
- Anonim. (2007). *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Haz.) Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara.
- Anonim. (2014). *Erkânnâme 1*, (Haz.) Doğan Kaplan, TDV Yayınları, Ankara.
- Anonim. (2014). *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, (Haz.) Ceyhun nller, TDV Yayınları, Ankara.
- Anonim. (2021). *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, M. Mahfuz Söylemez, TDV Yayınları, Ankara.
- Azamat, N. (2022). "Kaygusuz Abdal" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara.
- Bedir, L. (2018). "Genç Neslin Camilere Alışmasında/Alışamamasında slubun (Lisân-ı Hâl ve Lisân-ı Kl'in) Etkisi" *Uluslararası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitab*. İnönü Üniversitesi, Malatya, C. 2, s. 655-667.
- Bedir, L. (2022). *İnsanın Hayat Yolculuğu*. Duvar Yayınları, İzmir.
- Bedir, L. (2024). *Kulunu Bağışlayan Allah*. Duvar Yayınları, İzmir.
- Ceyhan, S. (2010). "Taç", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 39, s. 363-365.
- Çelebi, İ. (1998). "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, s. 406-409.
- Çelik, . [Erişim: 14.06. 2026. <https://www.kuranvemeali.com/araf-suresi/22-ayeti-tefsiri>]
- Cürcânî, Ş. (1983). *et-Ta'rifât*, (Thk.) Komisyon, Darü'l Ktb'l İlmiyye, Beyrut.
- Demir, O. (2013). "Yakn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 43, s. 271-273.

- Derveze, M. İ. (1997). *et-Tefsîrû'l-Hadis*. (Çev.) Mehmet Baydaş-Vahdettin İnce-Ramazan Yıldırım, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Dindi, E. (2011). *Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Döğüş, S. (2023). "Alevilik-Bektaşîlik İlişkisi ve Aleviliğin Bektaşîlikle Kaynaşması", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.105, s. 73-95.
- Duran, H. (2005). "Besmele Tefsiri". *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 33, s. 459-474.
- Durmuş, İ. (2000). "İktibas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 22, s. 52.
- Durmuş, İ. (2011). "Telmih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 40, s. 407-408.
- Eğri, O. (2021). *Alevî-Bektâşî Kaynaklarındaki Kur'an Tasavvuru Üzerine Bir Deneme* [Erişim: 02.05.2026, <https://www.profdrosmenegri.com/alevi-bektasi-kaynaklarindaki-kuran-tasavvuru-uzerine-bir-degerlendirme/>].
- Eğri, O. (2021). *Alevî-Bektâşî Erkânında Çerağın Anlamı*. [Erişim: 05.01.2026, <https://www.profdrosmenegri.com/alevi-bektasi-erkaninda-ceragin-anlami/>].
- Ergün, H. (2010). *Alevî-Bektâşî Kültüründe Kur'an-ı Kerim Anlayışı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Esed, M. (2000). *Kur'an Mesajı*. (Çev.) Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Fığlalı, E. R. (1990). *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşîlik*. Selçuk Yayınları, Ankara.
- Firuzâbâdî. (2005). *el-Kâmûsü'l-Muhît*. (Thk.) er-Risâle Vakfı Araştırma Ofisi, Müessesetü'r Risâle, Beyrut.
- Gölpınarlı, A.; Boratav, P. N. (2010). *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri*. Varlık Yayınları, İstanbul.
- Hacı Bektâş-ı Velî. (1996). *Makâlât*. (Haz.) Hüseyin Özbay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hacı Bektâş-ı Velî. (2014). *Velâyetnâme*. (Haz.) Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara.
- Hacı Bektâş-ı Velî. (2023). *Besmele Tefsiri*. (Haz.) Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara.
- Hacı Bektâş-ı Velî. (2023). *Makâlât*. (Haz.) Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, TDV Yayınları, Ankara.

- İsfahânî, R. (1991). *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*. (Thk.) Safvan Adnan Davudî, Dâru'l Kalem/Dâru's-Şamiyye, Beyrut/Şam.
- Işık, E. (1995). "Fâtîha Sûresi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 12, s. 252-254.
- İbn Kesir, Ebu'l F. (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. (Thk.) Sami b. Muhammed es-Selâme, Dâr'u Taybe, Riyad.
- Karaman, H.; Çağrııcı, M.; Dönmez, İ. K.; Gümüş, S. (2020). *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Karlığa, H. B. (1991). "Anâsır-ı Erbaa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 3, s. 149-151.
- Kaygusuz Abdal. (2010). *Saraynâme*. (Haz.) Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara.
- Kaygusuz Abdal (2017). *Dil-güşâ*. (Haz.) Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara.
- Kazıcı, Z. (1988). "Ahîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, s. 540-542
- Kılınç, A. (2008). "Alevi Bektaşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 45, s. 83-92.
- Köprülü, O. F. (1996). "Firdevsî, Uzun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 13, s. 127-129.
- Kurnaz, C. (1993). "Dâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 8, s. 482-483
- Kurnaz, C. (1998). "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, s. 411-412.
- Kutlu, S. (2026). *Aleviliğin Dini Statüsü: Din Mezhep Tarikat Heterodoksi Ortodoksi Ya Da Metadoksi*. [Erişim: 19.03.2026, <http://www.sonmezkutlu.net/?pnun=93&pt=Alevilik+din+mi+mezhep+mi+tarikat+m%C4%B1>]
- Maden, F. (2011). "Bektaşilikte Giysi ve Sembol Olarak Tâc", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 60, s. 65-84.
- Mâtürîdî, Ebû M. (2005). *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. (Thk.) Mecdi Baslum, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Melikoff, I. (2015). *Uyur İdik Uyardılar*. (Çev.) Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul.
- Melikoff, I. (2022). *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*. (Çev.) Onur Bülbül, Monografi Yayınları, İstanbul.
- Mevdûdî, Ebu'l A. (1986). *Tefhîmu'l-Kurân*. İnsan Yayınları, İstanbul.

- Ocak, A. Y. (1989). “Alevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 2, s. 368-369.
- Ocak, A. Y. (1992). “Bektâşîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 5, s. 373-379.
- Ocak, A. Y. (1996). “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 14, s. 471-472.
- Ocak, A. Y. (1996). “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 13, s. 261-263.
- Odabaşı, G. (2016). *Alevi Geleneğinde Cem İbadeti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Öz, M. (2020). “Muhammed b. Hanefiyye” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 30, s. 534-536.
- Özler, M. (2012). “Yakîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 41, s. 18-20.
- Özcan, H. (2001). “Bektâşî Âdâb ve Erkânı”, *Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*, S. 19, s. 39-44.
- Özdemir, C. (2018). “Anadolu Türk Kültürünün Tasavvufu Açıklama İşlevi: Cabbâr Kulu Kitabı Örneği”, *Folklor/Edebiyat*, C. 24, S. 94, s. 55.
- Öngören, R. (2000). “İbrâhim b. Edhem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 21, s. 295-296.
- Öngören, R. (2008). “Safîyyüddîn-i Erdebîlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 35, s. 476-478.
- Radavî, A. M. b. A. el Huseynî. (2011). *Fütüvvetnâme-i Tarikat*. (Haz.) Osman Aydın, TDV Yayınları, Ankara.
- Râzî, F. (1999). *Mefâtîhu'l-Gayb*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Sarıkaya, M. S. (2003). “Alevîlik Bektâşîlik ve Ahîlik İlişkisi -Fütüvvetnâmelere Göre-”, *İslâmiyât*, C. 6, S. 3, s. 93-110.
- Semerkindî. Ebu'l L. (2006). *Bahru'l-Ulûm*. Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut.
- Seyyid Alizâde, H. b. M. (2017). *Hızırnâme*. (Haz.) Baki Yaşa Altınok, TDV Yayınları, Ankara.
- Şahin, H. (2004). “Menâkıbnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 29, s. 112-114.
- Şener, O. Z. (?). *Cenknâmeler* [Erişim: 05.01.2026, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/cenknâmeler>]

- Şeyh Seyyid Safî. (2021). *Şeyh Safî Buyruğu*. (Haz.) Doğan Kaplan, TDV Yayınları, Ankara.
- Taberî, M. b. C. (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. (Thk.) Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr'ü Hecr, Kahire.
- Topaloğlu, B. (1993). "Cennet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 7, s. 376-386.
- Topaloğlu, B. (2002). "Kuddûs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 26, s. 314-315.
- Uludağ, S. (1996). "Fütüvvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 13, s. 259-261.
- Uludağ, S. (1998). "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, s. 409-411.
- Uludağ, S. (2010). "Takvâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 39, s. 484-486.
- Uzun, M. İ. (2003). "Mecmua", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 28, s. 265-268.
- Uzun, M. İ. (2012). "Tûbâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 41, s. 317-319.
- Üçer, C. (2016). "Musâhiplik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. EK-2, s. 325-326.
- Ünlüsoy, K. (2007). "Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Dînî İnanç Motifleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 41, s. 221-234.
- Viranî Baba. (2008). *İlm-i Câvidân*. (Haz.) Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). "A'râf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 3, s. 259.
- Yavuz, Y. Ş. (1992). "Bezm-i Elest", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 6, s. 106-108.
- Yazır, E. M. H. (2021). *Hak Dini Kur'ân Dili*. (Haz.) A. Cüneyd Köksal-Murat Kaya, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldız, İ. (2020). "Hacı Bektâş-ı Veli'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, s. 153-188.
- Yılmaz, H. K. (?). *Kur'ân'da Kavı/Söz Çeşitleri*. [Erişim: 20.06.2026. <https://hasankamiliyilmaz.com/kuranda-kavl-soz-cesitleri.html>].
- Yurdağ, M. (2011). "Tesbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 40, s. 527-528.